

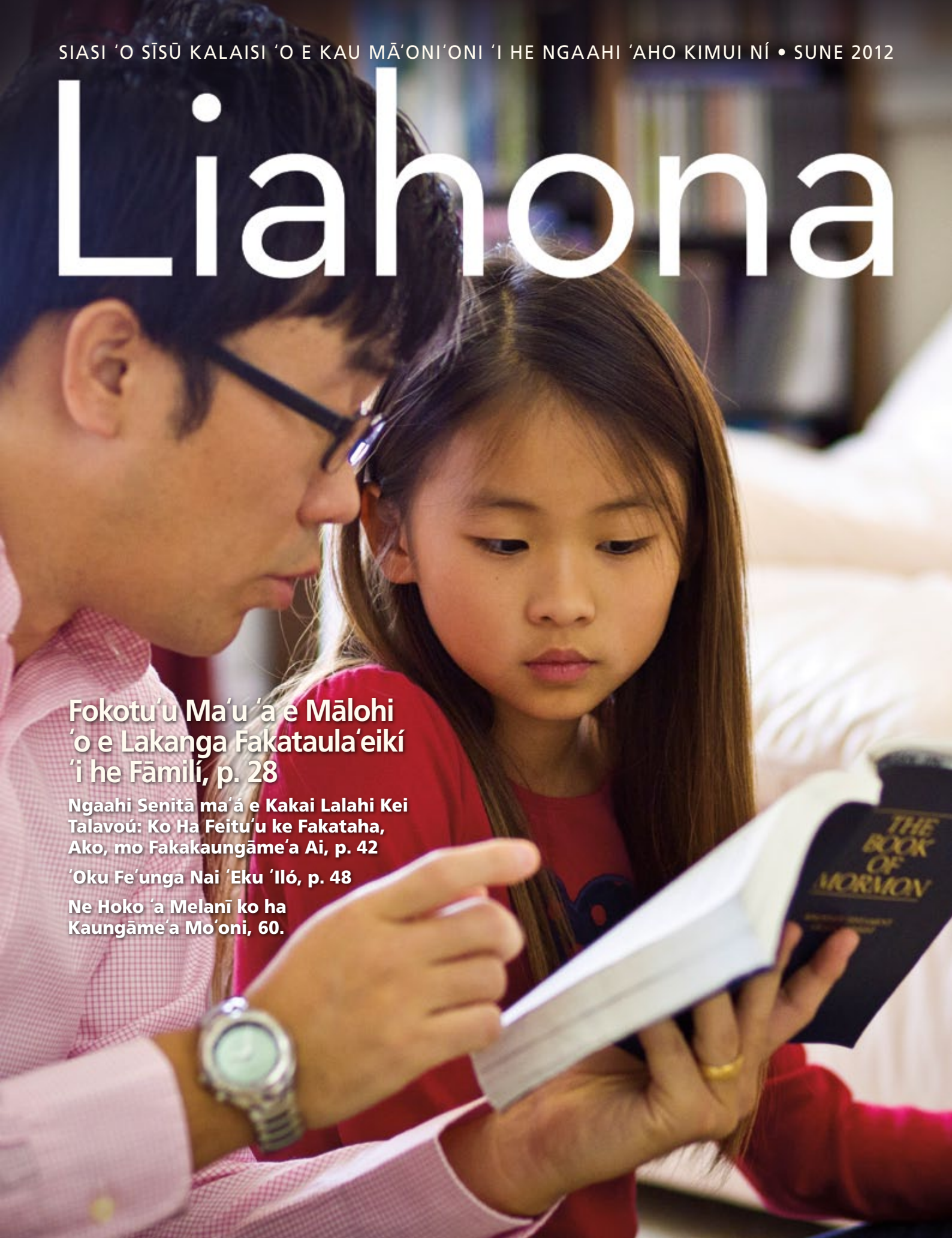
Liahona

Fokotu'u Ma'u 'a e Mālohi
'o e Lakanga Fakataula'eiki
'i he Fāmilī, p. 28

Ngaahi Senitā ma'ā e Kakai Lalahi Kei
Talavou: Ko Ha Feitu'u ke Fakataha,
Ako, mo Fakakaungāme'a Ai, p. 42

'Oku Fe'unga Nai 'Eku 'Iló, p. 48

Ne Hoko 'a Melanī ko ha
Kaungāme'a Mo'oni, 60.

MA'U 'A E NGA'HI TOTO'NU FAKA'AO KOTOA PE © 2011 JAMES C. CHRISTENSEN, LAISENI 'E HE THE GREENWICH WORKSHOP, INC.

Angama'á, fai 'e James Christensen

“Tuku ke ngaohi ke faka'ofa'ofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'o ngaahi fakakaukaú; pea 'e 'āsili mālohi 'a ho'o falalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá; pea. . . 'e hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ho takaua ma'u ai pē” (T&F 121:45–46).

Na'e fakamatala 'a Palesitēni Tōmasi S. Monisoni fekau'aki mo e 'ulungāanga ma'á 'o pehē, “E fie ma'u ha lototo'a lahi ke ke mo'ui'aki 'a e angama'á mo e anga mā'oni'oni 'i he uhouhonga 'o e ngaahi fakakaukau fakaeonopōni” (“Ke ke Ma'u ha Lototo'a,” Liahona, Mē 2009, 125).

Liahona, Sune 2012

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí: Na'e Ui 'e he 'Otuá pea Poupou'i 'e he Kakaí
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko e Faiako 'A'ahí—ko ha Ngāue Toputapu

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: Tā fakatāta'a 'i 'o e 'atá 'e Craig Dimond
Ko Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Lakanga Taula-
'eiki Faka-Melekisetekei, tā 'e Walter Rane. © IRI

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 13 Ko e Fiefia 'i Hono Tauhi 'o e 'Aho Sāpaté
Fai 'e 'Eletā Marcos A. Aidukaitis
- 20 Talangofua ki he Ngaahi Ue'í
- 28 Ko e Ngeia mo e Fokotu'utu'u 'o e Lakanga Fakataula'eiki
Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer
Ko e ngaahi akonaki 'a ha 'Aposetolo mo ha fakamo'oni ki he lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni.

NGAAHI POTUNGĀUÉ

- 8 Fanga Kí'i Me'a liki mo Faingofua
- 10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Ai: 'Oku Fakamālohia Faka-
laumālie mo Fakaetu'asino Kitautolu 'e he 'Aukāi

- 12 Ko e Ngāue 'i he Siasí: Ko e Me'a 'e Malava 'e he Ngāue Tokoni 'Oku Taki 'e he To'u Tupú
Fai 'e Norman C. Hill
- 16 Ngaahi Talafungani 'o e Ongoongolelei: Tau'atāina ke Filí mo e Ue'i Fakalaumālie
Fai 'e 'Eletā Bruce R. McConkie
- 24 Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: Ko e Fealēlea-
'aki Fakataha 'i he Nofomali
Fai 'e Randy Keyes
- 38 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni-
'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 74 Ngaahi Ongoongo 'o e Siasí
- 79 Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiafi Fakafāmilí 'i 'Apí
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'ilo-
aki: Ko ha Le'o 'o e Mana,
ko ha Le'o 'o e Lōngonoa
Fai 'e Kristin Boyce

42

42 Fakataha 'i he Uouangataha 'o e Tuí

Fai 'e Stephanie J. Burns

Kuo hoko e ngaahi senitā ma'á e kakai lalahi kei talavou ke ha ngaahi feitu'u 'o e feohi, ke a'usia ai 'a e uouangatahá, pea ke ako mo vahevahe ai 'a e ongoongolelei.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i 'i he makasini ko 'eni. Tokoni: 'E faingata'a hono 'ilo ia.

34 Ko Homou Ngaahi Fatongia 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné

Fai 'e Paul VanDenBerghe

Ko e hā 'a e ngaahi fatongia 'o e kau tikoní, kau akonakí, mo e kau taula'eiki?

46 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

'Oku ou ongo'i mafasia he taimi 'e ni'ihí 'i he'eku fakakaukau ki he ngaahi me'a kotoa 'oku fie ma'u ke u fakahoko ke mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei. Te u kamata' i fē?

48 'Oku Fe'unga Pē Ho'o 'Iló

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

Kapau 'okú ke ongo'i 'oku fakangatangata pē ho'o 'ilo fakalau-māliē, mahalo 'oku lahi ange me'a 'okú ke 'iló he me'a 'okú ke fakatokanga 'i.

50 Mālōlō Fakataimi kae Ngāue Fakafaifekau

Fai 'e Elyse Alexandria Holmes

I he ta'u 18 'a Viliami Hopotā, ne foaki ange kiate ia ha aleapau ke va'inga 'akapulu fakapalofesinale. Na'e 'i ai ha fili ke ne fakahoko.

53 Mei he Mala'e Ngāue Fakafaifekau: Ko e Mana 'o e Fakamo'ui Fakalaumāliē

Fai 'e Elizabeth Stitt

54 Pousitaá: Tū'ulutui 'i he Loto Fakatōkilalo

55 'Otu Lea ki he 'Otu Lea: Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 135:3.

56 'E Iku Nai Ki Fē 'Eku Ngaahi Filí?

Fai 'e Adam C. Olson

58 Ko ha Sipinga Lelei Ange

Fai 'e Shaneen Cloward

63

60 Ko ha Kaungāme'a Mo'oni

Fai 'e Sarah Chow

'Oku fetokoni'aki 'a e ngaahi kaume'a mo'oni ke tauhi 'a e ngaahi fekaú.

62 Ko 'Etau Pēsi

63 Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Ngāue Mālohí

Fai 'e 'Eletā Per G. Malm

Ko e ngāue fakatu'asino 'oku fai he angatonú, ko e taha ia 'o e ngaahi founga ki hono fai 'a ia 'oku totonú.

64 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimelí ki 'Api: 'Oku ou Fili ki he Totonú 'i He'eku Mo'ui'aki e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongongolelei

66 Ko ha Mala'eva'inga mo'o Kali

Fai 'e Chad E. Phares

'Oku lelei hono fai 'e Kali ia e tokoni ki he kakai kehé, ko ia ne pehē 'e hano ngaahi kaungāme'a 'e ni'ihí ke nau tokoni kiate ia.

68 Ko e Lēsoni mei he Liiki Ma'á e Fānau Íkí

Fai 'e Lindsay Stevens

Na'e feinga 'a Linisí ke ne fakakaekae ma'a hono ki'i tuonga'ané.

70 Ma'á e Fānau Íkí

81 Ngaahi Fakatātā 'o e Kakai mei he Tohi 'a Molomoná

Ko e makasini fakavaha'apule'anga'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

Ētita: Paul B. Pieper

Kau 'Etivaisā: Keith R. Edwards, Christoffel Golden Jr., Per G. Malm

Talēkita Pulē: David L. Frischknecht

Talēkita 'o e Ngāue Faka'ētita: Vincent A. Vaughn

Talēkita Fokotu'utu'ū: Allan R. Loyborg

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: Jenifer L. Greenwood, Adam C. Olson

Kaungā 'Ētita: Ryan Carr, Susan Barrett

Kau Ngāue Faka'ētita: Brittany Beattie, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, LaRene Porter Gaunt, Carrie Kasten, Jennifer Maddy, Lia McClanahan, Melissa Merrill, Michael R. Morris, Sally J. Odekirk, Joshua J. Perkey, Chad E. Phares, Jan Pinborough, Paul VanDenBerghe, Marissa A. Widdison, Melissa Zenteno

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Scott Van Kampen

Pule he Fakatahataha' 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Kau Pule Mā'olunga ki he Fakatāā: C. Kimball Bott, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Scott M. Mooy

Kau Ngāue ki he Fakatāā mo e Fakatahataha' 'o e Makasini: Collette Nebeker Aune, Connie Bowthorpe

Bridge, Howard G. Brown, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Kathleen Howard, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate

Rafferty

Fokotu'utu'ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Evan Larsen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Vika Taukolo

Kaungā 'Ētita: Siale Holo

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi Liahona he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi faka'eke'ekē he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'apule'anga'eni 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilītānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanā, Kalisi, Hungali, 'Asilēni, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māselisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silovēnia, Sipeini, Suisalani, Suēteni, Takalokā, Tahiti, 'Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinemi. ('Oku kehekehe pe 'a e tu' o lahi hono pulusi, 'o fakataau mo e lea fakafonua.)

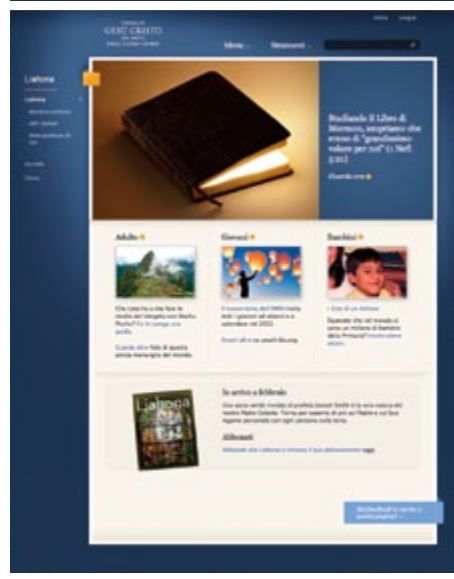
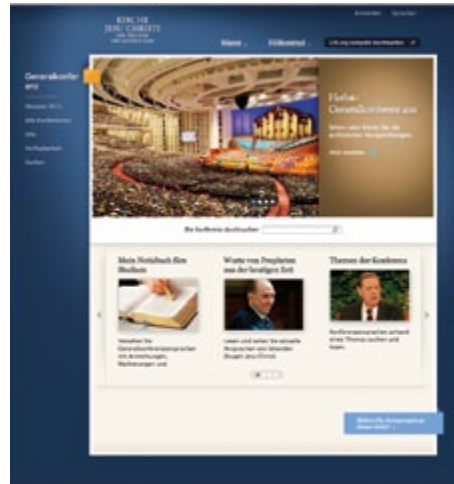
© 2012 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatāā 'i he Liahonā ke faka'aonga' i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsialē pe faka'aonga' i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha' i atu ai hano fakataputapui, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala' ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatāā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu' i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: June 2012 Vol. 36 No. 6. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send address changes to Salt Lake Distribution Center, Church Magazines, PO Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368.

Toe Lahi 'Initaneti' Liahona.lds.org Ange 'i he

MA'Á E TO'U TUPÚ

Kapau na'á ke sa'ia he fakamatala 'a 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'i he peesi 48, te ke lava 'o fanongo ki he leá kakato 'i he **conference.lds.org**. Kumi e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2008

MA'Á E FĀNAÚ

Lau 'o fekau'aki mo Kali 'i he peesi 66 mo mamata 'i he'ene va'inga he mala'e va'inga fo'ou 'i he **liahona.lds.org**.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafongā 'i 'e he fikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

- 'Aukai, 10
- Faiako 'a'ahi, 7
- Fakakaungāme'á, 60, 66
- Fakamo'oni, 48
- Fakatomalā, 56
- Fāmilī, 68
- Hikinima'i, 4
- Kau taki 'o e Siasi, 4, 28, 58
- Lakanga Fakataula'eiki, 28, 34, 70
- Laumālie Mā'oni'oni, 16, 20, 80
- Lea 'o e Potó, 60
- Lotú, Ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'á, 46, 50, 56
- Ngaahi nāunau 'a e Siasi, 12
- Ngaahi Tāpuaki, 70, 72
- Ngāue, 63
- Ngāue fakafaifekau, 40, 50, 53
- Ngāue tokoni, 12, 66
- Nofomali, 24
- 'Ofā, 66, 68
- Sāmīta, Siosefa, 54, 55
- Sāpate, 13
- Talangofuā, 13, 56, 58, 60
- Tau'atāina ke fili, 16, 56
- Tohi 'a Molomonā, 81
- To'u Tupú, 12
- Tui, 48, 70
- Ue'i fakalaumālie, 16, 20, 38, 39, 41
- Uouangatahá, 42
- Vahēhongofulú, 64, 73

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'u 'a e Liahonā mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he **languages.lds.org**.

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau
Palesitenisi 'Uluaki

Na'e Ui 'e he 'Otuá

PEA POUPOU 'I 'E HE KAKAÍ

I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí, 'oku fa'a fakaafe'i kitautolu ke tau hikinima 'i 'a e kakai 'oku ui ke ngāue. 'I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí ne fakahaa 'i mai ai 'e ha tamasi'i ako ta'u 18 kiate au hono 'uhinga 'o e poupou 'i e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí. 'Oku kei tāpuaki 'i pē au 'e he'ene sīpinga mahinongofuá.

Na'á ne toki kamata pē 'i hono 'uluaki ta'u 'i he 'uni-vēsítí. Na'e papitaiso pē 'oku te'eki lava ha ta'u pea mavahe mei hono 'apí ke kamata ako 'i ha 'univēsiti lahi. Na'á ku hoko ai ko ha pīsope kiate ia.

'I he kamata 'o e ta'u fakaakó, na'á ku 'initaviu nou-nou mo ia 'i he 'ōfisi 'o e pīsopē. 'Oku si'i ha me'a te u manatu 'i mei he 'initaviu ko iá tuku kehe 'ene fakamatala hono faingata'a'ia 'i he feitu'u fo'ou, ka he 'ikai ngalo 'ema talanoa hono uá.

Na'e kole mai ke ma talanoa 'i hoku 'ōfisi. Na'á ku 'ohovale 'i he'ene pehē mai, "E lava ke ta lotu, pea ke u lotu pē au?" Na'á ku mei talaange kuó u 'osi lotu pea 'oku ou tui na'e pehē pē mo ia. Ka na'á ku loto pē ki ai.

Na'e kamata 'aki 'ene lotú ha'ane fakamo'oni 'okú ne 'ilo ko e pīsopé na'e ui ia 'e he 'Otuá. Na'á ne kole ki he 'Otuá ke ne fakahā mai kiate au e me'a 'oku totonu ke ne fai fekau'aki mo ha me'a 'oku mahu'inga fakalaumālie lahi 'aupito. Ne fakahā ange 'e he talavou ki he 'Otuá 'okú ne fakapapau 'i kuo 'osi 'ilo 'e he pīsopé 'a 'ene ngaahi fie ma'ú pea te ne 'oange 'a e fale 'i 'okú ne fie ma'ú ke fanongo ki aí.

Lolotonga 'ene leá, kuo ha'u ki he'eku fakakaukaú 'a e fa'ahinga palopalema 'e fehanganagai mo iá. Na'e nou-nou 'a e fale 'i ka na'e fai ia 'i ha founga mahino mo'oni: lotu ma'ú pē, talangofua ki he ngaahi fekaú, pea 'oua 'e manavasi 'i.

Na'e hanga 'e he talavou ko ia ne ta'u pē 'e taha 'i he Siasí, 'o ako 'i mai 'i he'ene sīpingá, 'a e me'a 'e lava ke

fakahoko 'e he 'Otuá mo ha taki, 'i hono poupou 'i ia 'e he tui mo e lotu 'a kinautolu kuo ui ke ne takí. Na'e fakamahino mai 'e he talavou ko iá 'a e mālohi 'o e fono 'o e felototaha'aki 'i he Siasí (vakai, T&F 26:2). Neongo 'oku ui 'e he 'Eikí 'Ene kau tamaio'eiki 'i he fakahā, ka te nau toki lava pē 'o ngāue 'i ha hili hano hikinima 'i 'e kinautolu 'oku ui ke nau tokoni'í.

'I he'etau hikinimá, 'oku tau fakahoko ai ha ngaahi palōmesi molumalu. 'Oku tau palōmesi te tau lotua 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí pea te Ne tatakí mo fakaivia kinautolu (vakai, T&F 93:51). 'Oku tau fakapapau 'i ai te tau fekumi mo ongo 'i e ue 'i fakalaumālie mei he 'Otuá 'i he'enua fale 'i pea mo e taimi pē te nau ngāue ai 'i honau fatongiá (vakai, T&F 1:38).

'E fie ma'ú ke toutou fakafo'ou e palōmesi ko iá 'i hotau lotó. 'E feinga ho'omou faiako Lautohi Faka-Sāpaté ke faiako 'i he Laumālié, kae hangē ko ia te mou fakahokó, mahalo 'e fakahoko 'e ho'omou faiakó ha ngaahi fehālaaki 'i mu'a 'i he kalasí. Ka, te mou fili pe te mou fanongo mo siofi e ngaahi mōmeniti te mou lava ai 'o ongo 'i e hoko mai 'a e ue 'i fakalaumālié. 'E faka'au 'o a'u ki ha taimi te ke fakatokanga 'i 'oku si'i ange ai 'a e ngaahi fehālākí mo lahi ange 'ene mahino 'oku poupou 'i 'e he 'Otuá 'a e faiakó.

Ko e taimi 'oku hiki ai hotau nimá ke poupou 'i ha tahá, 'oku tau tukupā ai ke ngāue 'i ha fa'ahinga taumu'a pē 'a e 'Eikí ke fakahoko 'e he tokotaha ko iá. 'I he kei iiki 'ema ki 'i fānaú, ne ui hoku uaifí ke faiako ki he longa 'i fānaú 'i homau uōtí. Na'e 'ikai ngata 'i he'eku hiki hoku nimá ke poupou 'i iá, ka na'á ku toe lotua foki ia mo kole ha ngofua ke u tokoni ange ki ai. 'Oku kei tāpuekina pē hoku fāmilí 'e he me'a na'á ku akó, 'i hono fakahounga 'i 'o e me'a 'oku fakahoko 'e he hou'eiki fafiné pea mo e 'ofa 'a e 'Eikí ki he fānaú.

Na'á ku toki talanoa ki múi ni mo e talavou ko ia na'á ne poupou'i 'ene pīsope he ngaahi ta'u kuo hīlī. Na'á ku 'ilo ne poupou'i ia 'e he 'Eikí mo e kakaí 'i hono fatongia ko e faifekau, ko e palesiteni faka-siteikí, pea 'i he'ene hoko ko e tamaí. Na'á ne pehē 'i he faka'osinga 'o 'ema talanoá, "Oku ou kei lotua pē koe 'i he 'aho kotoa pē."

Te tau lava 'o pehē ke tau lotua faka'aho ha taha ne uiui'i 'e he 'Otuá ke tokoni mai kiate kitautolu. Te tau lava 'o fakamālō ki ha taha kuó ne tāpuekina kitautolu 'aki 'ene tokoní. Te tau lava 'o filí ke laka atu 'o tokoní 'i ha taimi 'oku kole ai ha taha ne tau hikinima'i.¹

'E faipoupoua kinautolu 'oku nau poupou'i e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí 'i Hono pule'angá 'e Hono mālohi ta'e-fakatatauá. 'Oku tau fie ma'u kotoa 'a e tāpuaki ko iá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa F. Sāmita* (1998), 248–49.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Hili ho'o vahevahe 'a e pōpoakí, fakakaukau ke ke lau 'a e kupu'i lea ko 'eni: "'E hanga 'e he 'Eikí 'o ngaohi koe ke ke hoko ko ha me'angāue 'i Hono to'ukupú 'o kapau te ke anga fakatōkilalo, faivelenga, mo ngāue mālohi. . . . Te ke ma'u ha ivi 'oku lahi angé 'i he taimi 'oku hikinima'i ai koe 'e he kāingalotú pea vahe'í'" (*'Oku 'Ikai ha Ui 'e Mahu'inga Ange 'i he Faiakó* [1999], 21). 'Ai 'a e fāmilí ke nau ha'oha'o takai 'i ha me'a 'oku pāuni mamafa pea kole ki ha taha ke ne feinga ke hiki ia ki 'olunga. Tānaki taha taha atu mo ha ní'ihī, 'aki hano fakaafe'i mo ha kau mēmipa kehe 'o e fāmilí ke nau tokoní 'i hono hiki. Alea'i pe ko e hā e me'a 'oku hoko 'i he taimi 'oku tokoní ai 'a e taha kotoá. Fakakaukau ke ke fakamamafa'i e fale'i 'a Palesiteni 'Aealingi fekau'aki mo e ngaahi founga faingofua te tau lava ai 'o poupou'i ha ní'ihī 'i honau ngaahi fatongia.

Fakamālō ki He'eku Faiako Lautohi Faka-Sāpaté

'Ikai fakahā 'a e hingoá

'Oku 'ikai ke 'apasia ma'u pe 'eku kalasi Lautohi Faka-Sāpaté. 'Oku ou manako ke fanongo ki he lēsoní 'i he uike kotoa pē, ka 'i he taimi 'e ni'ihí 'oku hangē 'oku 'i ai ha ni'ihí ia he'eku kalasí 'oku 'ikai. 'Oku nau fa'a pōtalanoa pē 'iate kinautolu pe va'inga keimi he ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká kae kei feinga pē 'emau faiakó ke ako'i kinautolu. Ko e fakamamahí, he 'oku ou fa'a fakatokanga'i he taimi 'e ni'ihí kuó u hoko au ko e kongá 'o e palopalemá.

'I ha uike 'e taha ne mau fu'u kovi 'aupito, pea 'i he 'osí 'a e kalasí, kuo a'u 'o tangi 'emau faiakó he na'e 'ikai ke fanongo ha taha ia ki he'ene lēsoní. Pea 'i he'emau hū ki tu'a mei he kalasí, na'á ku ongo'i halaia koe'uhí ko ia.

'I he Sāpate hono hokó ne fakamatala mai he'e-mau faiakó na'e lotu lahi he uike ko iá, 'o kole ha fakahinohino, pea ongo ki ai ke ne hulu'i mai ha fo'i filimí 'a e Siasí. Na'á ne kamata leva 'a e ki'i fo'i hele-'uhilá, 'a ia na'e fekau'aki mo e mo'uí 'a Sisū Kalaisi pea mo e ngaahi mana na'á Ne fakahokó.

'I he'eku fakakaukau ki he ki'i fo'i filimí 'i he efiáfi ko iá, na'á ku ongo'i ha fa'ahinga me'a na'e kehe. Na'e fakafokifā pē 'eku fakatokanga'i ko 'eku ongo'i 'eni 'a e Laumalié, 'o laka ange ia 'i ha toe taimi ki mu'a. Na'á ku pehē leva he taimi pē ko iá te u fai ha ngaahi liliu 'i he'eku mo'uí ke u tatau lahi ange mo e Fakamo'uí, pea na'á ku fakatokanga'i ko e me'a ne hoko he Lautohi Faka-Sāpaté 'i he 'aho ko iá, kuó ne fakamālohia lahi fau 'eku fakamo'óní. 'Oku ou fakamālō lahi ki he'eku faiako Lautohi Faka-Sāpaté mo e me'a kotoa pē na'á ne fai ma'a 'emau kalasí he uiké takitaha. ■

'Oku 'Uhinga 'a e Poupou'í ke Tokoni'í

Na'e pehē 'e Palesiteni 'Aealingi ko e taimi 'oku hiki ai hotau nimá ke poupou'í 'a e kakai, 'oku tau palōmesi ai ke tokoni'í kinautolu 'i hono fakahoko ha me'a pē ne ui kinautolu ke nau faí.

Ko hai 'i he fānau 'i 'olungá 'oku nau poupou'í ha taki pe faiakó?

- Ko ha ni'ihí 'eni 'o e kakai 'oku tau poupou'í:
- palofitá, kau pīsopelikí pe kau palesitenisí fakakoló,
- taki faifekau fakauōtí pe fakakoló, faiako Palaimelí,
- kau taki 'o e Palaimelí.
- Hiki pe alea'í mo ho'o mātu'á ha fa'ahinga me'a
- te mou lava 'o fai ke poupou'í ai e kakai ko 'eni.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī, pea alea'i ia mo e kau fefine 'okū ke 'a'ahi ki ai 'o ka fe'unga ke fakahoko. Faka'aonga'i e ngaahi fefine 'i ke tokoni atu ki hono fakamālohia e kau fefine' pea 'ai ke hoko 'a e Fine'ofā ko ha konga longomo'ui 'o ho'o mo'ui.

Faiako 'A'ahí—ko ha Ngāue Toputapu

Ihe'etau hoko ko e kau faiako 'a'ahí, 'oku tau ma'u ai ha misiona fakalaumālie mahu'inga ke fakahoko. "He 'ikai lava 'e he pīsope kuo fakanofa ko e tauhisipi 'o e uōtī, ke ne tokanga'i kotoa e fanga sipi 'a e 'Eikī 'i he taimi pē taha. 'Oku fakafalala ki ha kau faiako 'a'ahí 'oku ue'i fakalaumālie ke nau tokoni kiate ia."¹ 'Oku mahu'inga 'a e fekumi mo hono ma'u e fakahā pe ko hai 'e vahe ke ne tokanga'i 'a e fefine takitahā.

'Oku kamata 'a e tataki fakalaumālie 'i he taimi 'oku alea'i ai 'i he fa'a lotu 'e he kau mēmipa 'o e kau palesitenisi 'o e Fine'ofā 'a e ngaahi fie ma'u 'a e fakafaituitui mo e ngaahi fāmili. Pea 'i hono fakangofua 'e he pīsope, 'oku vahe leva 'e he kau palesitenisi 'o e Fine'ofā 'a e ngāue 'i ha founa 'oku tokoni ke mahino ai ki he hou'eiki fafine ko e faiako 'a'ahí ko ha fatongia fakalaumālie mahu'inga.²

'Oku a'u 'o 'ilo'i mo 'ofa mo'oni 'a e kau faiako 'a'ahí 'i he fefine takitaha, tokoni 'i hono fakamālohia 'ene tuí, mo fai ha tokoni 'i he taimi 'oku fie ma'u ai. 'Oku nau fekumi ki ha ue'i fakalaumālie ke nau 'ilo ai e founa ke nau tokoni 'i he ngaahi fie ma'u fakalaumālie mo fakaeu'asino 'a e fefine takitaha 'oku nau 'a'ahi ki ai.³

"'Oku hoko 'a e faiako 'a'ahí ko e ngāue 'a e 'Eikī 'i he taimi 'oku fakatefito ai 'etau tokangā 'i he kaka'i kae 'ikai ko e pesetī. Ko hono mo'oni, 'oku 'ikai pē ha taimi ia 'e 'osi ai 'a e faiako 'a'ahí. 'Oku hangē ia ha tō'onga mo'ui kae 'ikai ko ha tufakanga."⁴

Mei he Folofolá

Mātu 22:36–40; Sione 13:34–35;

'Alamā 37:6–7

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Julie B. Beck, "Fine'ofā: Ko ha Ngāue Toputapu," *Liahona*, Nōvema 2009, 114.
2. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasī* (2010), 9.5; 9.5.2.
3. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 9.5.1.
4. Julie B. Beck, *Liahona*, Nōvema 2009, 114.
5. 'Ilisa R. Sinou, na'e hā 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofā* (2011), 124.
6. 'Ilisa R. Sinou, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 52.

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. 'E founa fēfē ha'aku fakalalaka 'i hono fakahoko hoku fatongia mahu'inga ko e faiako 'a'ahí?

2. 'I he'eku hoko ko e faiako 'a'ahí, 'e anga fēfē ha'aku tokoni ki he kau fefine kehē 'i hono fakahoko honau fatongia ko e faiako 'a'ahí?

Tuí, Fāmili,
Fakafiemālie

Mei Hotau Hisitōliá

Na'e ako'i 'e 'Ilisa R. Sinou, ko e palesiteni lahi hono ua 'o e Fine'ofā, "'Oku ou lau e lakanga faiako 'a'ahí ko ha lakanga mā'olunga mo toputapu ia." Na'á ne fale'i 'a e kau faiako 'a'ahí "ke fakafonu kimoutolu 'aki e Laumālie 'o e 'Otuá, 'o e potó, loto fakatōkilaló pea mo e 'ofā," ki mu'a pea nau toki 'a'ahi ki he ngaahi 'apí koe'uhí ke nau lava 'o fakapapu'i pea mo feau 'a e ngaahi fie ma'u fakalaumālie pea pehē ki he ngaahi fie ma'u fakaeu'asinó. Na'á ne pehē, "Pea te ke ongo'i leva ai ke ke lea 'aki ha ngaahi lea fakanonga mo fakafiemālie, pea kapau te ke 'ilo ai ha fefine 'oku ongo'i momoko 'ene tuí, pea ke puke mai ia ki ho fatafatá 'o hangē ko ha' o fuofua ha ki'i pēpē 'i ho fatafatá ke fakamāfana'i ia."⁵

'I he'etau laka atu 'i he tuí 'o hangē ko ia ne fai 'e he kau fuofua fefine 'o e Fine'ofā, te tau ma'u leva 'a e Laumālie Mā'oni'oni mo e ue'i fakalaumālie ke tau 'ilo'i e founa ke tokoni ai ki he hou'eiki fafine 'oku tau 'a'ahi ki ai. Na'e pehē 'e Sisitā Sinou, "Tuku ke [tau] fekumi ki he potó kae 'ikai ko e mālohí, pea te [tau] ma'u leva 'a e mālohi kotoa pē ke faka'aonga'i ai [hotau] potó."⁶

Fanga Ki'i Me'a Iki & Faingofua

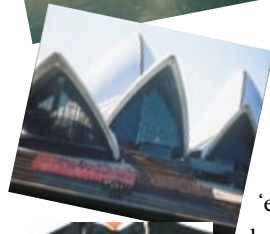
“Oku fakahoko 'e he fanga ki'i me'a iiki mo faingofuá 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi” (‘Alamā 37:6).

Ngaahi Me'a Mahu'inga 'i he Kuaea 'a e Tāpanekale Māmongá

Oku maheni ha kakai 'e lauimiliona 'i he māmani mo e fasi 'a e Kuaea Tāpanekale Māmongá, 'o tatau ai pē pe ko e hiva 'a e kuaea 'i he konifelenisi lahi pe 'i he ngaahi polokalama kuo ta'u 83 hangē ko e *Music and the Spoken Word* 'oku fakahoko fakauiké. Neongo ia, ko e me'a 'oku 'ikai ke fu'u 'ilo'i 'a e ngaahi fakamatala fakaikiiki faka'aho kau ki he kulupu hiva ní.

'Oku toko 360 e kau hiva ta'etotongi 'a e Kuaea Tāpanekale Māmongá pea 'oku nau 'i he ta'u 25 ki he 60. Kuo folau e kuaea he ngaahi ta'u kuo hili ki ha ngaahi fonua 'e 28 pea hiva 'i he ngaahi siteiti 'e 37 kau ai 'a Uāsingatoni, D.C. 'Oku nau fa'a puna fakakulupu ki he feitu'u te nau hiva aí. Pea nau heka leva 'i ha ngaahi pasi 'e 11 'o fai ai e takaí, pea muimui atu ki ai mo ha pasi 'e 4 'oku 'i ai e 'ū katoletá mo ha

ngaahi fu'u loli 'e 4 'oku uta ai e me'angāué. 'Oku nau fononga leva ki ha ngaahi kolo kehekehe, pea ko e taimi 'e ni'ihii 'oku meimei houa 'e 6 ki he 10 hono mama'ó.

'I he'enau fonongá, 'oku tui 'e he mēmipa takitaha ha pine lanu pulū 'oku tu'u ai e faka'ilonga 'o e kuaea mo hono hingoá. Kuo 'osi vahe'i foki e kau mēmipa 'o e kuaea mo e 'okesitulaá ko ha “kau faifekau hiva”; 'o nau fakafongá 'i e Siasí 'i he feitu'u kotoa pē 'oku nau fononga ki aí.

Ko e ngāue angamaheni fakauike 'a e kau mēmipa 'o e kuaea 'i he taimi 'oku 'ikai ke nau folau aí, ko e ako hiva tu'o taha he uike fakataha mo hono hiki 'o e *Music and the Spoken Word*, 'a ia ko ha polokalama 'oku fakamafola fakavaha'apule'anga 'i he televisoné mo e letioó he pongipongi Sāpate kotoa pē.

NGAAHI MO'ONI'I ME'A MĀLIE KAU KI HE KUAEA

- Ko e ngaahi kofu 'oku tui 'e he hou'eiki fafine 'i he kuaea 'oku teuteu'i mo tui-tui ia 'e ha kōmiti ki he valá.
- 'Oku 'i ai ha ngaahi hoa mali 'e meimei 20 'i he kuaea mo e 'Okesitula 'i he Temipale Sikueá.
- Kuo ma'u 'e he kuaea ha fakalāngilangi peletinamu (platinum) 'e ua mo e leko-oti koula 'e nima.
- Kuo hiva e kuaea 'i ha fakanofo palesiteni 'e nima 'a e 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká.

'Oku lau pē 'e he kau mēmipa 'o e Siasí 'oku tali ke kau he kuaea ko ha uiui'i ia. 'I he'enau kau ki he kuaea, 'oku fakahā kiante kinautolu ke fakakaukau ki he taimi 'oku nau tukupá ai ke fai e ngāué 'oku tatau pē ia mo e ngāue 'a e palesiteni he kōlomu 'o e kaumātu'á pe palesiteni Fine'ofa 'o ha uooti. Ko hono tali pē kinautolu ki he kuaea, te nau lava 'o hoko ai ko ha mēmipa 'o a'u ki ha ta'u 'e 20 pe kae 'oua kuo nau ta'u 60.

FILI 'O E MŪSIKA KI HE NGAahi FAKATAHA'ANGA 'A E SIAŚÍ

- Fakapapu'i 'oku tali 'e he ma'u mafai pulé 'a e ngaahi hiva kuo filí, kimu'a pea fakahoko 'a e fakatahá.
- Fetu'utaki ki he tokotaha te ne tā e pianó pe 'ōkaní 'i ha ngaahi 'aho lahi kimu'a, ke ne 'ilo 'a e himi ke teuteu'í ki he fakatahá.
- Fakakaukau'i e laumālie 'e 'omi 'e he himi takitaha 'i he ngaahi houalotu sākalamēnití. 'Oku fakahaa'i 'e he ngaahi himi kamatá 'a e fakafeta'i mo e hounga'ia ki he 'Otuá pea ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongo-ongolelé. 'Oku hanga 'e he ngaahi himi sākalamēnití 'o tukutaha 'a e fakakaukau ki he sākalamēnití pe 'i he feilaulau ne fakahoko 'e he Fakamo'uí. 'E lava ke ue'i 'e he ngaahi himi tukú e kāingalotú ke toe fakatukupaa'i kinautolu ki he ngaahi fuakava kuo nau 'osi fakafou'ou mo lava ke fakamo'oni'i ki he kāingalotú 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongo-ongolelé ne nau akó.
- Fealea'aki mo e faiako he Fine'ofá pe ngaahi fakataha'anga 'a e lakanga fakataula'eikí. Mahalo pē te ne loto ke fokotu'u atu ha himi 'oku fekau'aki mo e lēsoní. Kapau 'oku 'ikai ha fokotu'u 'a e faiakó, pea 'e lava 'e he kau takí 'o fokotu'u atu ha himi 'e tokoni ki he kaveinga 'o e lēsoní.

Vakai, Ngaahi Himí, 259-60; Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí (2010), 14.4; 14.6.

'Okú Ke 'Ilo'i Koā 'a e Hou'eiki Fafine 'i he Folofolá?

Vakai angé pe te ke lava 'o fakatauhoa 'a e ngaahi fakamatala 'o e kakai fefine mei he folofolá mo honau ngaahi hingoá. Faka'aonga'i e ngaahi fakamo'oni folofolá kapau te ke fie ma'u ha tokoni.

A. Mele,
fa'ē 'a e 'Eiki

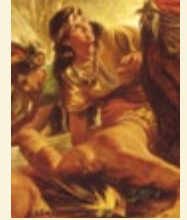
E. Selaia

F. Ana

H. Ivi

I. Āpisi

K. Sela

L. Ēseta

M. Mele,
tokoua 'o Ma'atá

N. 'Ema Sāmita

Ng. Lute

1. Na'e fakafiemālie'i au 'e hoku husepānití 'i he'eku loto mamahi koe'uhí ko e 'alu 'a 'eku fānau tangatá 'i ha fononga fakatu'utāmaki (vakai, 1 Nifai 5:1, 6).
2. Ne u hoko ko ha tamaio'eiki 'i he fale 'o e Tu'i ko Lamonaí pea na'e ta'u lahi 'eku ului ki he 'Eiki kimu'a pea toki ului e tu'í (vakai, 'Alamā 19:16).
3. 'I he taimi na'e mālōlō ai hoku husepānití, ne u "pīkitai" ki he'eku fa'ē 'i he fonó pea talaange ki ai 'e hoko hono kakaí ko hoku kakai pea ko hono 'Otuá ko hoku 'Otuá (vakai, Lute 1:14, 16).
4. 'Oku 'asi hoku hingoá 'i he Fuakava Fo'ou pea mo e Tohi 'a Molomoná. 'Oku fakamatala'i au 'o pehē 'oku ou "fu'u hoihoifua 'aupito mo hinehina" ea "ko ha me'angāue mahu'inga ia kuo fili" (vakai, 1 Nifai 11:13; 'Alamā 7:10).
5. Ne u "[fili] 'a e me'a lele'i" 'i he fanongo ki he ngaahi folofola 'a Sīsū Kalaisí 'i He'ene 'a'ahi ange ki hoku fāmilí 'i Pētani (vakai, Luke 10:42).
6. Ne 'aukai hoku kakaí ma'aku 'i he'eku 'alu 'o kole ki he tu'í ke fakahaofi kinautolú (vakai, 'Ēseta 4:16).
7. 'Oku 'uhinga hoku hingoá ko e "fa'ē ia 'o e kakai mo'ui kotoa pē" (vakai, Sēnesi 3:20).
8. Na'e ui au "ko e fefine kuo fili" 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, pea ne u "fili ha ngaahi himi toputapu" (vakai, T&F 25:3, 11).
9. Ne u uitou 'i he meimeí ta'u 'e 84 'i he taimi ne u fe'iloaki ai mo e valevale ko Sīsuú 'i he temipalé (vakai, Luke 2:36-38).
10. 'I he taimi na'e liliu ai 'e he 'Eiki e hingoa hoku husepānití, na'á Ne liliu mo hoku hingoá ki ha hingoa 'oku 'uhinga ko e "pilinisesi" (vakai, Sēnesi 17:15).

Ngaahi tali: 1. E; 2. I; 3. Ng; 4. A; 5. M; 6. L; 7. H; 8. N; 9. F; 10. K

'OKU FAKAMĀLOHIA
FAKALAUMĀLIE MO FAKA-
ETU 'ASINO KITAUTOLU 'E HE **'Aukaí**

Kuo hoko ma'u pē 'a e 'aukaí ko e kongā 'o e ongoongo-lelei 'o Sīsū Kalaisí talu mei he taimi 'o e Fuakava Motu'á (vakai, ki he sippinga he Taniela 9:3; Sioeli 2:12). 'Oku fakamālohia fakalaumālie 'e he 'aukaí 'a e kakaí mo fakalelei 'i 'a e ola 'o 'enau ngaahi lotú (vakai, 'Īsaia 58:6–11). 'Oku 'aukai he 'ahó ni 'a e kāingalotu 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo foaki 'a e pa'anga na'a nau mei fakamole ki he me'akaí ki he Siasí ke tokoni ki he paeá mo e masivá.

“Oku vahe 'i 'e he Siasí ha Sāpate 'e taha 'i he māhina kotoa pē, 'a ia 'oku meimei ko e Sāpate 'uluakí, ko ha 'aho 'o e 'aukai. 'Oku kau 'i hono tauhi totonu 'o e Sāpate 'aukaí 'a e 'ikai ke kai pe inu 'i ha houakai hoko-hoko 'e ua [i ha vaha'a taimi 'o e houa 'e 24], ma'u 'o e houalotu 'aukaí mo e fakamo'oní, mo e fai 'o ha foaki 'aukai ke tokoni 'i hono tauhi 'o e kau paeá.

“Ko ho'o foaki 'aukaí 'oku totonu ke tatau hono mahu'ingá mo e mahu'inga 'o e houakai 'e ua na'e 'ikai ke ke kai aí. Ka lava, fai ha foaki 'ofa pea foaki 'o lahi ange 'i he mahu'inga ko 'ení.

“Makehe mei hono tauhi 'o e ngaahi 'aho 'aukai kuo tu'utu'uni 'e he kau taki 'o e Siasí, te ke lava 'o toe 'aukai 'i ha 'aho kehe, 'o fakatatau mo ho'o fie ma'ú pea mo e fie ma'ú 'a e ni'ihí kehé. Neongo ia, 'oku 'ikai

totonu ke ke toutou 'aukai tu'o lahi pe 'i ha vaha'a taimi 'oku fu'u lō-loa.”¹ Ko kinautolu 'oku 'i ai ha'anau palopalema fakaemo'ui 'e iku toe kovi ange 'i he 'aukaí, 'oku totonu ke nau fakapotopoto mo fulifulihi 'enau founjá.

'Oku 'aukai 'a e kāingalotu 'o e Siasí 'i ha ngaahi taumu'a kehekehe. Hangē ko 'ení, te tau lava 'o 'aukai mo lotu ma'á ha mēmipa 'o e fāmílí 'oku puke. Te tau lava 'o 'aukai ke fakahaa 'i 'etau hounga'ia ki he 'Otuá, ke ma'u ha loto fakatōkilalo lahi

ange, ke ikuna 'i ha vaivai pe angahala, ke ma'u ha ue 'i fakalaumālie ki hotau ngaahi fatongia faka-Siasí, pea pēhē atu ai pē. 'Oku tokoni 'i kinautolu 'e he 'aukaí ke tau ongo 'i 'ofa kiate kinautolu 'oku nau fekuki ma'u pē mo e fiekaia. 'Oku toe tokoni foki 'a e 'aukaí ki he 'etau ikuna 'i fakalaumālie 'a e sinó. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Tu'u Ma'u 'i he Tuí* (2004), 219.

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange 'i he tefitó ni, vakai, Mātiu 6:16–18; 'Alamá 5:46; 6:6.

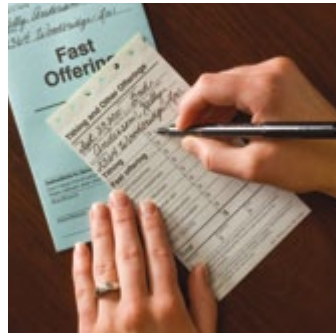
NGAAHI TĀ FAKATĀTAI 'O E 'AIA NE'AI 'E TALAI MEHMOOD, JOHN LUKE, MO WEDDEN C. ANDERSEN; 'O 'O MEI HE TĀ TAIMI HANGĒ KO 'ENÍ, 'Ā 'E ESEPH YOUNG

'Oku kau 'i he Sāpate 'aukai hono fai 'o e fakamo'oni 'i he houalotu sākalamēnitī.

'Oku 'uhinga 'e 'aukai ke tau ta'e-kai pe inu loto fiemālie koe'uhi ke tau ofi ange ai ki he 'Eiki mo kolea 'Ene ngaahi tāpuaki.

'Oku poupu'i kitautolu ke tau foaki lahi 'i he'etau foaki 'aukai: 'oku faka'aonga 'i 'e he Siasi 'a e pa'angá ke tokoni 'i 'a e paeá mo e masivá.

'Oku ola lelei ange 'a e 'aukai he taimi 'oku 'alu fakataha ai mo e lotú.

Kuo fakahoko ma'u pē 'a e 'aukai 'e he kau tui mo'oni. Hangē ko e kau Siu 'o e kuonga mu'á, ne nau 'aukai ma'a 'Ēseta ka ne lava 'o kole ki he tu'i ke malu'i ia mo hono kakai (vakai, 'Ēseta 4:16).

"Ko e ['aukai] 'oku faingofua mo haohaoa, 'oku fakava'e ia 'i he 'uhinga lelei mo fakapotopoto, pea he 'ikai ngata pē 'i he'ene hoko ko ha founda fakalelei ki he fehu'i 'o e tokoni ki he paeá, ka 'e iku lelei ia kiate kinautolu te nau tauhi 'a e fonó. Te ne . . . fakamo'ulaloa'i ai 'a e sinó ki he laumālie, pea mo fakatupulaki ai 'a e feohi mo e Laumālie Mā'oni'oni, mo fakapapau'i mai e ivi mo e mālohi fakalaumālie ko ia 'oku fie ma'u lahi 'e he kakai 'o e ngaahi pule'angá. 'I he 'alu fakataha ma'u pē 'a e 'aukai mo e lotú, 'e 'omai ai 'a e kakai ke nau ofi ange ki he 'Otuá."

Palesiteni Siosefa F. Sāmita (1838–1918), Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa F. Sāmita (1998), 232.

KO E ME'A 'OKU MALAVA 'E HE NGĀUE TOKONI 'OKU TAKI 'E HE TO'U TUPÚ

Fai 'e Norman C. Hill

‘O ku sai’ia ‘e kakai Naisiliá ke nau pehē ‘oku nau nofo ‘i he malumalu ‘o ha “la’ā vevela faka-‘Afilika.” ‘Oku si’isi’i ha fetō’aki ia e māfana ofi ki he ‘ekuetā ‘o tatau ai pē pe ko e hā ‘a e faha’ita’ú. Pea ‘i he’emau fakahoko ‘emau ngaahi ngāue tokoni ‘i ‘Afiliká ‘i ‘Aokosí, ‘oku mau kamata ‘i he 7 pongipongí ke lava e me’a kotoa ‘oku ala fakahokó ‘i he mokomoko ‘o e pongipongí.

‘Oku mau kamata ngāue ‘aki e ngaahi huo sāvoló, leikí, mo e helepelú ‘o to’o e vaó mo fetuku e vevé mei he lotu ‘ata’atā ofi ki he falelotu ‘o e Uooti Iapá ‘i he Siteiki Lākosi Naisiliá. Hili ha’amau ngāue ‘i ha houa ‘e tolu, kuo mau faka’ata’atā ha meimei ‘eka ‘e tolu (hekitā ‘eka ‘e 1.2) ‘o e ‘eka ko ia ‘e faá (hekitā ‘eka ‘e 1.6).

Na’e ‘eke ‘e he pīsopé, “Ko e hā ha’amou lau kapau te tau faka’osi’i ‘a e ki’i kongá ko ‘ení pea tau fokotu’u ha ‘aho kehe ke tau faka’osi ai hono fakama’a ‘o e lotu ‘ata’ataá?

‘I he fanongo ‘a ‘Imanuela ko e palesiteni ‘o e kōlomu ‘o e kau akonakí, ki he pīsopé na’á ne fakahaa’i ‘ene fakame’apango’iá.

Na’á ne pehē, “Kapau te tau tuku ta’e-’osi e kongá ko ‘ení, he ‘ikai ha taha ia ‘i he to’u tupú te ne ongo’i na’á ne fai ha me’a fēfē he ‘ahó ni. Fakamolemole, tau faka’osi mu’a.”

Koe’uhí na’e meimei fute ‘e ono (mita ‘e 1.8) ‘a e mohukú ‘i he meimeifeitu’ú kotoa, na’e ‘ikai ke mau lava ‘o sio pea faingata’a foki ke fakafuofua’i e lahi ‘oku kei toé.

Na’e pehē ‘e ‘Imanuela, “Misa Hila, ta vakai pe ko e hā hano fuoloa ha’ata faka’ata’atā ha ki’i hala fāsi’i ‘oku fute ‘e ua hono fālahi. Kapau te ta lava ‘o ‘ai vave pē, ‘e vakai ‘a e ni’ihi kehé ta ‘oku malava pē ke ‘osi vave ange ‘i he anga ‘o ‘enau fakakaukáu.”

Na’e ngāue fehanganagai he ‘ahó kakato e kau talavou’u, he na’e vahevahe ki ha kulupu ‘e ua. Na’e ‘ikai ha taha ‘e lava ‘o hū mai ‘i he vao fihí ki he tafa’aki ‘e tahá. ‘I he langa hoku tu’á, na’á ku tū’ulutui ke ma’u ha nonga ka u kei kini pē ‘a e vaó ‘aki e helepelú. Na’e ō mai ha to’u tupu ‘e ni’ihi ‘i he’enau hoha’á, ke vakai’i pe te nau lava ‘o tokoni ‘i he taimi ne nau sio ai kiate au mo ‘Imanuela ‘okú ma ngāue ke ma fetaulakí. Na’e lau miniti pē kuó ma fetaulaki, pea onгона ai ha tuē. Na’e kamata mo ha ni’ihi ke ngāue tautau toko ua ‘o fai e me’a tatau, ‘o feinga ke fetaulaki.

Na’e ‘ikai a’u ‘o houa ‘e taha, kuo mau ‘osiki. ‘I he’emau fiefia he’emau lava’i, na’a mau fefakamālō’aki ai—pea tautautefito kia ‘Imanuela, he kuó ne fokotu’u ha hala ke muimui ai ‘a e toengá.

Na’á ku fakakaukau mo e pīsopé, fakatau mo homa ta’ú mo ‘ema fakapotopotó, ne ma ‘ilo e me’a ‘e ala lava’i ‘e he kau talavou’u ni. Na’á ma sio pē ki ha tamaiki tangata ‘oku ‘afu’ia mo hela’ia, ka na’e sio ‘a

KO HONO FOAKI KI HE TO'U TUPÚ HA FAINGAMĀLIE KE TOKONÍ

“Ko ha kau palesiteni fakakōlomu nai ‘eni ‘e fiha ‘i he kau tikoní mo e kau akonakí ko ‘enau me’a pē ‘oku faí ko e ui ha taha ke lotu pe tufa ‘a e sākalamēnití? Ngaahi tokoua, ko ha ngaahi laumālie makehe ‘a kinautolú ni, pea te nau lava ‘o fai ha ngaahi me’a mahu’inga ‘o kapau ‘e tuku ange ha faingamālie!”

Elder Neal A. Maxwell (1926–2004) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Unto the Rising Generation,” *Ensign*, Apr. 1985, 11.

‘Imanuela ia ki ha faingamālie ma’a hono ngaahi kaungāme’á ke nau fokotu’u ‘a e ngei’i mo e lotu to’á. Na’á ne ‘ilo ko hono teke ke feinga lahi angé te ne ‘omai ha fiamālie lahi ange kiate kinautolu kae ‘ikai ke toki faka’osi ‘amui ange. ‘Okú ne fakamanatu mai ‘a e mālohi ‘o e to’u tupu ‘o e Siasí mo e founga ‘oku ‘aonga kotoa ai kiate kitautolú ‘i he taimi ‘oku nau tokoni ai mo takí.

Na’á ku fakatokanga’i ‘oku ‘ikai fie ma’u ia ke tau tatali ki hotau to’u tupu ke nau tupu hake—he te nau lava pē ‘o tokoni *he taimi ni* kapau te tau tukuange. ■

Fai 'e 'Eletā
Marcos A. Aidukaitis
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Fiefia

‘OKU MA‘U ‘I HONO TAUHI KE MĀ‘ONI‘ONI E SĀPATÉ

Ko e taha e ngaahi a'usia fakafiefia 'i he'eku kei si'i ko 'eku tupu'i Siasi hake 'i ha 'ātakai ta'e Siasi. Ko e me'a 'oku ou manatu'i lelei tahā ko e fakatahataha mo e fāmīlī mo e ngaahi kaungāme'ā he fakamanatu e ngaahi 'aho fā'ele'ī, ngaahi 'aho mālōlō, va'inga 'akapulū, mo e *churrasco* (papakiu) he ngaahi me'a fakafāmīlī na'e hokó. Ko ha manatu melie kehe 'e taha ko e ō fakataha 'a e fāmīlī ki he lotú he 'aho Sāpaté.

Ko hono tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni-oni' mo e hū ki he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí, ko ha tefito'i me'a pau mo fakanatula ia ne fakahoko 'e homau fāmīlī. 'I he'eku hoko ko ha to'u tupu 'i he Siasi, ne u fa'a vēkeveke ma'u pē ke va'inga 'akapulu 'i he ngaahi pō Tūsité, ka ne u toe vēkeveke pē foki ke 'alu ki he houalotu sākalamēnití, Lautohi Faka-Sāpaté, mo e lakanga fakataula'eikí he 'aho Sāpaté. Ne u ongo'i fiefia he fakataha mo e ngaahi tokoua mo e tuofāfine 'i he ongoongoleléi pea na'e 'ikai ke mau fakavavevave ke foki ki 'api he tuku 'a e lotú.

Ne u toki hounga'ia mo'oni 'i he taimi ne u mali ai mo ma'u ha fāmīlī 'i he tā sipinga lelei 'eku ongomātu'ā lolotonga e ngaahi ta'u 'o 'eku kei si'i. 'I he'eku hoko ko e tamai 'a e fāmīlī, ne mahino lelei ange kiate au 'a e mahu'inga 'o e 'alu ki he fale 'o e lotú pea 'ohake ai ['etau] ngaahi ouau toputapú 'i [he] 'aho tapu ['o e 'Eikí] (T&F 59:9). Ne mahino lelei ange kiate au 'a e ngaahi tāpuaki kuó Ne tala'ofa 'aki kiate kinautolu 'oku nau tauhi 'a e fekau ko 'ení.

'Oku ou manatu'i lelei 'a 'eku fiefia mo hoku ngaahi kaungāme'ā 'i he'emaui hoko ko e to'u tupu 'i he'emaui fetalanoa'aki kuo te'eki ai ke mau li'aki ha houalotu 'e taha 'a e Siasi 'i he ta'ú kakato. Mahalo pē ne 'ikai ke mau fakatokanga'i lelei 'a e me'a ne hoko kiate kimautilu ko e ola ia 'emaui ma'ulotu faivelengā, ka na'a mau tauhi kimautilu ke ma'a ange mei māmani. 'Ikai ngata aí, na'a mau lotu fiefia, fofonga malimali, pea na'e kakato 'emaui fiefiá (vakai, T&F 59:9, 13–15).

Ko e Tukufakaholo 'o e 'Aho Sāpaté

Ne ta'u lahi 'eku anga 'aki mo hoku uaifí mo e fānaú hono faka'aonga'i homau ngaahi taimi mālōlō mei he ngāuē he fa'ahita'u māfaná 'i ha ki'i matātahi ofi pē ki homau 'apí 'i he fakatonga 'o Palāsílá. Taimi 'e ni'ihī ne mau hiki koe'uhí ko 'eku ngāuē, ka neongo pe ko e hā hono mama'o 'emaui nofó mei he ki'i matātahi si'isi'i ko iá, ne mau fa'a 'alu fakata'u ma'u pē ki ai mo e lotu vēkeveke mo fiefia. Hangē pē ia ko e kāingā mo e kau-ngāme'ā na'a nau fononga mama'o mai ke mau fakataha tu'o taha he ta'u. Na'e vave mai e taha kotoa pē pea na'a nau nofo ai ki he fuoloa taha na'e malavá.

Na'e ma'u ha ngaahi faingamālie faka'ofa'ofa 'e homau fāmīlī 'i he ki'i matātahi ko iá ke fai ai ha tupulaki fakalaumālie mo ako'i e ongoongoleléi. Na'e 'ikai kau ha kongā lahi 'o homau kāingā ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea na'e 'ikai ke tatau 'emaui tui fakalotú. Na'e hoko 'a e 'aho 'o e 'Eikí kiate kinautolu ko ha 'aho ia 'e taha ke va'inga ai mo

'Oku ou fakamo'oni 'oku ma'u e fiefiá mo e ngaahi tāpuaki mei he hū ki he 'Otuá 'i Hono 'aho tapú—kau ai e ngaahi tāpuaki 'oku 'ikai lava ke tau mamata ki ai he taimi ní.

Na'e mei faingofua pē ke kumi 'uhinga ki he'emaui mau-mau i e Sāpaté lolotonga 'emaui mālōlō 'eve'evea ki he matātahī, ka na'e 'ikai pē ke mau li'aki lotu he Sāpaté.

fiefia. Koe'uhī na'e tokolahi ange e fāmīlī 'i he matātahī 'i he faka'osinga 'o e uiké 'i he ngaahi 'aho kehe lolotonga e uiké, na'e 'osi 'ilo'i pē he 'ikai ke mau 'i ai mo kau 'i he ngaahi 'ekitivī 'i he Sāpaté ka na'a nau toutou kole mai ma'u pē—kau ai mo 'ema fānaú.

Na'e kei iiki 'ema fānaú pea ko e toki kamata pē ia ke nau ako ke faka'aonga 'i e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé. Na'e lahi hono 'ahi'ahi' i kinautolu ke nau kau fakataha mo e ni'ihī na'a nau tokoua 'akī mo e ngaahi kaungāme'á 'i he ngaahi 'ekitivī he Sāpaté. Ko e feohi mo e fāmīlī ko ha kongamahu'inga ia 'o e ongoongolelé, pea na'a mau mei kumi 'uhinga pē ke faingofua ai hono maumau 'i 'o e Sāpaté. Hili ange ko iá, ko e 'iuniti ofi taha pē 'o e Siasí he taimi ko iá na'e maile ia 'e 60 tupu (96 km) hono mama'ó mei he matātahī. Na'e fu'u mama'o homau ngaahi kaungāme'a mo e kaungā'api 'i homau feitu'ú, pea na'e 'ikai ke 'ilo 'e ha taha ia pe na'a mau nofo he matātahī pe na'a mau heka me'alele ange ki falelotu ke kau he ngaahi houalotu he Sāpaté. Ne mau ō ki he lotú he ta'ú kakato, pea na'a mau fakataha

mo homau kāingá 'i ha ngaahi uike si'i pē 'o e ta'ú.

Neongo ia, na'e 'ikai pē te mau teitei li'aki e lotú he ngaahi 'aho Sāpaté—te'eki tu'otaha! Na'a mau manatu 'i e akonaki 'a e 'Eiki:

“Pea ko e me'a ke tauhi ai koe ke ma'a ange mei māmaní, ke ke 'alu ki he fale 'o e lotú pea 'ohake ai ho'o ngaahi ouau topu-tapú 'i hoku 'aho tapú;

“He ko e mo'oni ko e 'aho 'eni kuo tu'utu'uni kiate koe ke ke mālōlō ai mei ho'o ngaahi ngāuē, pea fai ho'o ngaahi huú ki he Fungani Mā'olungá; . . .

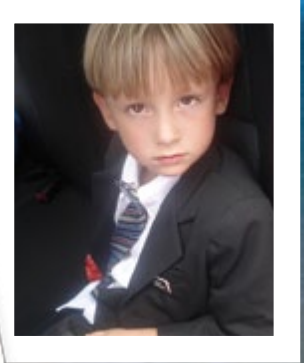
“Ka ke manatu 'i ke fai ho'o ngaahi foaki pea mo ho'o ngaahi ouau topu-tapú ki he Fungani Mā'olungá. . . .

“Pea ko e 'aho ko 'enī, 'oua na'á ke fai mo ha toe me'a kehe, kae tuku pē ke teuteu 'i ho'o me'akaí 'i he loto 'oku angatonu koe'uhī ke haohaoa 'a ho'o 'aukaí, pe ko hono 'ai 'e tahá, koe'uhī ke kakato 'a ho'o fiefiá” (T&F 59:9–13).

Na'á ma fili ke tauhi e fekau ko 'enī, pea na'á ma ako 'i 'ema fānaú 'oku totonu foki ke nau tauhi mo ia. Na'e vave 'a e mahino kiate kinautolu na'e mahu'inga ange ke hū ki he

‘Otuá ‘i Hono ‘aho tapú ‘i he feinga ke fiefia e fāmilí mo e ngaahi kaungāme‘á pe fakafie-mālie‘i ‘enau ngaahi holí.

Tāpuaki‘i ‘e he Talangofuá

‘I he matātahi he ‘aho Sāpaté, ne mau ‘ā pongipongia, teuteu ki he lotú, pea mau fononga he kaá ki he falelotu ofi tahá. Lolo-tonga ‘emau fonongá pea ‘i he ‘ahó kotoa, na‘a mau fiefia ‘i he melino mo e fiefia kuo tala‘ofa mai ‘aki ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu ‘oku nau tauhi ‘Ene ngaahi fekaú. Na‘a mau ‘ilo ‘oku ‘ikai ma‘u mei he māmaní ‘a e fa‘a-hinga ongo ko ‘eni ‘o e melinó mo e fiefiá.

Hili ha ngaahi ta‘u ‘o e founga anga ma-heni ko ‘ení, na‘e hoko ha me‘a fakaofo. Na‘e ‘ikai ke toe fakafehu‘ia ‘e he‘emau fānaú ‘a e mahu‘inga ‘o e hū ki he ‘Otuá ‘i Hono ‘aho tapú, pea ne tokolahi ha fānau ne tokoua ‘aki ‘e he‘ema fānaú ne kamata ke nau kole mai ke mau ō mo kinautolu ki he lotú! Na‘e ‘ikai ke mau teitei ‘ilo ko e ongo ko ia ‘o e melino mo e fiefia na‘a mau ongo‘í na‘e ongo‘i foki mo ia ‘e he fānau ne mau tuofafine ‘aki mo tokoua ‘akí ‘i he‘emau foki mai mei he lotú. Fāifai na‘e hoko mai ha tāpuaki ma-‘ongo‘onga. Hili e hoko ha a‘u ha ní‘ihi ‘o e fānau ko iá ‘o fu‘u lahí, na‘e fakahā ange ‘e ha toko ua mei ha fāmilí pē ‘e taha ki he‘ena ongomātu‘á, “Okú ma fie kau kimaua ki he Siasi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.” Na‘e vave pē e papitaiso kotoa ‘a e fāmilí. Na‘e toki fakahoko ha mali temipale ha taha ‘o e fānaú, ko ha taha ne ‘osi ngāue fakafaifekau.

‘Oku mau kei ō pē ki he matātahi ko iá he ta‘u kotoa, ka ‘oku ‘ilo ‘e he tokotaha kotoa pē he ‘ikai ke nofo ai ha taha ‘i he fāmilí ke va‘inga he Sāpaté. Ka te mau ō ki he lotú

‘o hū ki he ‘Otuá mo e kau mēmipa kotoa homau fāmilí ‘oku kau mo kimautilú—ko ha kulupu ia ‘oku fakautuutu ‘ene tokolahi angé he ta‘u kotoa!

‘I he taimi ‘oku mau sio loto ai ki he ngaahi ta‘u ko iá mo fakakaukau ki he fili ne mau fakahokó, ‘oku mau fakamālō ki he ‘Otuá He‘ene tokoni mai kiate kimautilu ke mau ma‘u ha loto-to‘a ke fai ‘a e me‘a na‘e totonú mo ako‘i ‘emau fānaú ke fai ‘a e me‘a tataú. ‘Oku ‘ikai ha‘amau veiveiua ‘e taha na‘e fakamālohia ‘emau fānaú pea pehē ki homau kāingá ‘e he fili ko iá. Na‘a mau ma‘u ai ‘a e melino ne tala‘ofa ‘aki ‘e he ‘Eikí, fai ha fatongia mahu‘inga ‘i hono fakaului e kau mēmipa homau fāmilí, pea tāpuaki‘i kimautolu ‘aki ‘a e fiemālie ‘oku ‘ikai ma‘u ia ‘i he ngaahi ‘ekitiviti kehe he Sāpaté ‘oku ‘ikai ke ne langaki hake ‘a e laumālie.

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku ma‘u e fiefiá mo e ngaahi tāpuakí mei he hū ki he ‘Otuá ‘i Hono ‘aho tapú —kau ai e ngaahi tāpuaki ‘oku ‘ikai lava ke tau mamata ki ai he taimí ni. Pea ‘oku ou fakamo‘oni “‘oku monū‘ia ‘a e kakai ko ia, ‘oku ‘Otuá ‘aki ‘a [e ‘Eikí]” (Saame 144:15). ■

‘Oku mau kei ō pē ki he matātahi ko iá he ta‘u kotoa, ka ‘oku ‘ilo ‘e he tokotaha kotoa pē he ‘ikai ke nofo ai ha taha ‘i he fāmilí ke va‘inga he Sāpaté. Ka te mau ō ki he lotú ‘o hū ki he ‘Otuá mo e kau mēmipa kotoa homau fāmilí.

Tau'atāina ke Filí *mo e* Ue'i Fakalaumālié

Na'e fanau 'i 'a Pulusi R. Makongikī 'i he 'aho 29 'o Siulai 1915 'i Mitisikeni 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā. Na'e fokotu'u ia ki he Fakataha Alēlea 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú 'i he 1946 pea fakanofo ia ko e 'Apostolo 'i he 1972. Ne pekia 'i he 'aho 19 'o 'Epeleli 1985. Ko e leá ni na'e fakahoko ia 'i he 'Univēsiiti ko Pilikihami 'Iongí he 'aho 27 'o Fēpueli 1973.

Fai 'e 'Eletā Bruce R. McConkie (1915–85)

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

*'Oku fie ma'u
kitautilu ke tau
fai e me'a kotoa
pē te tau lava
'i hotau ivi pea
toki kolea ha tali
mei he 'Eikí, ko
ha aofangatuku
mahino kuo tau
a'usia 'a e tali
totonú.*

Ihe'etau kei nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuā ko 'etau Tamai Hēvaní, na'e fakakoloa 'i kitautilu 'aki e tau'atāina ke filí. Na'e 'omi 'e he me'á ni kiāte kitautilu 'a e faingamālie, 'a e malava ko ia ke fili pe ko e hā te tau fai ke fakahoko ai ha fili tau'atāina mo 'ikai fakangatangá . . . 'Oku fie ma'u kitautilu ke tau faka'aonga 'i 'a e ngaahi me'áfoaki mo e ngaahi talēnití pea mo ia 'oku tau malavá, 'a e ngaahi ongo mo e fakakaukau lelei pea mo e tau'atāina ke fili kuo fakakoloa 'i 'aki kitautilú.

Ka 'i he tafa'aki 'e tahá, na'e fekau 'i kitautilu ke tau fekumi ki he 'Eikí, ke feinga ki Hono Laumālié, ke ma'u e laumālie 'o e fakahaá mo e tatakí fakalaumālié 'i he'etau mo'uí. 'Oku tau hū mai ki he Siasí pea 'oku hilifaki 'e ha taki totonu hono ongo nimá ki hotau 'ulú mo pehē, "Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni." 'Oku 'omi 'e he me'á ni 'a e me'áfoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni kiāte kitautilu, 'a ia ko e totonu ia ki he feohi ma'u pē mo e mē-mipa ko ia 'o e Tolu 'i 'Otuá, 'o makatu'unga 'i he faivelengá.

Pea ko ia, 'oku tau fehangahangai ai mo ha fokotu'u 'e ua. Ko e 'uluakí 'oku totonu ke tataki kitautilu 'e he laumālie 'o e ue'i fakalaumālié, 'a e laumālie 'o e fakahaá. Ko hono uá, 'oku tau 'i heni 'i he malumalu 'o e tu'utu'uni ke tau faka'aonga 'i 'etau tau'atāina ke filí, ke tau fili pe ko e hā 'oku tau fie fakahokó 'iate kitautilu pē; pea 'oku fie ma'u ke tau a'usia ha tu'unga potupotu tatau 'i he ongo me'á ni. . . .

Sai, kapau 'e lava pea 'oku ou fie 'oatu ha fokotu'u fakakaukau 'e tolu, 'a ia, mahalo te tau lava 'o ma'u mei ai ha ngaahi tali mo'oni mo lelei ki he ngaahi me'a 'oku totonu ke 'i he'etau mo'uí. Te u to'o 'eni mei he ngaahi fakahā na'e fai 'e he 'Eikí.

"Na'e 'Ikai Mahino Kiāte Koe"

Sípinga Ke Ako Mei Ai 1: Na'e 'i ai ha tangata ko 'Ōliva Kautele. . . . Na'á ne hiki 'a e ngaahi fo'i lea na'e tala kae tohi 'e he Palōfitá 'i he nofo'ia ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i hono fai 'o e liliú (ko hono liliu 'eni 'o e Tohi 'a Molomoná). Na'e 'ikai ke matu'otu'a fakalaumālie fēfē 'a Misa Kautele 'i he taimi ko iá, pea na'e feinga ia mo holi ke ne fakahoko ha me'a mahulu atu 'i hono mālohi fakalaumālie he taimi ko iá. Na'e loto ia ke liliu lea. Ko ia, na'á ne [kole] leva ki he Palōfitá, pea 'ave leva 'e he Palōfitá 'a e me'á ni ki he 'Eikí, peá na ma'u ha fakahā. Na'e folo-fola ange 'a e 'Eikí, "E 'Ōliva Kautele, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiāte koe, hangē 'oku mo'uí 'a e 'Eikí 'a ia ko ho 'Otuá mo ho Huhu'í, 'e pehē foki 'a e pau 'a ho'o ma'u 'a e 'ilo ki he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia te ke kole ki ai 'i he tuí, 'i he loto mo'oni,

‘o tui te ke ma‘u.” Pea ko e me‘a ‘e taha te ne ala ma‘ú ‘oku fakamatala‘i ai ko e “ma‘u ha ‘ilo ki he ngaahi tongitongi ‘o e ngaahi lekooti motu‘a, ‘a ia ‘oku fakakuongamu‘a, ‘a ia ‘oku tu‘u ai ‘a e ngaahi kongā ko ia ‘o ‘eku ngaahi folofola ‘a ia kuo lau ki ai ‘i he fakahā ‘a hoku Laumālié.”

Hili hono fakalelei‘i ‘o e palopalemā ni, na‘e toki fakahā leva ‘e he ‘Eikí ha tefito‘i mo‘oni ‘oku fekau‘aki mo ia pea mo e ngaahi me‘a kehe kotoa pē ‘oku faitatau mo iá: “‘Io, vakai te u fakahā kiate koe ‘i ho ‘atamaí pea ‘i ho lotó, ‘i he Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘e hoko mai kiate koe pea nofo ‘i ho lotó. Ko ‘eni, vakai, ko ‘eni ‘a e laumālie ‘o e fakahaá” (T&F 8:2–3). . . .

. . . Pea ko ia na‘á ne kole. Pea hangē ko ia ‘oku mou mea‘í, na‘e ‘ikai ke ne lava; na‘e ‘ikai te ne teitei lava ke fai ha liliu. . . . Na‘e toe fakafoki ‘a e me‘á ni ki he ‘Eikí, ‘a ē ne na feinga ke talangofua ki He‘ene tala‘ofá; pea hoko mai ‘a e talí, hoko mai mo e ‘uhinga, na‘e ‘ikai ke lava ai ‘o liliu leá: “Na‘e ‘ikai mahino kiate koe; na‘á ke pehē te u foaki ia kiate koe, ka na‘e ‘ikai te ke fai ha fakakaukau ki ai tuku kehe pē ke kole kiate au” (T&F 9:7).

Ko ‘eni, hangē pē nai ko e me‘a pē ia na‘e fakahinohino‘i ke ne fakahokó, ke kole ‘i he tui; he neongo ‘ene mahino ‘o e kole ‘i he tuí, ‘oku ‘i ai ha fie ma‘u ‘oku mu‘omu‘a ke tau tomu‘a fai ‘a e me‘a kotoa pē ‘i hotau mālohí ke lava‘i ai ‘a e taumu‘a ‘oku tau feinga ki aí. Te tau faka‘aonga‘i ‘a e tau‘atāina ko ia kuo ‘osi fakakoloa‘i ‘aki kitautolú. Te tau faka‘aonga‘i ‘a e me‘a mo e ivi pea mo e poto kotoa pē ‘oku tau ma‘ú ke fakahoko.

*I he'etau
faka'au ke
matu'otu'a
fakalaumālie
angé, 'oku tau
ako leva ke faka-
'aonga'i totonu
'etau tau'atāina
ke filí ki hono
fakakaukau'i
e me'a 'oku
totonu ke tau fai
pea mo tataki 'e
he laumālie 'o e
fakahaá.*

Sai, 'e 'aonga 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení ki he liliu 'o e Tohi 'a Molomoná, pe fili 'o ha uaifi, pe fili ha ngāue, 'a ia ko hono fakahoko ha taha pē 'o e ngaahi me'a mahu'inga 'e 10,000 'oku hoko 'i he'etau mo'uí. . . .

“Ko e hā 'Okú ke Fehu'i mai ai Kiate Aú?”

Sai, sippinga hono 2 ke ako mei aí: . . . Na'e a'u e [kau Sēletí] ki he ngaahi vai na'e pau ke nau kolosi aí, pea folofola 'a e 'Eikí ki he [tokoua 'o Sēletí], “Fo'u ha ngaahi vaka lafalafa.” . . .

[Ko e ngaahi vaka lafalafá] na'e 'amanaki ke faka'aonga'i kinautolu 'i ha ngaahi tūkunga makehe mo faingata'a, pea na'e fie ma'u 'e he [tokoua 'o Sēletí] ha me'a mahulu hake 'i he me'a na'e lolotonga 'iate kinautolú: na'á ne fie ma'u ha 'ea. Ko ha palopalema 'eni ia na'e 'ikai ke ne maa'usia. Ko ia na'e 'alu ai mo e me'á ni ki he 'Eikí, pea koe'uhí na'e taukaka mo'oni ke ne lava 'o fai ha me'a, na'e fakalelei'i ia 'e he 'Eikí ma'ana mo folofola ange, “Fai 'eni pea te mou ma'u ai ha 'ea.”

Ka ne toe fai 'e he tokoua 'o Sēletí—ha fehu'i hili 'ene lotolahi tu'unga 'i he'ene fakataufolofola ki he 'Eikí, pea tu'unga 'i he'ene fetu'utaki mo ma'u ha ngaahi talí: —“Ko e hā te mau fai ke ma'u ha maama 'i he ngaahi vaká?”

Pea folofola si'i heni 'a e 'Eikí ki ai, peá Ne toki folofola ange 'aki 'eni: “Ko e hā 'a e me'a 'okú ke loto ke u fai ke mou ma'u ai ha maama 'i homou ngaahi vaká?” (‘Eta 2:23). Ko hono 'ai 'e tahá, “. . . Kuó 'osi foaki atu ho'o tau'atāina ke filí; kuo 'osi fakakoloa'i 'aki koe ha ivi mo ha poto. 'Alu 'o fakalelei'i 'a e palopalemá.”

'Io, na'e mahino ki he tokoua 'o Sēletí 'a e pōpoaki. Na'e kaka 'i ha mo'unga na'e ui ko Seilemi, pea 'oku pehē 'e he fakamatalá na'á ne “tutu 'o ngaohi mei he maká ha ngaahi fo'i maka iiki 'e hongofulu mā ono; pea na'a nau hinehina mo 'asinisini, 'io, 'o hangē ko e sio'ata ma'a” (‘Eta 3:1). . . .

Pea na'e fakahoko 'e he 'Eikí 'a e me'a na'e kole 'e he tokoua 'o Sēletí, pea ko e me'a 'eni na'e mamata ai ki he to'ukupu 'o

'e 'Eikí; pea 'i he lolotonga 'o 'ene tāú, na'á ne ma'u ha fakahā na'e mahulu hake 'i ha toe me'a kuo a'usia 'e ha palōfita 'o a'u ki he momeniti ko iá. Na'e fakahā 'e he 'Eikí 'o lahi ange kiate ia fekau'aki mo Hono Natulá pea mo Hono 'ulungāangá 'o mahulu hake 'i ha me'a ki mu'a, pea na'e hoko 'eni kotoa koe'uhí he na'á ne fakahoko 'a e me'a kotoa pē na'á ne malava ke fakahokó pea koe'uhí he na'e fealēlea'aki mo e 'Eikí.

'Oku si'i fau ha faikehekehe 'i he tau'atāina ke filí mo e ue'i fakalaumālié. 'Oku fie ma'u ke tau fakahoko 'a e me'a kotoa pē 'oku tau lavá 'i hotau mālohí pea toki kolea ha tali mei he 'Eikí, ko ha fakamahino kuo tau a'usia 'a e aofangatuku totonú; pea 'i he taimi 'e ni'ihí, 'oku 'ikai ngata 'i he fiefiá, ka 'oku tau ma'u mo ha ngaahi mo'oni pea mo ha 'ilo makehe na'e 'ikai ke tau lavelave'iloa.

“Te Mau Fealēlea'aki mo Kinautolu”

Sai, ko e sippinga hono 3: 'I he kamata'anga 'o e hisitōlia 'o e Siasí, na'e fekau ai 'e he 'Eikí 'a e Kāingalotú ke nau fakataha ki ha feitu'u 'i Misuli. . . . Sai, fakatokanga'i 'a e me'a na'e hokó. Ko e 'Eikí 'oku folofolá:

“Hangē ko 'eku lea 'o kau ki he'eku tamaio'eiki ko 'Etuatē Patilísí, ko e fonuá ni ko e fonua ia 'o hono nofo'angá, pea mo kinaua kuó ne fakanofa ke hoko ko hono ongo tokoní; pea ko e nofo'anga foki ia 'o e tokotaha kuó u tu'utu'uni ke tauhi hoku fale tuku'anga koloá;

“Ko ia, tuku ke nau 'omi honau ngaahi fāmílí ki he fonuá ni, [pea ko e me'a mahu'ingá 'eni] 'o hangē ko e me'a te mau fealēlea'aki mo kinautolu ki ai” [T&F 58:24–25; ko e tånaki atu 'a e fakamamafá]. . . .

Fakatokanga'i ange, na'e folofola 'a e 'Eikí ke “fakataha” ki Saione. Ka ko hono fakaikiiki mo e fokotu'utu'u ki he foungá mo e taimí pea mo e ngaahi tūkunga, 'e makatu'unga ia 'i he tau'atāina ke fili 'akinautolu na'e ui ke fakatahá, ka kuo pau ke nau fealēlea'aki mo e 'Eikí. . . .

Ko 'eni, 'i he hili hono folofola 'aki 'eni 'e he 'Eikí ki he Kau Pisopeliki Pule 'o e Siasí,

na'á Ne foaki ange 'a e tefito'i mo'oni na'e pule 'i he me'a ko ia ne hokó, pea 'oku pule 'i he tūkunga kotoa pē. Pea ko e taha 'eni 'o 'etau ngaahi mo'oni nāunau'ia kuo fakahaá. Na'á Ne pehē:

“He vakai, 'oku 'ikai taau mo au ke u fekau 'i 'i he ngaahi me'a kotoa pē; he ko ia ia 'oku fakamalohi 'i 'i he ngaahi me'a kotoa peé ko e tamaio'eiki fakapikopiko ia, ka 'oku 'ikai ko e tamaio'eiki anga fakapotopoto; ko ia he 'ikai te ne ma'u ha totongi.

“Ko e mo'oni 'oku ou pehē, 'oku totonu ke femo'uekina 'a e tangatā 'i he holi lahi 'i ha ngāue lelei, pea fai 'a e ngaahi me'a lahi ko 'enau fili tau 'atāina 'anautolu pē, pea fakahoko 'a e mā'oni'oni lahi” [T&F 58:26, 27; ko e tānaki atu 'a e fakamamafá]. . . .

Sai, ko e sīpinga ia 'e tolu; ka tau hoko mai ki he aofangatuku ne fakahaá. . . .

. . . Kapau te ke feinga ke 'ilo e founa ki hono faka'aonga 'i 'o e tau'atāina ke fili ne foaki atu 'e he 'Otuá kiate koé, pea kapau te ke feinga ke fai ho'o filí 'a'au pē, pea kapau te ke lava 'i ha ngaahi me'a 'oku lelei mo totonu, mo ke fealēlea'aki mo e 'Eikí mo hōifua mai ki he me'a kuó ke a'usía, pea ta kuó ke ma'u ha fakahā, ko e taha ia; ko e tahá, te ke ma'u 'a e pale ma'ongo'onga 'o e mo'ui ta'engatá, mo hiki hake 'i he 'aho faka'osí. . . .

'Oku foaki mai 'e he 'Otuá kiate kitautolu ha poto 'i he ngaahi me'á ni. 'Oku foaki mai 'e he 'Otuá kiate kitautolu 'a e loto to'a pea mo e malava ke tu'u 'iate kitautolu pē 'o faka'aonga 'i 'etau tau'atāina ke filí fakataha mo e ngaahi me'a kotoa pē 'oku tau malavá pea mo e ivi kotoa 'oku tau ma'ú; pea tuku mu'a ke tau loto fakatōkilalo mo ongongofua fe'unga mo e Laumālie 'o fakamo'ulalao 'i hotau lotó ki Hono finangaló, ke ma'u 'i he 'etau mo'uí 'a 'Ene poupou, mo 'Ene fakangofuá he founá ni, 'a e laumālie 'o e fakahaá. Pea kapau te tau fai ia, 'oku 'ikai ha toe fehu'i fekau'aki mo hono olá: ko ha nonga 'i he mo'uí ni; ko ha nāunau mo e lāngilangi pea mo e ngeia 'i he maama ka ha'ú. ■

Na'e fakalelei 'i 'a e sipelá, faka'ilonga leá, mo e fakamata'itohi lahi.

TALANGOFUA KI HE Ngaahi Ue'í

Ko ha faingamālie 'o e Kāingalotu kotoa pē ke ma'u faka'aho ha ue'i fakalaumālie 'i he Laumālie. Te tau lava 'o ma'u 'e tataki 'oku finangalo 'a e Tamai Hēvaní ke tāpuaki 'i 'aki kitautolú, 'i ha'atau mo'ui taau pea mo fie talangofua ki he ngaahi ue'i fakalaumālie. 'Oku vahevahe atu 'i lalo 'e ha mēmipa 'e toko tolu 'a e founa ne nau fakafanongo ai mo talangofua ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie, pea ko hono olá, ne nau ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi fau.

'Oku Fie Ma 'u Ke u Foki

Iha pō 'e taha, lolotonga 'eku hoko ko ha taki lakanga fakataula'eiki 'i Lōlei 'i Potukalí, na'á ku fakafoki ai ha ni'ihí 'o e to'u tupú ki honau 'apí, 'i he 'osi 'o ha 'ekitiviti fakasiteiki. Na'e fu'u fuoloa 'a e po'ulí, pea 'i he'eku lele atu ki hoku 'apí he hili 'eku tuku kinautolú, na'á ku afe atu ai 'i ha hala fakapo'uli 'i ha feitu'u 'i 'uta na'e si'i ai e ngaahi me'alelé. Na'á ku fou atu heni 'i ha ki'i hala fakakavakava 'o mamata ki ha maama 'oku takemokemo mei he tafa'aki to'omata'ú 'i he ve'e vaitafé, 'o hangē na'e 'i ai ha velá.

Na'á ku fakakaukau, tu'unga 'i he hauhau e 'ea po'ulí, kapau na'e 'i ai ha vela, 'e vave pē ha'ane mate 'i he hauhau 'o e 'eá, pea foki leva 'eku tokangá 'a'aku ki he halá.

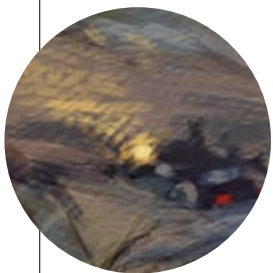
Neongo ia, ne 'osi pē ha ngaahi mita si'i 'o 'eku lelé, kuó u ongo 'i ha le'o 'oku pehē, "Tu'u!" Na'á ku 'ohovale koe'uhí he ko au toko taha pē he me'alelé, ka na'á ku tukunoa'i pē kae hoko atu 'eku lelé. Ne ongo mai leva ha le'o lahi, "Tu'u peá ke foki!" Na'á ku fakatafoki leva 'a e me'alelé 'o foki atu. Na'á ku 'eke ki he Tamai Hēvaní 'i he'eku foki, "Eiki, ko e hā e me'a 'oku hokó?" 'I he taimi pē na'á

ku a'u atu ai ki he hala fakakavakavá, na'á ku hū leva ki tu'a mei he me'alelé, pea mahino e tali 'a e 'Eikí, he na'á ku lava 'o fanongo ki he kaila hake mei lalo, "Kātaki, tokoni mai!"

Na'e 'ikai ke 'i ai ha maama fe'unga, pea na'e 'ikai ke u lava 'o sio ki ha me'a tuku kehe pē 'a e ki'i takemokemo lanu moli hake mei laló. Na'e 'ikai ke u 'ilo'i pe te u tokoni fēfē, he na'e loloto 'aupito e 'utu he lalo hala fakakavakavá, pea 'ikai fe'unga e māmá. Na'á ku telefoni fakavaveveve leva ki he fika telefoni 'i he fakatu'utamakí, pea 'ikai fuoloa kuo 'i ai 'a e kau fakahaofi mo'uí ke tokoni.

Ko e ki'i māmá mei ha kā na'e 'i ai ha kakai 'e toko nima, na'e si'ā mei he halá. Ko ha toko ua na'e si'i mole 'ena mo'uí, ka na'e mei kovi ange 'o kapau na'e 'ikai ke u tokanga ki he le'o 'o e Laumālie Mā'oní'oní.

'Oku ou fakamo'oni 'oku folofola mai e 'Eikí kiate kitautolu 'i he Laumālie, 'o tatau ai pē pe 'oku fai 'aki ia ha ki'i le'o vaivai pe fai 'aki ha le'o lahi. 'Oku ou fakamālō 'i he'eku fanongo ki ai 'i he pō ko iá. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Eikí, 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu, pea 'oku fetu'utaki mo kitautolu 'a e Laumālie

Mā'oni'oni. Ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ke tau tokanga ki Hono le'ó. ■

Nesitā Kuewlalesi, Potukali

Na 'á ku Pehē Ke u Fanongo

Na'á ku kamata 'i he ngaahi ta'u kuo hilí ke ma'ú ha ongo vivili ta'e-tuku 'oku fie ma'ú ke u fakatahataha 'i ha tohi feime'atokoni fakafāfāmili, 'o kau atu ki ai mo e ngaahi founa feime'atokoni mei homau kāingā. Na'á ku teke 'i pē fakakaukāú ni. Na'á ku fa'a fakaukau pē, "Oku 'ikai ke u ma'ú 'e au ha taimi fe'unga ke fokotu'u ha tohi feime'atokoni ngali vale! 'Oku 'i ai ha'aku fānau 'e toko ono 'oku nau femo'u-ekina lahi! Ko e fa'u e tohi feime'atokoní ia ma'á e ngaahi fa'ē 'oku ta'o mā mo ngaohi keke sinamoni mei he ngaahi me'a 'oku toki tānaki mai ke ngaohi 'akí. 'Oku 'ikai ke u ma'ú 'e au ha taimi ki he me'a ko iá!"

Na'á ku fekuki mo e ongo ko iá 'i ha ngaahi ta'u lahi kae fāifai pea a'u ki ha 'aho 'e taha, na'á ku pehē ai ke u fakakaukau 'i mo'oni ia. Ka na'á ku fifili pe ko hai 'i hoku fāmilí 'e fie kau aí. Ko au pē taha 'i hoku fāmilí na'e kau ki he Siasí, kuo 'osi mālōlō si'eku ongo mā-tu'á, 'ikai ke 'i ai haku tuonga'ane pe tokoua, pea ko e tokolahi taha 'o hoku kāingā na'a nau nofo mama'o. Neongo ia, na'á ku pehē ke u fanongo ki he ue'í.

Na'á ku fetu'utaki leva ki hoku fāmilí, 'o fakamatala 'i ange 'oku ou fakatahataha 'i ha tohi feime'atokoni mo fakaafe 'i kinautolu ke 'omai ha'anau founa feime'atokoni. 'I he ta'u hono hokó, na'á ku ma'ú ai ha ngaahi founa feime'atokoni. Ne 'i ai ha kāinga 'e ni'ihi ne nau 'omai ha ngaahi talanoa fakafāfāmili mo ha ngaahi tā. Na'e ue'í au 'e he me'á ni ke u faka'eke'eke hoku kāinga motu'a tahá mo fakatahataha 'i homau histōlia fakafāfāmili, he na'á ku fakakaukau ke fakakau ia 'i he tohí foki.

Na'á ku fakatokanga 'i 'i hono fakatahataha 'i 'o e tohí na'e 'ikai ke u teitei 'ilo ha tokolahi 'o e kau mēmipa hoku fāmilí 'a ia ne nau fakahū mai 'a e ngaahi founa

'E TATAKI KIMOUTOLU 'E HE LAUMĀLIÉ

“’E tatakī mo malū’i kimoutolu ‘e he me’afōaki ‘o e Laumālie Mā’oni-oní, pea a’u pē ki ha’ane fakatonutonu ho’omou ngaahi angafaí, ‘o kapau te mou loto ki ai. Ko ha le’o fakalaumālie ia ‘oku hū ki he ‘atamaí ‘o hangē ko ha ongo ‘oku hū ki homou lotó. . . . ‘Oku ‘ikai ha ‘amanaki te mou foua e mo’uí ta’e ‘i ai ha’amou fehālaaki, ka he ‘ikai te mou fai ha fehālaaki lahi ta’e tomu’a fakatokanga atu e ngaahi ue’i ‘a e Laumālie. ‘Oku kaurangatonu e tala’ofa ko ‘ení ki he kāingalotu kotoa ‘o e Siasí.”

Palesitani Poiti K. Peek, Palesitani ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Fale’i ki he To’u Tupú,” *Liahona*, Nōvema 2011, 17–18.

feime’atokoní. ‘I he ‘uhingá ni, na’á ku pehē leva ke fakakau heni ha fokotu’utu’u ‘o e fa’unga ‘o e fāmīlí. Na’á ku kole ‘a e fakamatala mei he taha kotoa pē, hiki ‘a e fokotu’utu’u ‘o e fa’unga ‘o e fāmīlí, pea fakahū leva ia ki he tohí.

Ko e taimi na’á ku vakai faka’osi ai ki he tohí ‘i he’ene kakató, na’á ku huqe ki he fokotu’utu’u ‘o e fa’unga ‘o e fāmīlí pea u fōngia ‘i he Laumālie. Ne tafe hifo e lo’imatá ‘i hoku kou’ahé ‘i he’eku fakatokanga ‘i ‘a e ‘uhinga na’e pau ai ke u fokotu’u ‘a e tohi feime’atokoni “ngalivalé” ni. Na’e ‘ikai ha me’a fēfē ia fekau’aki mo e founga feime’atokoní. Na’á ku fakatahataha ‘i ‘e au ha ngaahi hingoa mo e ngaahi ‘aho ‘o ha ngaahi to’u tangata ‘i he’eku ngaahi kuí. Kuo lava he taimí ni ‘a e kakaí ni ke fakahoko kiate kinautolu ‘a e ngaahi ngāue fakatemipalé. ‘Ikai ngata ai, kuó u fakatolonga heni ha ngaahi talanoa faka’ofa’ofa ki he ngaahi to’u tangata ‘i he kaha’ú.

Ko e ‘aho ní ‘oku ou fetu’utaki ma’u pē mo ha tokolahi ‘oku ou tokoua pe tuonga’ane ‘aki pea mo fetu’utaki lelei mo hoku kāingá. Ko e taimi ‘oku ou vakai ai ki he tohi feime’atokoní, ‘oku ou fa’a fakakaukau ma’u pē ki he potu folofola, “Ko ia, ‘oua na’a mou fiu ‘i he faileleí, he ‘oku mo ‘ai ‘a e tu’unga ‘o ha ngāue lahi. Pea ‘oku tupu mei he ngaahi me’a íkí ‘a e ngaahi fu’u me’a lalahí” (T&F 64:33). ‘Oku ou kei fakatumutumu pē ‘i he taimi ‘oku ou kí’i tu’u ai ‘o fakakaukau ki he ngaahi me’a fakafiefia mo faka’ofa’ofa ne ma’u mei he talangofua ki he ue’i

fakalaumālie pea mo hono fakatahataha ‘i ‘o ha tohi feime’atokoni. ■

Nenisī Uiliamisoni Kipi, Kololato, USA

Na ‘e Ongō Totonu pē la

‘Oku fetu’utaki ‘a e Laumālie ‘i ha ngaahi founga lahi. Kuó u ‘osi a’usia ha ngaahi momeniti nonga, ongo fakafiemālie, pea mo ha fakakaukau mahinongofua. Ko ha ni’ihi ‘o ‘eku ngaahi ongo mālohi tahá ‘oku hoko mai pē ia ko ha ongo’i ‘o e mo’oní mo e totonú. ‘Oku faingata’a ke fakamatala ‘i ‘a e ongo, ka ‘oku ‘i ai ia ‘i he’ete ‘ilo’i pē ‘oku mo’oni ha me’a pea ‘oku fie ma’u ke ke ngāue.

Ko e taha ‘o e ngaahi a’usia mālohi taha kuó u ma’u fakataha mo e ongo ko ‘ení na’e hoko ia ‘i he’eku feinga ke ma’u ha fale ke u fakatau. Na’e te’eki ai ke u mali pea kuo ta’u lahi ‘eku fakakaukau ke fakatau ha falé. Na’á ku talaange ki he fakafofonga kekekelé ‘a e fa’ahinga fale na’á ku fie ma’ú, pea na’á ne fakahoko ha ngāue lelei ‘i hono kumi ‘o e ngaahi fale na’e fe’unga mo ia na’á ku fakamatalá. Na’á ne faka’ali’ali mai kiate au ha ngaahi fale, ka na’e ‘ikai ke u tali ‘e au koe’uhí he na’e ‘ikai ke ongo tonu. Na’e kamata leva ke ne ‘eke mai kiate au pe ko e hā e me’a na’e ‘ikai ke u sai’ia ai ‘i he ngaahi falé taki taha koe’uhí ka ne lava ‘o faka’ali’ali mai kiate au ha ngaahi ‘api ko ē ‘e fe’unga mo

'eku fie ma'ú. Kae pangó, he na'e 'ikai ke u fakamatala'i pau 'a e me'a na'e fehālākí.

Na'e fāifai pea a'u ki ha ho'atā 'e taha na'á ma hū atu ai 'i ha fale na'e 'ikai ke fu'u sai ia 'o hangē ko e toenga na'á ma mamata aí. Na'e ki'i mamafa ange ia 'i he toengá. Ka na'e fe'unga ia mo e me'a na'á ku fakamatala fekau'aki mo ia na'á ku fie ma'ú kae 'ikai ke fu'u lelei 'o hangē ko ha ni'ihī na'á ma 'osi mamata aí. Neongo ia, 'i he hili 'ema hū takai holo aí, na'á ku talaange leva ki he fakafofonga kelekelé 'oku ou fie fokotu'u ha'aku mahu'inga. Na'e hangē na'e 'ohovalé, 'i he'eku fie fakahoko fakavavevavé. Na'e tonu pē ke 'ohovale, 'i he'ete fakakaukau atu ki he'eku 'ā'āmio he ngaahi māhina ki mu'á. Ka ko e ongo ko iá, ko e feitu'u 'eni na'á ku fie nofo aí, na'e mālohi fau. Na'e 'ikai ke u ongo'i 'e au na'e fie ma'u ke u toe tatali mo toe fakakaukau'i.

Na'e fakahoko 'eku talamahu'ingá, pea

tali 'e he kau fakataú, neongo na'e 'ikai ko e talamahu'inga mā'olunga taha ia ne nau ma'ú. Na'á ku talaange ki hoku fāmílí na'á ku 'ilo 'oku totonu ke u nofo 'i he fale ko 'ení, neongo na'e 'ikai ke u 'ilo hono 'uhingá.

Na'e vave pē 'eku 'ilo hono 'uhinga na'e fie ma'u ai ke u nofo aí. Na'á ku fetaulaki, 'i he māhina pē na'á ku hiki atu aí, mo ha fefine 'i he uooti tāutahá. 'Osi mei ai ha ta'u 'e taha nai, kuó ma tū'ulutui fehanganagai 'i he 'ōlita 'i he temipalé, 'a ia ne sila'i ai kimaua ko e husepāniti mo e uaifi.

'Oku ngāue mo'oni 'a e 'Eikí 'i ha ngaahi founa fakamisiteli. Na'e 'ikai ke u 'ilo 'e au na'á Ne tatakī au ki he mali ta'engata 'i He'ene tokoni mai 'i he'eku fili ha falé. Ko e me'a pē na'á ku 'iló na'e tatakī au ke u fakahoko 'eni, pea kuó u lava 'eni ke sio na'e ha'u 'a e fakahinohinó mei Hono Laumālié. ■

Sefilī Sitōketi, 'Iutā, USA

TAUMU'A 'E VALU 'O E FAKAHAÁ

Na'e ako'i 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'oku fetu'utaki 'a e Laumālié 'i ha taumu'a 'e valu:

Ke fakamo'oni'i: 'E lava ke fakamo'oni'i 'e he Laumālié ko Sīsū 'a e Kalaisi pea 'oku mo'oni 'a e ongoongolelé.

Ke kikite: 'E lava ke ue'i fakalaumālie ha taha ke ne tomu'a tala ha me'a 'e hoko 'i he kaha'ú, 'o fakatatau mo e ngaahi fakangatangata 'o e 'ēlia 'o hono fatongia. 'Oku ma'u 'e he palōfitá, kau pēteliaké, pea na'a mo kitautolu ha fakahā fakakikite.

Ke fakafiemālie'i: 'E lava 'o fakafiemālie'i kitautolu 'e he Laumālié 'o hangē ko 'Ene fakafiemālie'i 'a Siosefa Sāmita 'i he Fale-fakapōpula Lipeti: "Ke 'i ho laumālié 'a e melinó; 'e ki'i fuofuolaa si'i pē 'a ho'o faingata'a'ia pea mo ho'o ngaahi mamahi" (T&F 121:7-8). 'Oku toe ma'u foki mo e fakafiemālie 'i he ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, ngaahi me'a hā mai 'o ha 'ofa'anga kuó ne hiki atu, pea mo e fakamole-mole'i 'o e ngaahi angahalá.

Ke hiki hake: 'E lava 'e he Laumālié ke hiki hake kitautolu mei he mole 'o e 'amanakí, ongo'i ta'e-tāú, pe tokalele'i 'o e fakahōhōloto fakalaumālie. 'Oku hoko mai la 'i he'etau lau 'o e folofolá pe fanongo ki ha fasi, pe 'aati, pe tohi 'oku lelé.

Ke fakahoko: Mahalo 'e fakahoko atu ke ke lea 'i ha

fa'ahinga me'a. Na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni, "He 'e foaki kiate kimoua 'i he houa ko iá; 'io, 'i he momeniti ko iá, 'a e me'a ke mo lea 'aki" (T&F 100:6). 'I ha ngaahi me'a toputapu 'e ni'ihī, ne foaki ai ha fakahinohino 'i he mata ki he mata mei ha kau talafekau fakalangi. 'I he ngaahi taimi 'e ni'ihī, ne fakahoko mai 'a e fakamatala na'e fie ma'ú 'e he fanafana vanavanaiki 'a e Laumālié.

Ke ta'ofi: 'E ta'ofi kitautolu 'e he fa'ahinga fakahā ko 'ení mei he ngaahi me'a 'oku 'ikai totonu ke tau faí. 'Oku fa'a hoko fakafokifā mai, 'i he taimi na'e 'ikai ke tau kole ai ha fakahinohino 'i ha fa'ahinga me'a.

Ke fakapapau'i: Te ke lava 'o ma'u hano fakapapau'i 'i he Laumālié 'i he hili ha'o fakakaukau ke ngāue mo lotu ke ke 'ilo pe ko e fili totonú ia.

Ke fekau'i: 'Oku 'ikai kolea 'a e fa'ahinga fakahā ia ko 'ení ka 'oku hoko mai ia 'i hono fie ma'u ha taha ki ha me'a ke fai ka 'oku 'ikai ko ha fokotu'u mai. 'Oku hāhāmolofia 'a e fa'ahinga fakahā ko 'ení mei he Laumālié pea 'oku mātu-aki mahu'inga.

Mei he "Revelation," 'i he Brigham Young University 1981-82 Fireside and Devotional Speeches (1982), 20-26.

KO E FEALĒLEA 'AKI FAKATAHA 'I HE Nofo-malí

Fai 'e Randy Keyes

Ihe'eku hoko ko e taha fale'i ki he nofo-malí mo e fāmilí 'i Vikatōlia, Kānata, na'á ku fale'i ai ha ongomātu'a ko Popi mo Mele, (kuo liliu 'a e hingoá), na'e 'ikai ke na fa'a felotoi 'i he taimi na'á na feinga ai ke fai ha fili fakataha. 'I ha'amau talanoa 'e taha ne talamai ai 'e Popi kiate au, "Oku ou feinga ke tokanga'i pea mo fakahoko ha

ngaahi me'a, ka ko e taimi 'oku ou fokotu'u ai ha ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke ma fakahokó, 'oku 'ikai ke ne pou pou 'i 'e ia 'a e lakanga fakataula'eikí."

Na'á ku lava 'o tala mei he fakamatala ko 'ení na'e 'ikai mahino kakato kiate ia hono 'uhinga 'o e tokanga'í. Ko e taimi 'oku mali ai ha ongome'a, 'okú na hoko ko ha ongo hoa ngāue tu'unga tatau pea te na feinga fakataha leva ke fai e ngaahi filí 'i he laumālie 'o e uouangataha.

Na'á ku vahevahe mo e ongome'a ni ha ngaahi tefito'i mo'oni fekau'aki mo e fealē-lea'aki fakatahá na'á ku ako mei he sīpinga 'o e fakataha alēlea 'o e lakanga fakataula'eikí. Neongo 'oku kehe 'a e fakataha alēlea 'i he 'apí mei he ngaahi fakataha alēlea 'i he Siasí, ka 'oku kei 'aonga ha ngaahi tefito'i mo'oni tatau. Pea 'i he'etau feinga ke faka'aonga'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'i hotau 'apí, te nau lava 'o tokoni'i kitautolu 'i hono faka-mālohia 'o 'etau nofo malí 'i ha founga 'oku fakahōifua ki he 'Eikí.

TEFITO'I MO'ONI 1: FAITU'UTU'UNI LOTOTAHA

'I he Ngaahi Fakataha Alēlea 'o e Lakanga Fakataula'eiki

'Oku ngāue kātoa 'a e kau palesitenisií, ngaahi fakataha alēlea, mo e kau pīsopekikí 'o fakatatau mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e loto tahá mo e felotoí. Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālatai kuo pau ke loto taha 'a e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki mu'a pea nau toki fakahoko ha me'a: "Oku mau alea'i ha ngaahi me'a lahi 'aupito, 'o kau ai 'a e anga hono pule'i 'o e Siasí mo e ngaahi me'a 'oku hoko 'i he māmaní, pea 'oku mau fai ia 'i he loto tau'atāina mo'oni. "Oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihī 'oku mau fa'a alea'i ha ngaahi me'a 'o lau-lau uike, lau-māhina, pea 'i he taimi 'e ni'ihī 'oku a'u 'o lau'au ki mu'a pea toki fai ha tu'utu'uni."¹ 'Oku mātu'aki mahu'inga 'a e uouangatahá pea he 'ikai ke nau hoko atu 'i ha fa'ahinga tu'utu'uni kae 'oua kuo nau uouangataha.

Na'e ako'i 'e he 'Eiki kia Siosefa Sāmita 'a e tefito'i mo'oni tataou 'o e uouangataha 'i he fakataha alēlea: "Pea ko e tu'utu'uni kotoa pē 'e fai 'e ha taha 'o e ongo kōlomu ko 'enī, kuo pau ke fai ia 'i he loto-taha kotoa 'a e kōlomu ko iá; 'a ia ko e pehē, kuo pau ke loto 'a e tangata kotoa pē 'oku kau 'i he kōlomu taki taha ki he ngaahi tu'utu'uni, koe'uhí ke ngaohi 'enau ngaahi tu'utu'uni 'a e kōlomu taki taha ke tu'unga tataou hono mālohí mo e mafai" (T&F 107:27).

Na'e fakamamafa'i 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e tefito'i mo'oni ko 'enī 'i he'ene pehē, "He 'ikai ke tau ma'u e laumālié ka 'ikai ke tau faaitaha."² Ko e taimi 'oku tau taha ai 'i he taumu'á mo e lotú, 'oku tau fakaafe'i 'a e tatakí mo e ue'i fakalaumālie mei he Laumālie Mā'oni'oni.

'I he 'Apí

'Oku mahu'inga 'a e tefito'i mo'oni 'o e uouangatahá ki he ngaahi fakataha alēlea 'o e lakanga fakataula'eiki, pea 'oku mahu'inga ia ki he nofomalí. Kuo ako'i 'e he Kau Takí ko e fakataha alēlea fakafāmilí ko e tefito'i fakataha alēlea ia 'o e Siasí.³ Fakatokanga'i ange kuo te'eki ai ke nau ako'i ko e husepānití 'a e tefito'i fakataha alēlea pe ko e uaifí 'a e tefito'i

fakataha alēlea. Ko e fakataha alēlea ni 'okú na fakatou kau ki ai.

'Oku 'ikai ko ha me'a fo'ou ia 'a e fāifeinga 'a e ongome'a malí ke na lototaha 'i ha me'á, 'o tautautefito kapau ko e me'a 'oku alea'í 'oku mātu'aki mahu'inga. 'Ikai ngata aí, ko e taimi 'oku tokanga ange ai 'a e hoá ki he totonú kae 'ikai ko e ma'u 'o ha felotoí, "oku ta'ofi ai 'etau fetu'utaki mo e Tamai Hēvaní, 'oku ta'ofi ai pe foki mo 'etau fetu'utaki mo hotau hoá. Pea he 'ikai kaunoa mai 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku 'ikai fa'a kaunoa Ia 'i he me'a 'oku 'ikai fakaafe'i Ia ki aí."⁴ Ko e kií ke fakaafe'i mo'oni ia—kae 'ikai teke'i—'a 'etau Tamai Hēvaní mei he'etau ngaahi fealēlea'akí. Kapau te tau ngāue fakataha 'i he loto fakatōkilalo mo fefakafanongo 'aki, te tau ma'u 'a e tāpuaki mahu'inga 'o e fakahinohino 'a e 'Eiki.

'Oku mahu'inga ke fai e tu'utu'uni 'i he uouangataha fakataha mo e fakahinohino 'a e Laumālié—tautautefito kapau 'oku 'ikai ngali ko e fili lelei tahá 'a e tu'utu'uni. Na'e fakamatala'i 'e Palesitēni Siasí Q. Kēnoni (1827–1901), Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, 'oku poupu'i 'e he 'Eiki 'a e fale'i 'a e kau taki 'oku uouangatahá, pea te Ne faka-lelei'i 'a 'enau palani 'oku 'ikai fu'u haohaoá mo "tokoni'i ia 'aki Hono potó mo e mālohí mo 'ai ia ke ola lelei."⁵ 'Oku fai 'a e tala'ofá ni ki he ngaahi fakataha alēlea kotoa pē, kau ai mo e ngaahi mātu'a malí.

Ka neongo ia, 'oku 'ikai totonu ke a'usia ma'u pē 'a e faitu'utu'uni 'aki ha founa maau. 'Oku ako'i 'e 'Eletā Pālatai 'i he taimi 'oku fetalanoa'aki ai 'a e husepānití mo e uaifí, 'oku na fakahoko ai ha fakataha alēlea fakafāmilí."⁶

'Ikai ngata ai, 'oku 'ikai fie ma'u 'a e ngaahi hoá ke nau fakahoko ha ngaahi fakataha

**'Oku mahu'inga
tatau pē 'a e
uouangatahá 'i
he nofomalí mo e
feinga ko ia 'a e
ngaahi fakataha
alēlea 'o e lakanga
fakataula'eiki ke
ma'u e uouanga-
tahá 'i he'enau
faitu'utu'uni.**

alēlea 'i he me'a kotoa pē, 'o tatau pē mo e 'ikai ke fekau'i kitautolu 'e he 'Eikí 'i he me'a kotoa peé. 'Oku totonu ke fefalala'aki 'a e ongome'a malí ke fai e ngaahi tu'utu'uni faka'aho koē 'oku si'i ha nunu'a ta'engatá. Te na faka-papau'i fakataha 'a e ngaahi fili ko ia 'oku fie ma'u ai ke na felotoi 'i hono alea'í, 'i he fakahinohino mei he 'Eikí, folofolá, pea mo e ngaahi lea 'a e palōfitá.

TEFITO'I MO'ONI 2: KAU KAKATO

'I he Ngaahi Fakataha Alēlea 'o e Lakanga Fakataula'eikí

I he ako fakatakimu'a fakaemāmani lahi 'o Nōvema 2010, ne fakamatala 'i ai 'e Suli B. Peki, ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá, 'a e potu folofola ko 'ení: "Mou fili 'iate ki-moutolu ha faiako, pea 'oua 'e tuku ke lea fakataha kotoa; kae tuku ke lea pē ha tokotaha, pea tuku ke fanongo kotoa pē ki he'ene ngaahi leá, koe'uhí ka 'osi lea kotoa ke fakamāma'i kotoa pē, pea ke ma'u 'e he tangata kotoa pē 'a e faingamālie tatau" (T&F 88:122). Na'e hoko mai 'a 'Eletā Uolotā F. Konisālesi 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú 'i he'ene fakamatalá 'aki 'ene pehē 'oku ohi mai 'e he kau atú 'a e ue'i fakalaumālie.⁷ Ko e taimi 'oku ma'u ai 'e he taha kotoa pē ha faingamālie tatau ke leá, 'oku mālohi ange leva 'a e ngaahi fakakaukau 'oku fakatahataha 'i 'e he kakai fakafo'ituituí.

'I he 'Apí

'Oku ako 'i kitautolu 'e he tefito 'i mo'oni 'o e kau atú hono mahu'inga ke kau fakatou'osi 'a e ongo me'a malí 'i he fai tu'utu'uni. 'Oku 'ikai fe'unga ia ki he taha pē ke ne fai 'a e ngaahi tu'utu'uni kotoa kae lotu pē ki ai 'a e toko taha ko eé. 'Oku a'usia 'e he ongo me'a malí 'a e lelei lahi ange 'i he taimi 'okú na fakatou feinga ai ke ma'u ha ue'i fakalaumālie pea mo na fefakafanongo'aki 'i he'ena ngaahi fakakaukau mo 'ena ngaahi ongó.

Na'e pehē 'e Palesiteni Hauati W. Hanitā (1907–95): "Oku tali 'e he tangata 'okú ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí hono uai'í ko hono hoa 'i he fatongia fakatakimu'a 'i he 'apí mo e fāmilí, 'o ne 'ilo'i mo kau kakato 'i he ngaahi tu'utu'uni kotoa pē 'oku fekau'aki mo iá. . . . Ko e finangalo 'o e 'Eikí ke hoko 'a e uai'í ko e tokoni ki he tangatá (ko hono 'uhinga 'o e tokoní ko e tu'unga tatau)—'a ia ko ha hoa tu'unga tatau 'oku mahu'inga 'i he fengāue'aki fakataha kakató."⁸ Na'e ngaohi kitautolú ke tau fetokoni'aki. Ko e taimi 'oku tau fakaafe'i ai mo tali ke kau atu hotau malí, te tau lava leva ke ma'u e taha 'o e ngaahi lelei ma'ongó'onga 'o e nofomalí.

TEFITO'I MO'ONI HONO 3: PULE'I 'I HE MĀ'ONI'ONI

'I he Ngaahi Fakataha Alēlea 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku mātu'aki mahu'inga ke mahino 'a e 'uhinga 'o e pule'í 'i hono tataki mo fakahoko 'o e fakataha alēlea 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko kinautolu 'oku nau tokanga'í 'oku nau "le'ohi 'a e siasí" ('Alamā 6:1) pea mo fatongia'aki hono fakapapau'i 'oku faka'aonga'í 'a e uoua-ngatahá, tatau e tu'unga 'o e kau maí, pea mo e ngaahi tefito 'i mo'oni kehe 'o e fealēlea'akí. 'Oku fakamanatu mai 'e 'Eletā Pālāti "kuo pau ke 'oua na'a teitei ngalo 'iate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'oku 'ikai ha'anau totonu ke faka'aonga'í 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí hangē ha pōvaí 'i he funga 'ulu 'o e ni'ihí kehē. . . . Ko e lakanga fakataula'eikí ke tokoni, ka 'oku 'ikai ko e fakamo'ulalao'í; ke 'ofa, kae 'ikai ko e fakamālohi'í; ke tokanga, kae 'ikai ko e pule'í. Ko kinautolu 'oku kehe 'enu fakakaukau'oku nau ngāue kinautolu 'i tu'a 'i he ngaahi fakangatangata 'o e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí."⁹

'I he 'Apí

Ko e fatongia fakapēteliake 'o e husepānití 'i he'ene hoko ko e taha 'okú ne tokanga'í 'a 'apí, 'oku 'ikai ko ha'ane pule ki he toengá ka ke ne faka-papau'i 'oku tupulekina 'ena nofomalí pea mo e fāmilí. Na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni Tēvita O. Makei (1873–1970) 'e 'i ai ha 'aho kuo pau ke fakahoko ai 'e he tangata takitaha ha faka'eke'eke fakafo'ituitui 'i he lakanga fakataula'eikí mo e Fakamo'uí: "Uluakí, te Ne fie ma'u ha lipooti fekau'aki mo ho vā pea mo ho uai'í. Na'á ke feinga ma'u pē ke ne fiefia mo fakapapau'í na'e feau 'ene ngaahi fie ma'ú pea 'i he tu'unga fakafo'ituitui?"¹⁰

'Oku ha'isia 'a e husepānití ki he tupulekina pea mo e fiefia 'i he'ene nofo malí, ka 'oku 'ikai ke 'oange ai 'e he ha'isia ko 'ení kiate ia ha mafai ke pule'í hono uai'í. 'Okú na fakatou tokanga'í

'ena nofomalí. 'I he ngaahi fakataha alēlea mā'oni'oni 'o e nofomalí, 'e fevahevahe'aki ai 'a e ongo me'a malí ha ngaahi me'a mahu'inga pau pea ko e taimi 'oku faka'aonga'í aí, 'e tokoni ia ke na fetokanga'í 'aki ai.

Te tau lava 'o muimui'í ha ni'ihí 'o e ngaahi me'a ni 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41: "Oku 'ikai lava, pe 'oku 'ikai totonu, ke ngāue 'aki ha mālohi pe ivi 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, kae ngata pē 'i he feifei-nga'í 'i he fa'a kātaki fuoloa, 'i he angavaivai mo e angamalú pea mo e 'ofa ta'e-mālualoi."

'Oku fakamanatu mai 'e 'Eletā Pālāti "kuo pau ke 'oua na'a teitei ngalo 'iate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'oku 'ikai ha'anau totonu ke faka'aonga'í 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'o hangē ha pōvaí 'i he funga 'ulu 'o e ni'ihí kehē."

He 'ikai ke tau lava 'o faka'aonga'i 'a e lakanga fakataula'eikí ke fakahaa'i 'aki hataua mālohi pe ivi. Ko ia ai, he 'ikai ke tau lava 'o ngāue'aki ha ngaahi founa ta'e-mā'oni'oni ke fokotu'u 'aki hataua tu'unga ke pule 'i he nofomalí. 'Oku ma'u 'a e mālohi mo'oni 'i he taimi 'oku tau ngāue fakataha ai 'i he mā'oni'oni pea tau taau ai mo e ngaahi tāpuaki mei he 'Eikí.

LANGA 'O E NOFOMALI TA'ENGATÁ

'Oku totonu ke fakakaukau 'a e ngaahi nofo mali 'oku fekuki mo e ngaahi palopalema 'o e mapule'í, pe ta'e-femahino'aki 'i he founa ke faka'aonga'i e taimí, pa'angá, fānaú, fāmilí 'o honau malí, pe ha toe me'a kehe pē ke vakavakai 'i 'a e ngaahi 'elito 'o e tefito'i mo'oni ne nau fili ke muimui ai 'enau nofomalí. 'E lava nai ke nau fakalelei 'i 'enau nofomalí 'aki hano fokotu'u ha founa ke nau fealēlea'aki fakataha ai 'i he 'ofa ta'e-mālualoi?

'Oku hanga 'e he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e uouangatahá, kau maí, mo e tokanga'i 'i he mā'oni'oni 'o 'ai ke tau a'usia ha felototaha'aki mo hotau malí pea mo fakaafe'i 'a e Laumalié ki he'etau mo'uí. 'E hanga 'e hono

faka'aonga'i 'o e anga'ofá mo e manava'ofá 'o holoki ha ngaahi ta'e-femahino'aki lahi, taki atu ki ha fiamālie lahi ange 'i he nofomalí, pea mo langaki ha fetu'utaki 'e lava ke tu'uloa 'o a'u ki 'itāniti. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. M. Russell Ballard *Fealēlea'aki mo 'Etau Ngaahi Fakataha Alēlea: Feinga ke Tokoni Fakataha 'i he Siasí pea 'i he Fāmilí Liahona*, Siulai 1994, 33.
2. David A. Bednar, 'i he "Panel Discussion," *2010 Worldwide Leadership Training Meeting*. lds.org/broadcasts/archive/worldwide-leadership-training/2010/11.
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sipenisā W. Kimipolo* (2006), 260.
4. M. Lāsolo Pālatai, "Ngaahi Fakataha Alēlea Fakafāmilí: Ko ha Fetalanoa'aki mo 'Eletā mo Sisitā Pālatai," *Liahona*, Sune 2003, 17.
5. *Gospel Truth: Discourses and Writings of George Q. Cannon*, sel. Jerreld L. Newquist (1957), 163.
6. M. Russell Ballard, "Ngaahi Fakataha Alēlea Fakafāmilí," *Liahona*, Sune 2003, 14.
7. Vakai, "Fealēlea'aki Fakapēnoló," *2010 Fakataha Ako Tākimu'a Fakaemāmani Lahi*.
8. Howard W. Hunter, "Hoko Ko ha Husepāniti mo e Tamai Anga-tonu," *Tūhuhu*, Sānuai 1995, 62.
9. M. Russell Ballard, "Ko e Ivi 'o e Fale'í," *Liahona*, Sānuai 1994, 104.
10. David O. McKay, quoted by Robert D. Hales, "Understandings of the Heart" (Brigham Young University devotional address, Mar. 15, 1988, 8), speeches.byu.edu.

'Oku fakatou feinga 'a e ongome'á 'i he ngaahi fakataha alēlea 'o e nofomali mā'oni'oni—'i he fefaka'apa'apa 'aki, anga'ofa, pea mo kau kakato—ke langa hake 'a e fetu'utaki mo ma'u 'a e uouangatahá.

KO E NGEIA MO E FOKOTU‘UTU‘U ‘O E Lakanga Fakataula‘eiki

Fai ‘e Palesiteni Boyd K. Packer

Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Na’e pehē ‘e Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Oku hoko leva ‘a e mafai mo e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eiki ko e makatu‘unga ‘o e me‘a kotoa pē ‘oku tau fai ‘i he Siasí.”¹ Lolotonga ‘ene ngāue ‘i he ta‘u ‘e 40 tu‘u ko ha mēmipa ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, ne fakamā‘ala‘ala ‘e Palesiteni Peeka ‘a e fakamatala ko iá, ‘o ne me‘a fekau‘aki mo e lakanga fakataula‘eiki—mo hono mahu‘ingá, hono founga faka‘aonga‘i totonú, pea mo hono ngaahi kii. ‘Oku ‘omi ‘e he ngaahi kongokonga ko‘eni ha ni‘ihi ‘o ‘ene ngaahi akonaki mahu‘inga fekau‘aki mo e lakanga fakataula‘eiki, kau ai ‘ene fakamo‘oni ko e ‘Aposetolo ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí.

Ko e Ngaahi Kī ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki

“Na’e fakahoko ‘i he 1976 ha konifele-nisi lahi faka‘ēlia ‘i Koupeniheikeni ‘i Tenima‘ake. ‘I he ‘osi ‘a e fakataha‘anga faka‘osí na’e fie ma‘u ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo [1895–1985] ke ‘a‘ahi ki he Falelotu Voli Filú (Vor Frue), ‘a ia ‘oku tu‘u ai ‘a e maka fakamanatu ‘imisi ‘o *Kalaisí* (Christus) ne tongitongi ‘e Tōvalasoni (Thorvaldsen) pea mo e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá. . . .

“Na’e tu‘u he konga ki mu‘a ‘o e falelotú, ‘i he tu‘a ‘ōlitá, ‘a e maka *‘Imisi ‘o Kalaisí* ‘o fakamafola fakafo‘ohake mai ki mu‘a Hono ongo to‘ukupú, pea hā ‘i Hono ongo to‘ukupú ‘a e mata kafo ‘o e fa‘ó, pea na’e hā mahino mo e kafo ‘i Hono vakavaká. Na’e tu‘u fakaholoholo ‘i he ongo tafa‘akí ‘a e ngaahi maka fakamanatu ‘o e Kau ‘Aposetoló, ‘o tu‘u ‘a Pita ‘i mu‘a he tafa‘aki to‘omata‘ú pea fakahokohoko mai ai ‘a e toenga ‘o e Kau ‘Aposetoló.

“Ko e tokolahi taha ‘o e kulupú na‘a nau ‘i he konga ki mui ‘o e falelotú mo e tokotaha tauhi falé. Ka na‘á ku tu‘u ‘i mu‘a he maka fakamanatu ‘o Pitá mo Palesiteni Kimipolo mo ‘Eletā Lekisi D. Pinekā pea mo ‘Ioane Helakí Penitini (Johan Helge Benthin), ko e palesiteni ‘o e siteiki Koupeniheikeni.

“Na’e ‘i he nima ‘o Pitá, ‘a ia na’e fo‘u ‘aki ha maka māpele, ha fuhinga kī. Ne tuhu ‘a Palesiteni Kimipolo ki he ngaahi kī ko iá mo ne fakamatala‘i e me‘a ‘oku nau fakataipe‘i. Hili ia, na‘á ne tafoki leva kia Palesiteni Penitini, ‘i ha founga he ‘ikai teitei ngalo ‘iate au, pea ne tuhu ki ai ‘i ha founga mālohi ‘oku ‘ikai ke u anga maheni ai pea ne pehē, “Oku ou loto ke ke fakahā ki he taha kotoa pē ‘i Tenima‘ake ‘oku ou ma‘u ‘e au ‘a e ngaahi kii! ‘Oku tau pukepuke ‘a e ngaahi kī *totonú*, pea ‘oku tau faka‘aonga‘i kinautolu ‘i he ‘aho kotoa pē.”

“He ‘ikai toe ngalo ‘iate au ‘a e fakahā ko iá, pea mo e fakamo‘oni mei he palōfitá. Ko e ongó na’e mātu‘aki mālohi fakalaumālie

'Oku 'ikai ma'u e he lakanga fakataula'eiki 'a e ivi 'oku totonu ke ne ma'u pea he 'ikai ke ne ma'u ia kae 'oua kuo ma'u-ma'uluta mo'oni 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki 'i he fāmīlī.

fau; pe ko hono ongo na'e toe mālohi fakaeu'asino.

“Ne mau fononga atu leva ki he kongā ki mui 'o e falelotū 'a ia ne tu'u ai e toenga 'o e kulupū. Ne me'a ange leva 'a Palesitēni Kimipolo ki he tauhi fale angalelei mo tuhu ki he ngaahi maka fakamanatū, 'Ko e kau 'Aposetolo ē kuo pekia. 'Pea tuhu mai leva kiate au mo pehē, “Oku tau ma'u heni 'a e kau 'Aposetolo mo'uī. Ko 'Eletā Pēkā ko ha 'Aposetolo. Ko 'Eletā Tōmasi S. Monisoni mo 'Eletā L. Tomu Peulī ko e ongo 'Aposetolo, pea ko e 'Aposetolo au. Ko e Kau 'Aposetolo mo'uī kimautolu.

“Okū ke lau 'o fekau'aki mo e Kau Fitungofulū 'i he Fuakava Fo'ou, pea ko ha tokoua 'eni 'o e Kau Fitungofulu mo'uī, ko 'Eletā Lekisi D. Pinekā mo 'Eletā Lōpeti D. Heili.

“Na'e fakafokifā pē kuo lo'imata'ia 'a e taha tauhi falé, ka na'e 'ikai pehē ki mu'a.

“Na'á ku ongo'i kuó u ma'u ha a'usia ha me'a he 'ikai toe ngalo he'eku mo'uī.”²

'Oku 'Ikai ke Lava 'o Vahevahe liki 'a e Lakanga Fakataula'eiki

“Oku mā'olunga ange 'a e lakanga fakataula'eiki 'i hono ngaahi lakangá. Ko e taimi 'oku ma'u ai 'e ha taha 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pe Faka-Melekisētekí, 'oku foaki

ia ki ai 'i he hilifaki 'o e nimá. Ko e 'osi pē hono foaki kiate ia 'a e lakanga fakataula'eiki, 'oku toki fakanofu leva ia ki ha lakanga 'i he lakanga fakataula'eiki ko iá. 'Oku ma'u 'e he lakanga kotoa pē 'a hono mafai mei he lakanga fakataula'eiki.

“Oku 'ikai ke lava 'o vahevahe fakakongokonga iiki 'a e lakanga fakataula'eiki. 'Oku ma'u 'e ha kaumātu'a 'a e lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'oku ma'u 'e ha 'Aposetolo (vakai, T&F 20:38). Ko e taimi pē 'oku ma'u ai 'e ha tangata 'a e lakanga fakataula'eiki, 'okú ne ma'u kotoa ia 'i he taimi pē ko iá. Ka neongo ia, 'oku 'i ai ha ngaahi lakanga 'i he lakanga fakataula'eiki—[oku vahevahe ai 'a e mafai mo e fatongiá. 'Oku ngāue 'aki 'e ha taha hono lakanga fakataula'eiki 'o fakatatau ki he ngaahi totonu 'oku ma'u 'e he lakanga kuo fakanofu pe vahe'i ia ki ai. . . .

“Ko e taimi pē 'oku ma'u ai 'e ha taha 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pe ko e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé, 'okú ne ma'u kotoa ai mo e mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pe lakanga fakataula'eiki mā'ulalo angé.”³

Ko e Lakanga Fakataula'eiki Teuteu'angá

“Oku 'ikai 'uhinga hono ui ko e lakanga fakataula'eiki si'i angé 'o pehē 'oku holoki ai hono mahu'inga 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné. Na'e folofola 'a e 'Eiki 'oku fie ma'u ia ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. (Vakai, T&F 84:29.) 'Oku totonu ke ongo'i lāngilangi'ia lahi ha taha 'okú ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé ke ne fakahoko 'a e ngaahi ouau 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, he 'oku 'i ai hanau mahu'inga fakalaumālie lahi.

“Kuó u 'osi tufa 'a e sākalamēnití 'i he'eku hoko ko e taha 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku ou fakapapai 'i atu na'á ku ongo'i ha lāngilangi'ia lahi pea mo ha loto fakatōkilalo 'oku ta'e-mafakamatala'i ke fakahoko 'a e me'a 'e ala lau 'e ha ni'ihī ko ha me'a ma'ama'a pē. . . .

“Na'a nau nofo 'amanaki 'i he kuonga mu'a ki he fakalelei 'a Kalaisi 'o fou 'i he ouau 'o e feilaulaú. 'Oku tau vakai atu ki he me'a tatau pē 'o fou 'i he ouau 'o e sākalamēnití.

“Oku fakatefito 'a e feilaulaú ki mu'a, pea mo e sākalamēnití ki mui, 'ia Kalaisi, 'a hono lilingi Hono ta'ata'á, pea mo e fakalelei na'á

Ne fai ma'a 'etau ngaahi angahalá. Ko e mafai ko ia ke fakahoko 'a e ngaahi ouaú he taimi ko iá pea mo e lolotongá ni 'okú na fakatou 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné.

"Ko ha fatongia toputapu mo'oni 'eni pea 'oku kau ai kimoutolu 'i ha feohi fakatokoua mo kinautolu ko e kau tamaio'eiki he kuonga mu'á 'a e 'Eikí. 'Oku 'ikai ai ha ofo 'i he 'etau ongo'i loto fakatōkilalo mo'oni 'i he taimi 'oku tau kau ai 'i he ngaahi ouau 'oku vahe ki he Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné. . . .

"Oku 'i ai hamou ni'ihiki tokosi'i 'oku me'a mai ko e kau tikoniki, kau akonaki, mo e kau taula'eiki, te mou tangutu 'i heni 'i ha 'aho ko ha kau 'Aposetolo mo ha kau palōfita pea te mou pule'i 'a e Siasí. *Kuo pau ke mou mateuteu.*

"Oku totonu mo'oni pē hono ui 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné ko e lakanga taula'eiki teuteu'angá.⁴

Ko ha Fakaafe ki he Kau Teuteu Kaumātu'á

"Ko e lakanga kaumātu'á ko ha uiui'i ia 'o e lāngilangi mo e ngeia, 'o e mafai mo e mālohi fakalaumālie. 'Oku fakafōtunga mai 'e he "teuteu" ha 'amanaki mo ha fakatu'amelie mo e malava ke a'usia. Ko ia 'oku ou lea ai he 'ahó ni kiate kinautolu, 'i he'eku 'ilo, mahalo 'e 'aonga ki ha toe tokolahi kehe 'a e pōpoaki ni. . . .

"Kapau te mou toe foki ki he 'atakai 'oku lea'aki ai 'a e ngaahi mo'oni fakalaumālie ko 'ení, 'e tafe ta'e-tuku mai ki ho 'atamaí 'a e ngaahi me'a na'á ke pehē ne molé. 'E 'asi mai ha ngaahi me'a ne ta'omia 'i ha ngaahi ta'u lahi 'i hono ta'e-faka'aonga'í mo ta'e fai ha me'á. 'E fakaake'i ho'o malava ke ma'u ha mahino ki aí. . . .

"Kapau te ke toe fononga fakalotu atu ki he Kāingalotú, he 'ikai fuoloa kuo toe mahino kiate koe 'a e 'uhinga 'o e ue'i fakalaumālie. Pea 'e vave ange 'i ho'o mahinó, pea hangē pē na'e 'ikai ke ke mavahé. 'Oí, hono 'ikai mahu'inga ke ke 'ilo kapau te ke foki, 'e lava 'o 'ai ia ke hangē pē na'e 'ikai ke ke mavahé. . . .

"He 'ikai hano taimi kuó ke ongo'i kakato mo taau 'i Hono siasí pea 'i Hono pule'angá. Pea te ke toki 'ilo e lahi hono fie ma'u koe 'i heni pea mo e mālohi ho le'ó 'i he taukei 'i hono huhu'i 'o e ni'ihiki kehé."⁵

Ngaahi Uiui'i 'i he Lakanga Fakataula'eiki

"Oku 'ikai ko e uí ko hano fakaafe'i pe kole pē ha taha. Ko ha ui ia mei he 'Eikí 'o fakafou mai 'i He'ene tamaio'eiki kuo filí. 'I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, na'e hoko ai 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ko ha palesiteni 'o ha siteiki 'i 'Alesona, pea na'e hoko ha me'a kiate ia 'i he'ene fakahoko ha uí. Na'e fie ma'u ha taha ke hoko ko e Palesiteni 'o e houalotu 'a e Kau Talavou' 'i he siteiki. Na'e 'alu atu ai 'a Palesiteni Kimipolo mei hono 'ōfisi 'i he pangikeé, 'o ne 'alu atu 'i he halá ki ha pisinisi 'oku ofi mai pē, 'o ne pehē ange ki ha talavou ai, 'E Siaki, te ke fie hoko ko e palesiteni 'o e Kau Talavou' 'i he siteiki?"

Na'e pehē ange leva 'e Siaki, "E Sipenisā, 'oku 'ikai ko ho'o 'uhingá kiate au."

"Na'á ne pehē ange leva, "Io ko koe. Ko ha talavou koe, pea 'okú ke feohi lelei mo e to'u tupú. Te ke hoko ko ha palesiteni lelei 'aupito."

"Na'e hoko leva ha me'a na'e pehē 'e Palesiteni Kimipolo, na'e 'ikai ko ha fepōtalanoo'aki fakafiemālie 'eni he na'e 'ikai tali 'e Siaki ia 'a e uiui'i. Na'á ne foki atu ki he pangikeé, pea nofo hifo 'i hono tesí 'okú ne loto mamahi he 'ikai ola lelei 'ene feingá. Na'e hū mai ki he'ene fakakaukaú ha me'a. Na'á ne 'alu atu mei hono 'ōfisi, 'o 'alu atu 'i he halá—ki he fale, pea mo e tangata tatau pē— 'o ne ui 'aki hono hingoa kakatō, 'o pehē ange, 'Na'e fakataha 'a e kau palesitenisi fakasiteiki 'i he Sāpate kuo 'osí 'o nau fakakaukau' 'a e fie ma'u ke 'i ai ha palesiteni 'o e Kau Talavou'. Na'a mau lotua ia, pea mau talanoa ki ai. Na'e faifai pea mau tū'ulutui 'o fehu'í ki he 'Eikí, pea mau ma'u ai 'a e fakahinohino fakalaumālie meiate Ia, ke ui koe. Ko ia 'i he'eku hoko ko e tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'oku ou 'i heni ai ke fakahoko atu kiate koe 'a e ui ko iá."

"Na'e pehē ange leva 'e Siaki, "E Sipenisā, kapau ko e founa ia 'okú ke fakahoko mai 'akí."

"Pea na'á ne pehē ange, 'Oku ou fakahoko pehē atu ia."⁶

"Oku totonu ke 'ilo 'e he kaumātu'a kotoa pē ko ha uiui'i 'oku mahulu hake ia 'i ha fakaafe pe kole pē, pea na'a mo ha ngāue ke fai. 'Oku tā-tu'o lahi 'etau fanongo ki he lea, 'Kuo kole mai ke u hoko ko ha tokoni 'i he kau palesitenisi 'o e kōlomu 'o e kaumātu'á. "E lelei ange ke pehē, 'Kuo uiui'i au ke hoko ko ha tokoni."

Ko e lakanga fakataula'eiki 'oku 'ikai vahevahe. 'Oku ma'u 'e ha kaumātu'a 'a e lakanga fakataula'eiki tatau pē mo ha 'Aposetolo. Ko e taimi 'oku ma'u ai 'e ha tangata 'a e lakanga fakataula'eiki, 'okú ne ma'u kotoa ia. Neongo ia, 'oku 'i ai ha ngaahi vahevahe fakaetaula'eiki 'i he mafai mo e fatongia.

'Oku ma'u e mālohi 'i he lakanga fakataula'eikí 'i he faivelenga mo e mo'ui talangofua ki he ngaahi fuakavá. 'Oku fakatupulaki ia 'aki hono faka'aonga'i mo ngāue'aki e lakanga fakataula'eikí 'i he mā'oni'oni.

“Oku 'ikai ke tau ui pē 'e kitautolu 'a kitautolu ki ha ngaahi tu'unga 'i he Siasí. Ka 'oku tau tali 'a e ui meiate kinautolu 'oku nau pule'i kitautolú. Ko e fatongia ia 'o kinautolu 'oku pule'i kitautolú ke nau fealēlea'aki 'i he fa'a lotu mo e 'Eikí pe ko e hā Hono finangaló fekau'aki mo ha fatongia 'i he Siasí. Pea 'oku toki ngāue leva 'a e tefito'i mo'oni 'o e fakahaá. 'Oku toki fakahoko leva 'a e uiui'í 'e he taha ma'u mafai 'okú ne fakafongia 'i 'a e 'Eikí.”⁷

Ko e Mahu'inga 'o e Fakanofó

“Oku foaki 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he fakanofó, 'o 'ikai ko hano fakahoko pē 'o ha fuakava pe ma'u ha tāpuaki. Na'e pehē ma'u ai pē ia talu mei he kamata'angá. Tatau ai pē pe ko e hā ha'anau fakamahamahaló pe faka'uhinga pe fakakaukau 'i ha fa'ahinga me'a ne lea'aki pe tohi, 'i he kuo hilí pe lolotonga ni, ko e fakanofó ki ha tu'unga pau 'i ha lakanga fakataula'eikí ko ha founa, ko e founa pē taha ia, na'e pea 'oku foaki aí.

“Pea 'oku fakamahino 'i mo'oni 'e he folofolá ko e founa foaki totonu pē taha 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku ma'u ia mei he 'taha 'okú ne ma'u ha mafai, pea 'oku 'iloa 'e he siasí 'okú ne ma'u ha mafai pea kuo fakanofó totonu ia 'e he kau taki 'o e siasí [T&F 42:11]. . . .

“Oua na'a ngalo 'a e fo'i mo'oni mahino ko iá: Ko e lakanga fakataula'eikí na'e pea 'oku foaki ma'u ai pē 'i he fakanofó 'e ha taha 'okú ne ma'u 'a e mafai totonú, pea 'oku 'iloa ia 'i he Siasí kuó ne 'osi ma'u. Pea na'a mo e 'osi foaki 'o e lakanga fakataula'eikí, 'oku 'ikai ma'u 'e ha taha ha mafai 'oku ope atu mei he me'a 'oku kau tonu ki he tu'unga na'e fakanofó ia ki aí. Ko e ngaahi fakangatangata ko iá 'oku ngāue'aki ki ha tu'unga pē ne vahe'i ha taha ki ai. 'Oku 'ikai 'omi 'e he ngaahi fakanofó mo e ngaahi vahe'i ta'e-fakamafai'í ia ha me'a 'e taha, hala 'i he mālohi pea mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí.”⁸

Ko e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí

“Kuo tau failelei 'i hono tufaki 'o e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí. Kuo tau fokotu'u 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he meimei feitu'u kotoa pē. 'Oku tau ma'u ha ngaahi kōlomu 'o e kaumātu'á mo e kau taula'eiki lahí 'i māmani. Ka kuo fu'u vave hono tufaki 'o e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, 'o meimei vave ange ia 'i hono tufaki 'o e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku 'ikai ma'u 'e he

lakanga fakataula'eikí 'a e ivi 'oku totonu ke ne ma'ú pea he 'ikai ma'u ia kae 'oua kuo fakama'unga fefeka e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he ngaahi fāmilí. . . .

“Oku 'iate kitautolu 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí. Hili e me'a kotoa kuo tau fakafekau'aki mo fokotu'utu'ú, ko hotau fatongia'á leva ke fakaake mai e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he Siasí. 'Oku ma'u 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'o fakafou 'i he fakanofó; 'oku ma'u 'a e mālohi 'i he lakanga fakataula'eikí 'o fakafou 'i he faivelengá mo e mo'ui talangofua 'i hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá. 'Oku fakalahi ia 'i hono ngāue 'akí pea faka'aonga'i e lakanga fakataula'eikí 'i he angatonu.

“E ngaahi tamai, 'oku ou fakamanatu atu 'a e natula toputapu homou uiui'í. 'Oku mou ma'u fakahangatonu e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí mei he 'Eikí ke malu 'i homou 'apí. 'E 'i ai e taimi, ko e malu'anga pē 'e tu'u 'i he vaha'a homou fāmilí mo e filí ko e mālohi ko iá. Te ke ma'u ha fakahinohino mei he 'Eikí 'o fakafou mai 'i he me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.”⁹

“Ko e mālohi te ke ma'ú 'e makatu'unga ia 'i he me'a te ke fai 'aki 'a e me'afuaki pulipulia toputapú ni.

“Oku ma'u homou mafai 'o fakafou mai 'i he fakanofó; 'oku ma'u ho mālohí 'o fakafou mai 'i he talangofuá mo e mo'ui tāú. . . .

“Oku ma'u 'a e mālohi 'i he lakanga fakataula'eikí mei hono fakahoko ho fatongia'á 'i he ngaahi me'a angamaheni: ma'u lotú, tali 'o e ngaahi uiui'í, lau folofolá, pea mo e tauhi 'o e Lea 'o e Potó.”¹⁰

Kau Tamaio'eiki Mo'oni 'a e 'Eikí

“Oku 'ikai ke tau fanongo ki hano ngāue'aki 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he ngaahi siasi faka-Kalisitiane kehé. 'Oku ngali kehe foki hono tala 'e ha ni'ihí 'oku 'ikai ko ha kau Kalisitiane kitautolú, lolotonga ko iá, ko kitautolu pē 'oku tau ma'u 'a e mafai pea mo e fokotu'utu'u na'á Ne fakahokó.

“Ko ha kakai angamaheni pē 'a e Toko Hongofulu Mā Ua he taimi ní. 'Oku 'ikai ko ha kakai 'iloa kinautolu fakafu'ituitui, 'o tatau pē mo e kau fuofua Toko Hongofulu Mā Uá, ka 'oku 'i ai ha mālohi lahi 'i he taimi 'oku fakataha ai 'a e Toko Hongofulu Mā Uá.

“Oku mau ō mai mei ha ngaahi puipuitu'a fakaengāue kehekehe. Ko ha kau saienisi, kau loea, mo ha kau faiako.

“Ne hoko ‘a ‘Eletā [Lāsolo M.] Nalēsoni ko ha mo‘unga‘i tangata ‘i he tafa mafū. . .

“Oku ‘i ai ni‘ihi ‘i he Kōlomū ni ko ha kau tangata ngāue fakakautau—folautahi, sōtia tau‘uta, mo ha kau pailate.

“Ne nau fua ha ngaahi tu‘unga kehekehe ‘i he Siasí: ko ha kau faiako faka‘api, kau faiako, kau faifekau, kau palesiteni fakakōlomu, kau pīsope, kau palesiteni fakasiteiki, kau palesiteni fakamisiona, pea ko e mahu‘inga tahá, ko ha ngaahi husepāniti mo e ngaahi tamai.

“Ko e kau ako mo e kau faiako kotoa ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí. Ko e me‘a ‘oku ne fakataha‘i kimautilú ko ‘emau ‘ofa ‘i he Fakamo‘uí pea mo e fānau ‘a ‘Ene Tamaí pea mo ‘emau fakamo‘oni ‘okú Ne tu‘u ko e ‘ulu ‘o e Siasí.

“Oku meimei ko e tangata kotoa pē ‘i he Toko Hongofulu Mā Uá ko e tuku‘au mai mei ha kamata‘anga fakatōkilalo, ‘o hangē ko e taimi na‘á Ne ‘i heni aí. ‘Oku fakataha‘i ‘a e Toko Hongofulu Mā Ua mo‘uí ‘i he‘enau ngāue ‘i he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí. ‘I he taimi na‘e hoko mai ai ‘a e uí, ne mau taki taha tukuange homau kupengá, ka mau tu‘u ‘o muimui ki he ‘Eikí.”¹¹

“Oku ou fakamo‘oni‘i atu ko e kau tangata ‘e toko 14 ko ia ne fakanofu fakataha mo aú, ko e Kau ‘Aposetolo mo‘oni kinautolu. Pea ‘i he‘eku lea ‘aki iá, ‘oku ‘ikai ke u lea ‘aki ha me‘a kehe mei he me‘a kuo ako‘i ‘e he ‘Eikí, pe ko ha me‘a kuo toe fakahā ki ha taha ‘oku fekumi fakamātoato ke ne ma‘u ha fakamo‘oni mei he Laumalié.

“Ko ha kau tamaio‘eiki mo‘oni e kau tangatá ni ‘a e ‘Eikí; talangofua mu‘a ki he‘enau ngaahi fale‘í.”¹²

Ko ha Fakamo‘oni Fakae-‘Aposetolo

“Oku lahi ha ngaahi tafa‘aki ‘oku ‘ikai ke u fe‘unga ai. ‘Oku lahi mo ha ngaahi me‘a ke fakalelei‘i ‘i he‘eku fuafatongiá. ‘Oku taha pē me‘a ‘oku ou ma‘u ‘e lava ke fakamatalá‘i‘aki ‘oku ou fe‘ungá. Hangē ko Pita mo kinautolu kotoa pē kuo fakanofu ‘i mu‘á, ‘oku ou ma‘u ‘a e fakamo‘oni *ko iá*.

“Oku ou ‘ilo ko e ‘Otuá ‘a ‘etau Tamaí. Na‘á Ne fakafe‘iloaki mai Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí kia Siosefa Sāmita. ‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku ou ‘ilo‘i ko e Kalaisí ‘a Sisū. ‘Oku ou ‘ilo ‘okú Ne mo‘ui. Na‘e ‘alo‘i mai Ia ‘i he vahevahenga ‘o taimí. Na‘á Ne ako‘i ‘a ‘Ene

ongoongolelei pea na‘e ‘ahi‘ahi‘i Ia. Na‘á Ne mamahi pea tutuki Ia pea na‘á Ne toetu‘u ‘i he ‘aho hono tolú. ‘Okú Ne tatau pē mo ‘Ene Tamaí, ‘o ma‘u ‘a e sino kakano mo e hui. Na‘á Ne fakahoko ‘a ‘Ene Fakalelei. ‘Oku ou fakamo‘oni kiate Ia. ‘Oku ou hoko ko ha fakamo‘oni kiate Ia.”¹³ ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. “Ko e Founa Hono Foaki ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki: Ko e Tokāteliné, Tefito‘i Mo‘oní, Pea mo e Founá,” *Fakataha Ako Fakatakimu‘a Fakaemāmani Lahí*, Sune 21, 2003, 1.
2. “Ko e Toko Hongofulu Mā Uá,” *Liahona*, Mē 2008, 85.
3. “Ko e Me‘a ‘Oku Totonu ke ‘Ilo ‘e he Kaumātu‘a—mo e Fefine Kotoa: Ko ha Kamata‘anga ‘i he Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Hono Pule‘i ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki,” *Tūhulu*, Nov. 1994, 17; vakai foki, *Ensign*, Feb. 1993, 8.
4. “Ko e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné,” *Tūhulu*, Sānuai 1982, 72–73.
5. “Ko Ha Kole Fakamātoato ki he Kau Teuteu Kaumātu‘á,” *Tūhulu*, Sune 1977, 10, 11, 12.
6. “Ko e Founa Hono Foaki ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki,” *Fakataha Ako Fakatakimu‘a Fakaemāmani Lahí*, Sune 21, 2003, 2.
7. “Ko e Me‘a ‘Oku Totonu ke ‘Ilo ‘e he Kaumātu‘a Kotoa pē,” *Tūhulu*, Nov. 1994, 21–22.
8. “Ko e Tempalé, ko e Lakanga Fakataula‘eiki,” *Liahona*, Siulai 1993, 25.
9. “Ko e Mālohi ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki,” *Liahona*, Mē 2010, 7, 9.
10. “Ko e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné,” *Liahona*, Sānuai 1982, 76.
11. “Ko e Toko Hongofulu Mā Uá,” *Liahona*, Mē 2008, 85–86.
12. “Ko e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá,” *Liahona*, Sānuai 1997, 8.
13. “Ko e Toko Hongofulu Mā Uá,” *Liahona*, Mē 2008, 87.

Ngaahi tamai, ‘oku ou fie fakamanatu atu kiate kimoutolu e natula toputapu ‘o homou uiui‘i. Kuo mou ma‘u fakahangatonu ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eiki mei he ‘Eikí ke malu‘i homou ‘apí.

Ko Homou Ngaahi Fatongia ‘i he LAKANGA TAULA‘EIKI FAKA-‘ĒLONÉ

*Kuo ‘osi fakanofu kimoutolu ki he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné.
Ko e hā leva ‘a e me‘a ‘oku totonu ke ke fai ‘i he taimi nī?*

Fai ‘e Paul VanDenBerghe

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

Mahalo pē ko ha tikoní kei fo‘ou koe, ne toki fakanofu pē ‘i he Sāpate kuo ‘osí, pe ko ha akonakí ‘oku tokoní ‘i hono teuteu ‘o e sākalamēnití he uike kotoa pē. Pe ko ha taula‘eiki mateuteu lelei, kuó ke poto ‘i he ngaahi founa ‘o e ngāue tokoní ‘ofá pea mo hono tataki ‘o e kau akonakí mo e kau tikoní ‘i honau ngaahi fatongia. Ka ‘oku ma‘u ‘e he kau ma‘u lakanga fakataula‘eiki kotoa ha uiui‘i tatau mei he ‘Eiki: “Tuku ke akó ni ‘o ‘ilo ‘e he tangata kotoa pē ‘a hono fatongia, pea . . . ngāue ‘i he lakanga kuo fakanofu ia ki aí, ‘i he faivelenga kakato” (T&F 107:99).

Ka te ke ‘alu ki fē ke ako ai ‘a e fatongia ko ‘eni? Ko e ‘uluaki feitu‘u ke kumi aí ko e ngaahi folofolá. Tautautefito, hono fie ma‘u ke ke ako ‘a e ongo vahe ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ‘a ia ‘oku fokotu‘u atu ai ‘a e ngaahi fatongia ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné: vahe 20:46–60, 72–79; mo e vahe 84:111.

Ko ha ma‘u‘anga tokoní lelei ‘e taha ko e ki‘i tohitufa *Ko Hono Fakahoko ‘a Hoku Fatongia ki he ‘Otuá: Ma‘á e Kau Ma‘u Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné*. ‘Oku vahevahe ‘e he ki‘i tohi ni ho ngaahi fatongia fakataula‘eiki ki ha kongá ‘e tolu: (1) “Fakahoko ‘o e Ngaahi Ouau ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki,” (2) “Tokoní ‘i ‘o e Ni‘ihi Kehé,” mo e (3) “Fakaafe ‘i ‘o e

Kakai Kotoa ke Nau Ha‘u kia Kalaisí.” ‘I he kongá ki he “Ngaahi Fatongia Fakataula‘eiki” ki he—tikoní, akonakí, mo e taula‘eiki—te ke ma‘u ai ha toe ngaahi potu folofola ke ako pea mo ha ngaahi fokotu‘u ki hono fa‘u ha‘o palani ke tokoní ke mahino lelei ange kiate koe ho ngaahi fatongia fakataula‘eiki.

Tau ki‘i vakai nounou ki ha ngaahi tefito‘i fatongia ‘o e kau ma‘u Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné.

Kau Tikoní

‘Oku tā ‘e ha tikoní ha sipinga lelei ki hono kaungā mēmipa he kōlomú pea mo e kāingalotu kehe ‘o e Siasí. ‘Oku mo‘ui mā‘oni‘oni pea mo taau ma‘u pē ke ne faka‘aonga‘i e lakanga fakataula‘eiki.

‘Okú ne tufa ‘a e sākalamēnití. Ko e taha ‘eni e ngaahi fatongia topu-tapu taha ‘o ha tikoní. Ko e taimi ‘oku fakahoko ai ‘e ha tikoní ‘a e fatongia ni, ‘oku hoko ia ko ha fakafounga ‘o e ‘Eiki. ‘Oku totonu ke ne taau ke ‘oatu ‘a e fakataipe ‘o e sākalamēnití ki he kāingalotu ‘o e Siasí. ‘Oku totonu ke teunga pea mo fai e founa ko ia te ne fakafōtunga mai ‘a e natula toputapu ‘o e sākalamēnití. Kapau ‘e lava, ‘oku totonu ke ne tui ha sote lanu hinehina.

‘Oku hoko ‘a e tikoní ko ha faifekau nofo ma‘u, “kuo fokotu‘u ke le‘ohi ‘a e siasí” (T&F 84:111). Te ne

‘Oku ‘omi ‘i hono fakanofu ki he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné ha ngaahi totonu, ngaahi fatongia, pea mo ha ngaahi tufakanga pau. ‘Uluaki tafoki ki he folofolá ke ke ‘ilo ai pe ko e hā kinautolu. Ko ha ma‘u‘anga tokoní lelei ‘e taha ko e ki‘i tohitufa *Ko Hono Fakahoko Hoku Fatongia ki he ‘Otuá: Ma‘á e Kau Ma‘u Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné*.

toe “fakatokanga, fakamatala, na’ina’i, mo akonaki, pea fakaafe’i ‘a e kakai kotoa pē ke nau ha’u kia Kalaisi” (T&F 20:59). ‘Oku kau ‘i he fatongiá ni ‘a e fakafeohi ki he kau mēmipa ‘o e kōlomú pea mo ha kau talavou kehe, fakamanatu ki he kāingalotú ‘a e ngaahi houalotu ‘o e Siasí, lea ‘i he ngaahi fakatahá, vahevahe ‘o e ongoongoleléi, pea mo e fai ‘o e fakamo’oní.

‘Oku tokoni ki he pīsopé ‘i hono “fakahoko ‘o e . . . ngaahi me’a fakatu’asinó” (T&F 107:68). ‘E ala kau ‘i he fatongiá ni hono tānaki ‘o e foaki ‘aukaí, tokanga ‘i ‘o e paeá mo e masivá, tokanga ‘i ‘o e falelotú mo e ‘api siasí, mo hoko ko ha taha talafekau ki he pīsopé ‘i he ngaahi houalotu ‘o e Siasí.

‘Oku kau ‘i he fakahinohino fakakōlomú ‘aki ‘ene hoko ko ha taha ako ma’u pē ‘o e ongoongoleléi. ‘Oku kau ‘i hono ngaahi fatongia kehé ‘a ‘ene tokoni ki he kāingalotú ‘i hono fakalato ‘enau ngaahi fie ma’u fakatu’asinó, teuteu pea mo tokoni ‘i he ngāue fakafaifekau, poupu pea mo tokoni ki he palesiteni ‘o e kōlomú, fakamālohia ‘a e kau talavou ‘oku ‘i he ta’u ‘o e kōlomú, pea mo ako ‘a e ongoongoleléi.

Kau Akonaki

‘Oku ma’u ‘e he akonaki ‘a e ngaahi fatongia kotoa pē ‘o e tikoní.

TU'U KI HO TU'UNGA FAKA'EI'EIKÍ

“Oku mau ui atu ai kiate kimoutolu kau talavou lelei, ke mou feinga faivelenga ke ‘fanau’i fo’ou.’ Lotua ke hoko e fu’u liliu lahi ko ‘ení’i ho’o mo’u’f. Ako ‘a e folofolá. Holi ‘o lahi ange ‘i ha toe me’a ke ‘ilo’i e ‘Otuá pea hoko ‘o hangē ko Hono ‘Alo Mā’oni’oni. Fiefia ‘i ho’o kei ‘i he to’u tupú ‘ka ke tukuange ‘a e ngaahi me’a fakatamasi’í’:

“Si’aki ‘a e lea kapekapē mo e talanoa noa’iá.

“Hola meí he kovi kotoa pē.

Faka’ehi’ehi mei he nofo feke’ike’í

“Fakatomala ‘o ka fie ma’u.

“E tokoni’i ai koe ke ke mahiki hake ai ki ho tu’unga fakaetangata faka’ei-eikí. ‘E ‘a’au leva ‘a e ngaahi ola lelei ‘o e loto to’á, falala’angá, anga fakatōki-laló, tuí mo e angaleléi. ‘E tangane’ia ho kaungāme’á ‘iate koe, ‘e fakahikihiki’i koe ‘e ho’o mātu’á pea ‘e falala atu ho ngaahi tokoua ‘i he lakanga fakataula-eikí, pea ‘e manako ‘a e kau finemuí ‘iate koe pea te nau hoko ‘o lelei ange koe’uhí ko koe. ‘E fakalāngilangi’i koe ‘e he ‘Otuá mo fakakoloa ho’o faifatongia he lakanga fakataula’eikí ‘aki ha mālohi mei ‘olunga.”

Pisope Keith B. McMullin, Tokoni Ua ‘i he Kau Pisopeliki Pulé, “Ko e Mālohi ‘o e Lakanga Taula’eikí Faka-‘Ēloné,” Liahona, Nov. 2011, 49.

‘Okú ne toe ma’u foki mo e ngaahi fatongia ko ‘ení:

‘Okú ne teuteu ‘a e sākalamēnití. Ko e fatongia ‘o e kau akonakí ke nau ‘ai ke mateuteu ma’u pē ‘a e sākalamēnití ki he houalotu sākalamēnití. Ko e teuteu ‘o e sākalamēnití ko ha sippinga lelei ia ‘o e fai ha ngāue tokoni ‘o ‘ikai ha ‘amanaki ki ha fakahikihiki’i ‘i hono fakahoko iá. ‘Oku ‘ikai fa’a fakatokanga’i ‘e he kāingalotú ko e kau akonakí ‘oku nau teuteu ‘a e sākalamēnití, neongo ia, ‘oku fakahoko pē ‘a e ngāué ni, pea ‘oku hōifua ‘a e ‘Eikí he ko ha ngāue tokoni mo’oni ia.

“Ko e fatongia ‘o e akonakí, ke le’ohi ‘a e siasí ma’u ai pē, pea ke ne ‘iate kinautolu mo fakamālohia ‘akinautolu” (T&F 20:53). Ko ha founda ‘e taha ‘okú ne fakahoko ai ‘ení ko ha ‘ane hoko ko ha faiako faka’api.

Te ne “tokanga ke ‘oua na’a ‘i ai ha fai angahala ‘i he siasí, pe ko ha felotokovi’aki ‘iate kinautolu, pe loi, pe lau’ikovi, pe lea kovi” (T&F 20:54). ‘Oku kau ‘i he fatongia ko ‘ení ‘a e hoko ko ha taha fakamelino ‘aki ‘ene tokoni ki he kāingalotú ke nau vālele. ‘Oku totonu ke ne poupou’i ‘a e kakai ‘oku ‘i aí ke nau tokanga ma’u pē ki he lelei ‘i he kakai kehé.

Te ne “Tokanga’i ‘oku fa’a fakataha ‘a e siasí, pea tokanga’i foki ‘oku fai ‘e he kāingalotú kotoa pē ‘a honau fatongiá” (T&F 20:55).” Ko e kongá ‘o e fatongiá ni ko hono fakaafe’i ‘o ha ní’ihi kehe ke nau ma’u lotu.

Kau taula’eikí

‘Oku ma’u ‘e he taula’eikí ‘a e ngaahi fatongia kotoa pē ‘o e tikoní mo e akonakí. ‘Okú ne toe ma’u foki mo e ngaahi fatongia ko ‘ení:

‘Oku ngāue ‘i he tēpile ‘o e sākalamēnití. ‘Oku foaki ‘a e lāngilangi ‘o hono tāpuaki’i ‘o e sākalamēnití ki he kau taula’eikí, ‘a ia ‘oku nau fakahoko

‘a e tāpuaki’i ‘o e sākalamēnití. ‘Oku totonu ke maheni ‘a e taula’eikí mo e lotu tāpuaki ‘o e sākalamēnití, teuteu taau, pea mo fanofano hono nimá ki mu’a peá ne toki fakahoko ‘a e ouaú. Ko e mahu’inga tahá, ‘oku totonu ke mo’ui taau ‘a e kau taula’eikí ke fakahoko ‘a e ouau ko ‘eni ‘o e sākalamēnití ko e kau fakafofonga ‘o e Fakamo’uí.

Ko e fatongia ‘e taha ‘o e kau taula’eikí ke fai papitaiso ‘o ka fakamafai’i ‘e he pīsopé pe palesiteni fakakoló (vakai, T&F 20:46). Ko e taha ‘o e ngaahi ouau mahu’inga mo toputapu taha ‘o e Siasí ‘a e papitaiso ‘i he mafai totonú ‘o tau hoko ai ko e kāingalotu ‘o e Siasí, fakamolemole’i ‘etau ngaahi angahalá, pea hū ai ki he hala ki he pule’anga fakasilesitiale.

“Ko e fatongia ‘o e taula’eikí ke malanga, akonaki, fakamatala, [mo]

na'ina'i" (T&F 20:46). 'Oku 'uhinga 'eni ko e taula'eikí 'oku uiui'i ke ne ako'i ha kakai kehe 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé. Pea koe'uhí ke ne ako'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé, kuo pau ke ne tomu'a ako kinautolu. 'E hoko 'a e fatongiá ni ko ha tokoni lahi 'i he'ene teuteu ke ngāue fakafaifekau taimi kakató.

Te ne "'a'ahi ki he fale 'o e kā-ingalotú takitaha, pea na'ina'i kiate kinautolu ke nau lotu 'aki 'a e le'ó pea 'i he liló 'o fai 'a e ngaahi fatongia fakafānili kotoa pē" (T&F 20:47). 'Oku fakahoko 'eni 'e ha taula'eiki 'i he'ene fakahoko hono fatongia ko e faiako faka'apí mo 'a'ahi ki he fānili kuo vahe ki aí.

'Okú ne ma'u 'a e mafai ke foaki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo fakanofo ha kau taula'eiki, kau akonaki, mo ha kau tikoní 'i hano toki fakamafai'i 'e he pīsopé pe palesiteni fakakoló (vakai, T&F 20:48). 'Oku toputapu 'a e mālohi ke foaki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.

Kau Finemuí mo e Lakanga Fakataula'eikí

Neongo 'oku foaki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kā-ingalotu tangata mo'ui taau pē 'o e Siasí, 'oku 'atā 'a e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí ki he taha kotoa—pea 'oku tatau pē 'a e ngaahi tāpuaki ko 'ení ki he hou'eiki tangatá mo e hou'eiki fāfiné, fānau fēfiné mo e fānau tangatá, koloa'ía mo e masivá. 'Oku ma'u 'e he fānau kotoa 'a e 'Otuá ha faingamālie ke ma'u 'a e ngaahi ouau fakahaofi tatau 'o e lakanga fakataula'eikí.

'I he'enua hoko ko e ngaahi 'ofefine fili 'o e 'Otuá, ko e kau finemuí kotoa pē kuo papitaisó, kuo nau toe ma'u foki mo e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku nau ma'u 'a e totonu ke fekumi pea mo tāpuaki'i 'e he ngaahi me'afuaki fakalaumālie, 'o

hangē ko e "me'afuaki 'o e lea 'i he ngaahi lea kehekehé, kikité, fakahaá, ngaahi me'a-hā-maí, fakamo'ui 'o e mahakí, fakamatala'i 'o e ngaahi lea kehekehé, mo e ngaahi me'a peheé" (Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:7). Ko e taimi 'oku mo'ui mā'oni'oni ai 'a e kau finemuí mo feinga ke tokoni ki he ni'ihi kehé 'aki 'enua ma'u mo fakatupulaki 'a e ngaahi me'afuaki ko 'eni 'o e Laumālie, 'e hoko 'enua sīpinga 'o e lelé ko ha ivi mālohi ki he kau talavou 'oku 'iate kinautolu.

'E tokoni fēfē 'a e kau finemuí ki he kau talavou ke nau hoko ko ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki mo'ui taau? Na'e tali 'e ha talavou 'e taha: "Te u pehē ko ha me'a 'e ua 'o e ngaahi me'a lalahi ke nau fakahokó ko e teunga taau pea mo anga'ofa ki he taha kotoa. 'Oku tokoni 'a e teunga tāu ke u tauhi ai 'eku ngaahi fakakaukau ke tonu, pea 'oku ou lava 'o sio tonu pē kiate kinautolu 'i he lolotonga 'o 'eku leá!"

'E Tokoni Atu 'a e Tamai Hēvaní

'I he mahino pea mo fakahoko 'e he tikoní, kau akonakí, mo e kau taula'eikí honau ngaahi fatongia fakataula'eikí, te mou ma'u 'a e fiefia ko ē 'oku ma'u 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí, mei he tokoni ki he ni'ihi kehé, pea mo hono fakaafe'i 'o e kakai kotoa ke omi kia Kalaisí. Na'e tohi 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí 'i he'enua pōpoaki ki he kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné: "'Oku falala mo fakatetu'a atu 'a e Tamai Hēvaní kiate koe pea 'oku 'i ai ha misiona mahu'inga ke ke fakahoko. Te Ne tokoni'i koe 'i ho'o tafoki kiate Ia 'i he lotú, fakafanongo ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie, talangofua ki he ngaahi fekaú, pea mo tauhi 'a e ngaahi fuakava kuó ke faí" (Ko Hono Fakahoko 'a Hoku Fatongia ki he 'Otuá [2010], 5). ■

Neongo 'oku foaki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kakai tangata mo'ui taau pē 'o e Siasí, ka 'oku 'atā 'a e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí ki he taha kotoa, 'a e tangata mo e fefine.

FAKAMATALA LAHI ANGE 'I HE NGAahi FATONGIA FAKATAULA'EIKÍ

'Alu ki he DutytoGod.Ids.org ke ma'u ha fakamatala, ngaahi vitió, pea ngaahi talanoa fekau'aki mo e ngaahi fatongia fakataula'eiki mo e Fatongia ki he 'Otuá.

'ALU KI HE 'API FAKAMISIONÁ!

Ihe pongipongi hili 'eku foki mai ki Kana mei he'eku ngāue faka-faifekau 'i 'Aivouli Kousí, na'á ku 'ā hake 'i he 6 pongipongí. 'E toki fakahoko 'eku talanoa mo e palesiteni fakasiteikí ke tukuange aú 'i he ho'ataá, peá u pehē leva ke u toe ki'i mohe. Lolotonga 'o e faka'au ke u mohé, kuo ake mai ki he'eku fakakaukáu ha ongo: "Alu ki he 'api fakamisiona 'i Keipi Kousí." Na'á ku 'ilo 'e au 'a e 'api 'o e Misiona Kana Keipi Kousí, ka na'e 'ikai ha'aku teitei misi ki he 'uhinga 'oku fie ma'u ai ke 'alu ki ai he pongipongi ko iá.

Hili 'eku ma'u e ngaahi fakakaukau ko 'ení, na'e kamata ke u hoha'a fekau'aki mo e ongó ni, ko ia na'á ku

'alu leva ki he 'api fakamisioná. Na'á ku hoha'a 'i he'eku 'alú pe ko e hā te u talaange ki he palesiteni fakamisioná. Na'á ku 'ilo te ne 'eke mai pe ko e hā e 'uhinga 'o 'eku 'alu angé, ko ia, na'á ku kamata teuteu leva ha tali 'e fe'ungá.

'I he'eku a'u atú, na'e te'eki pē ke u 'ilo ha tali. Na'e fakaafe'i atu leva au 'e he palesiteni fakamisioná, Melevini B. Seipi, ki hono 'ōfisí, 'i he fakakaukau ko 'eku 'alu angé ke ne tukuange au. Hili ha'ane fai mai ha ngaahi fehu'i si'i, ne talamai leva 'e Palesiteni Seipi ke u 'alu ki he'eku palesiteni fakasiteikí ke tukuange au.

Na'á ku talaange leva, "Oku ou 'ilo'i pē ia, Palesiteni."

Na'e fai mai 'e he palesitei fakamisioná 'a e fehu'i ko ia na'á ku fāifeinga ke talí: "Ko e hā 'okú ke 'i heni ai 'i he pongipongi ní?"

Na'e ki'i longo 'i ha ngaahi momeniti peá ne fai mai leva 'a e fehu'i ko ia na'á ku fāifeinga ke talí: "Ko e hā 'okú ke 'i heni ai he pongipongi ní, 'Eletā Mopio?"

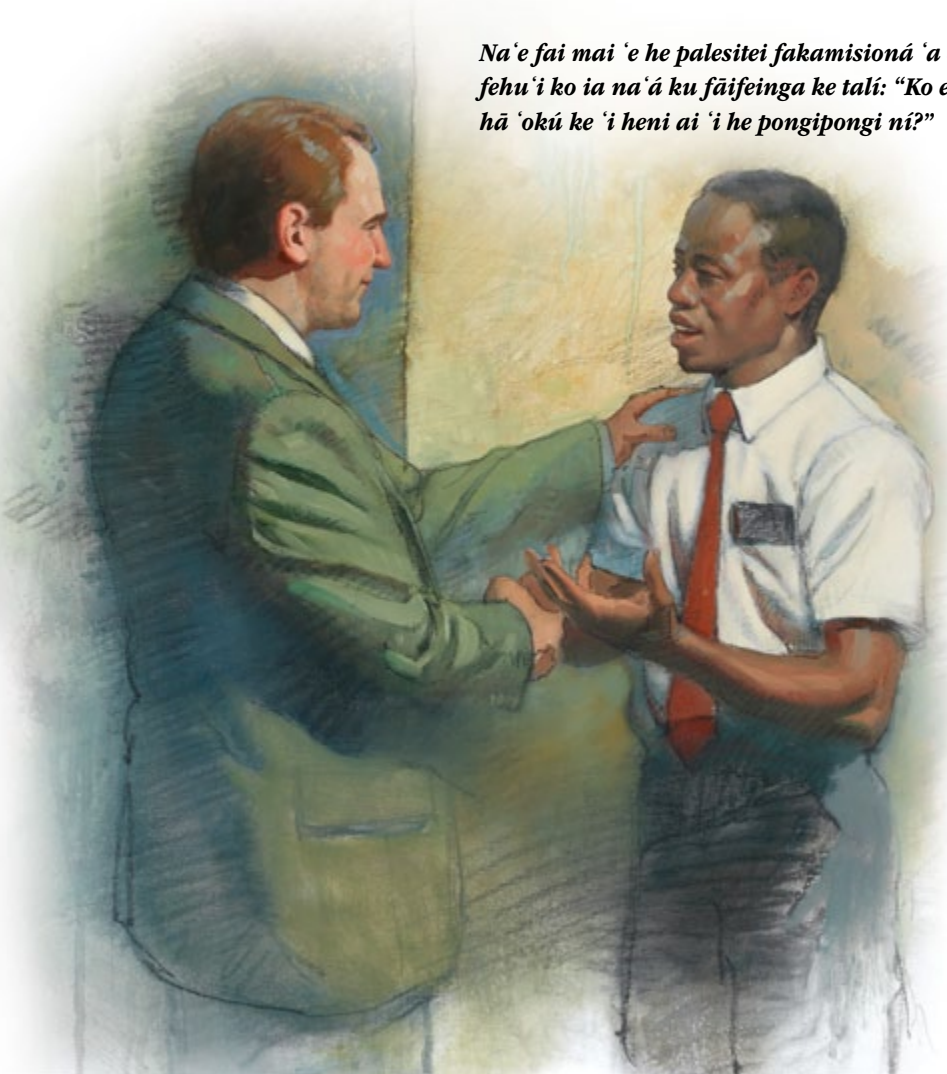
Peá u pehē ange, "Palesiteni Seipi, 'oku 'ikai ha'aku tali lelei ki he fehu'i ko iá. Na'á ku ma'u pē he pongipongí ni ha ongo mālohi ke u ha'u ki heni."

Na'e toe ki'i longo 'i ha momeniti pea lea le'o si'i mai, "Eletā Mopio, ko ho'o 'i heni, ko e tokoni ia na'á ku lotua 'aneafi." Na'á ne fakamatala mai na'e toki tau mai hono ongo tokoní mo ha kau faifekau fo'ou. Ko ha taha 'o kinautolu ko ha faifekau mei 'Aivouli, ko e fuofua faifekau lea faka-Falanisē ia kuo faifaiangé peá ne ma'u, pea na'e 'ikai ke ne 'ilo pe 'e anga fēfē ha'ane fetu'utaki mo ia. Peá ne toki fakahā mai leva, "Oku ou fakapapau'i na'e ongona 'e he Tamai Hēvaní 'eku loto hoha'a 'i he pō 'aneafi."

Kuo fāifai peá u 'ilo 'a e 'uhinga 'o e ongo na'á ku ma'u 'i he pongipongí. Na'á ma ō leva 'o fe'iloaki mo e kau faifekau fo'ou, peá u fakatonulea ki he 'eletā mei 'Aivouli 'i he kamata 'o 'ene ngāue fakafaifekau.

Na'á ku fononga atu ki 'Aivouli Kousi 'i ha 'osi ha māhina 'e fitu mei ai, ke fakafo'ou 'eku paasipōtí pea mo vahevahe 'a e a'usia faka'ofa'ofa ko iá mo 'eku palesiteni fakamisioná. Na'á ne talamai, "Ko e ngaahi me'a-ngāue kitautolu 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí. 'Okú Ne 'afio'i 'a e founga pea mo e taimi ke faka'aonga 'i ai kitautolu 'i He'ene ngāué."

'Oku ou 'ilo kapau te tau kau mo'oni 'i he ngāue nāunau'ia 'a e Tamai Hēvaní, he 'ikai fie ma'u ke tau hoha'a. Ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ke tau talangofua ki he ngaahi ue'i 'a e kihí'i le'o si'i mo vanavanaikí pea mo tuku ke tatakí kitautolu 'e he 'Eikí. ■ Felisieni Tokipou Mopio, Kana

NA'Á KU TOE FAKAFANONGO TU'O UA

Na'á ku faka'au hifo ke u mohe 'i he pō ki mu'a pea mau fonongá, fe'unga mo 'eku ma'u ha ongo ke fakatau ha fo'i haiane mo ha leta va'e me'alele ki he'ema veeni kuo ta'u 15 hono motu'á, he na'e fakatau mai 'oku 'ikai ke 'i ai hano va'e talifaki. 'I he 'aho hono hokó na'á ku fu'u femo'u-ekina pea ngalo 'a e ongó ni ia. Na'á ma fakafonu leva e me'alelé 'aki 'ema ki'i fānau 'e toko tolu mo e ngaahi nāunau pea mau fononga atu ki he fale 'o 'eku tangata'eikí 'i ha houa 'e fā.

Lolotonga 'emau lelé, kuo pā ha va'e ia 'o e vēní. Na'e taulani leva 'a e vēní ki he kolo ofi tahá ke fetongi hono va'é. Na'e liunga tolu hono mahu'ingá 'i he me'a na'e mei totongi 'i hano fakatau ha fo'i haiane mo ha leta me'alele 'i homau 'apí, pea mole mo hamau miniti 'e 90 'i he tatalí. Na'á ku fakahounga 'i heni e ngaahi ue'i 'a e Laumālié mo fakapapau ke u muimui lelei ange ki ai 'i he kaha'ú.

Hili ha ta'u 'e fā pea tānaki mai mo ha fānau 'e toko ua kehe, ne mau toe palani ke 'eva ki he'eku tangata'eikí, ka kuo nofo 'eni 'i ha fononga houa 'e 13 ki ai. Kuo 'i ai 'eni ha'amau veeni 'e taha, 'oku ta'u 'e 14 hono motu'á. Toe ha uike 'e taha pea mau fonongá, kuó u ongo 'i 'oku fie ma'u ke u fetongi 'a e va'e talifaki 'o e vēní. 'I he'eku manatu 'i e me'a ne hoko ki mu'á, na'á ku fai leva e me'a na'e ue'i maí. Hili ha 'aho 'e ua mei ai, kuó u ongo 'i ke fakatau ha nāunau ke faka'aonga 'i 'i ha ngaahi me'a na'a mau fa'a ha 'i 'aki pē ha maea. Na'á ku fie ma'u pē ha ua ka na'á ku iku fakatau ha fā. Na'á ku fa'o leva 'a e ua 'i he'emau nāunau tali fakatu'utāmaki.

'I he'emau foki mai mei he'eku tangata'eikí, ne mau afe ke ma'u me'atokoni efiāfi. Pea lolotonga 'o 'eku to'o ha ngaahi me'a mei he puha na'e 'i he funga fale 'o e vēní, kuo ala

mai 'eku ki 'i ta'ahine ta'u tolú ki he matapā tohó. Na'e tō ia ki he kelekelé! Na'a mau fakamālō 'i he 'ikai ke tau ai e matapaá. Ko ha efiāfi Falaite 'eni pea na'a mau meimei maile 'e 500 (kilomita 'e 805) mei 'api, ko ia, na'á ku fokotu'u leva 'a e matapaá ka mau hoko atu, ka na'e 'ikai ke tu'u lelei pea na'e lava pē ke mau fanongo ki he halá 'i he lolotonga 'emau lelé. Na'á ku toe afe leva ki he kauhalá 'o faka'aonga 'i ha taha 'o e ongo me'a ha 'i ke ha 'i ma'u 'aki 'a e matapaá.

Hili ha ngaahi houa mei ai kuo kamata ke tete lahi e vēní. Na'e ongo mai ha patō le'o lahi mei he matapā na'e teté, ka na'e kei puke pē 'e he me'a ha 'i. Na'á ku afe leva ki he

kauhalá 'o toki 'ilo kuo homo ha leta ia 'i he taha 'o e ngaahi va'é. Na'á ku fetongi fakavavevave leva ia 'aki e fo'i va'e talifaki na'á ku fakatau 'i he ngaahi uike si'i ki mu'á, pea mau toe hoko atu leva.

'Oku ou fakamālō 'i he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia na'á ne 'ai ke mau malu he lolotonga 'o 'emau fonongá. 'Oku ou 'ilo 'oku tokanga 'i kitautolu 'e he Tamai Hēvaní kapau te tau fakafanongo ki he "kiihi 'i le'o si'i" (1 Ngaahi Tu'i 19:12; vakai foki, 1 Nifai 17:45; T&F 85:6), talangofua ki He'ene ngaahi ue'i, pea mo kole tokoni 'i he taimi 'oku tau fie ma'u aí. ■

Mātiu D. Filitoni, Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Na'e kamata ke tete lahi 'a e vēní. Na'á ku afe leva ki he kauhalá 'o toki 'ilo kuo pulia 'a e leta ia 'i he taha 'o e ngaahi va'é.

NA'Ā KU TŌ HA NGAAHI TENGA

Iha kalasi ki he 'ulungāanga faitotonu 'i he pisinisi ki he'eku polokalama MA he 'Univēsiti Fakavaha'a-pule'anga Silā [Schiller International University] 'i Heitolopeki 'i Siamané, na'e kole ai ki he fānau ako taki taha ke nau fakahoko ha fakamatala miniti 'e 20 'i he faka'osinga 'o e semesitaā. Na'e kole mai 'a e palōfesā pe 'e lava ke u lea fekau'aki mo e ngaahi tu'unga 'o e faitotonú mei he anga 'a e vakai 'a ha Kāingalotu 'o e Siasí.

Na'e papitaiso au 'i hoku ta'u 18 pea ui ke u ngāue fakafaipekau 'i Palāsila 'i he 'osi ha ta'u 'e taha mei

ai. Talu mei ai mo 'eku kei hokohoko atu ai pē 'i hono vahevahe 'o e ongoongoleléi mo ha tokolahi.

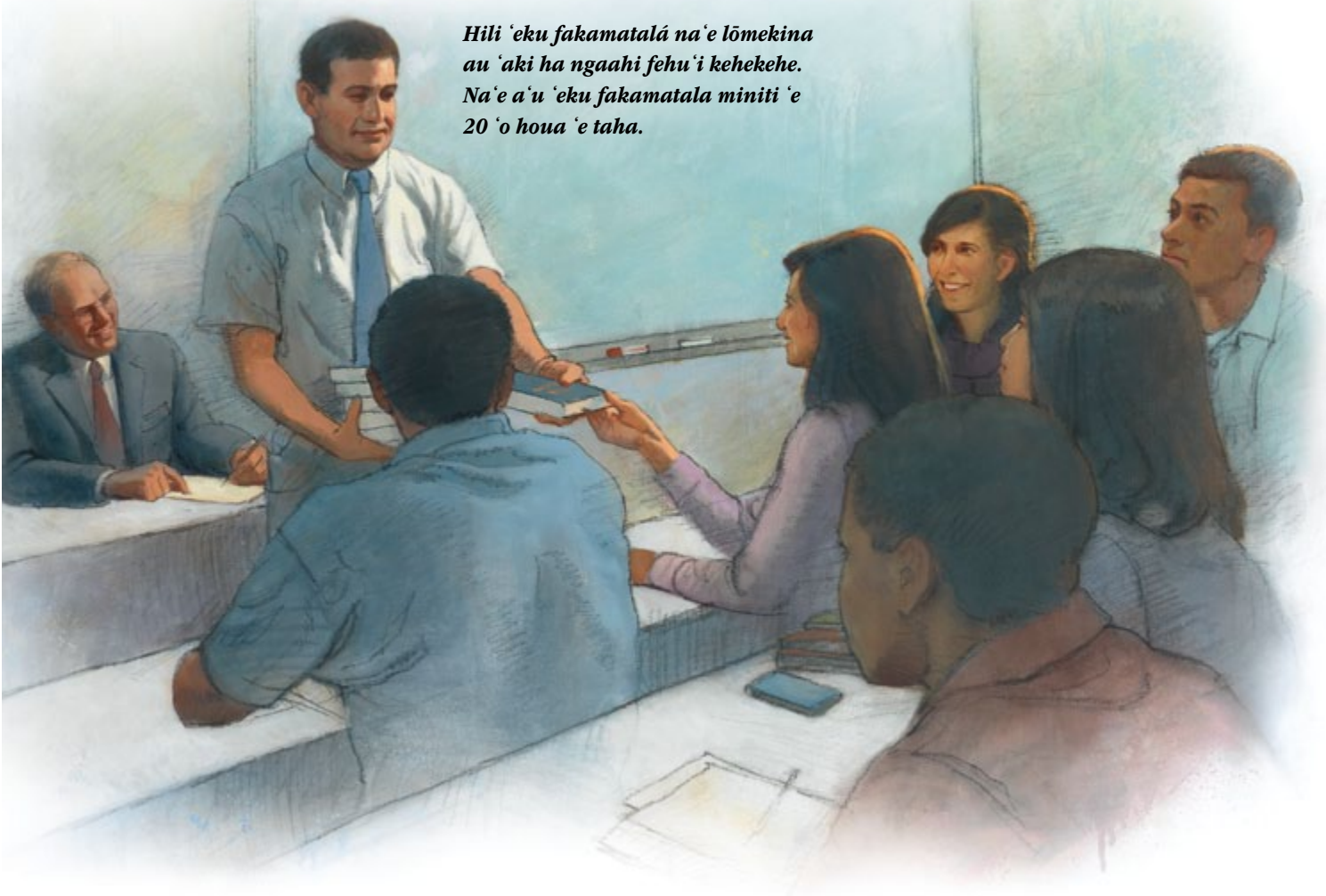
Na'ā ku 'ilo 'e faingata'a ke fakamatala'i e ngaahi me'a fakalotú 'i he 'ātakai 'o e 'univēsiti, ka na'ā ku tali 'a e kolé. Na'ā ku pehē leva ke u teuteu ha fakamatala 'o kau ai e fakamatala mei he Mormon.org.

'Oku 'i hoku 'univēsiti ha fānau ako mei he tapa kehekehe 'o e māmaní kotoa. Na'e fakafōtunga 'e he'eku kalasi ko 'eni 'a e lahi 'o e kehekehé, he na'e 'i ai ha fānau ako 'e toko 18 mei ha ngaahi fonua kehekehe.

Na'e kamata'aki e ngaahi fakamatalá ha ongo tamaiki ako mei 'Initia pea hoko ai ha taha mei Mianimā. Ko au na'e fakamuimui taha ke fakamatalá. Na'ā ku fakamatala fekau'aki mo e "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní," mo e Ngaahi Tefito 'o e Tu'í, pea mo ha ngaahi tefito kehe 'o e ongoongoleléi. Ko e fuofua taimi 'eni ki ha tokolahi 'o e fānau akó ke nau fanongo ai fekau'aki mo e Siasí.

Na'ā ku faka'osi 'aki 'eku fakamo'oni ki he ongoongoleléi pea mo hono mahu'inga 'o e fai 'o e me'a

Hili 'eku fakamatalá na'e lōmekina au 'aki ha ngaahi fehu 'i kehekehe. Na'e a'u 'eku fakamatala miniti 'e 20 'o houa 'e taha.

NA'Á KE 'ILO FĒFĒ KE KE HA'U?

'oku totonú neongo e ivi fakahala 'okú ne 'ākilotoa kitautolú. Faka'osí, na'á ku tufa ki he tokotaha kotoa pē ha'anau Tohi 'a Molomona 'i he'enau takitaha lea fakafonua. Na'e lōmekina 'aki au ha ngaahi fehu'i kehekehe 'i he 'osi 'eku fakamatalá. Na'e a'u 'eku fakamatala miniti 'e 20 'o houa 'e taha.

'I he 'aho ako hono hokó, na'e talamai ai 'e hoku kaungāme'a mei 'Initiá na'e mālīe'ia 'i he'eku fakamatalá pea kuó ne 'osi lau ha kongá 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e kole mai hono kaungāme'á, 'oku ha'u foki mo ia mei 'Initia, ha'ane tohi. Na'e talamai ki mui ai 'e hoku kaungāme'a mei Mianimā na'e fiefia ke fanongo ki he Siasí, tautautefito ki he ngaahi akonaki fekau'aki mo e ngaahi fāmīlī pea mo e fono 'o e angama'á he 'oku tui ki he ngaahi tefito'i mo'oni ko iá. Na'e palōmesi mai te ne lau 'a e Tohi 'a Molomoná.

Na'e fakamālō mai hoku ngaahi kaume'a mei Kaná 'i he'eku fakamatala ange hono Fakafoki mai 'o e Ongongolelé, mo palōmesi mai te nau feinga ke sio 'i he tempale 'i 'Ekulá. Na'e talamai 'e hoku kaume'a mei Laipiliá ne hoko 'eku fakamatalá ko ha tatakī fakalaumālie kiate ia pea 'okú ne ma'u ai ha 'amanaki lelei ki he kaha'ú.

Na'á ku fiefia 'i he fakamo'oni' 'e he Laumālie 'o e 'Eikí 'eku pōpoakí. Mahalo he 'ikai ke tau sio tonu ma'u pē he 'aonga 'o 'etau leá, ka 'oku ou 'ilo 'e fua 'i he kaha'ú 'eku fakamatala he kalasí. 'Oku ou fakatauange 'e 'i ai ha ni'ihī 'i he kalasi ko iá te nau tali 'i ha 'aho 'a e ongoongolelé mo hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí ke fakamafola 'a e pōpoaki 'o hono Fakafoki mai 'o e Ongongolelé ki he ngaahi pule'anga, fa'ahinga, lea, pea mo e kakai kotoa pē (vakai, T&F 133:37). ■

'Ēpeli Sāvesi, Siamane

'I hoku ta'u 33, ne si'i mālōlō ai hoku husepānití ko ha fo'i ngungu he 'utó. Fakafokifā pē kuó u hoko ko ha mātu'a ta'e-mali 'o ohi tokotaha hake ha fānau 'e toko tolu. Ko ha taimi faingata'a ia 'i he'eku mo'uí, ka na'e 'omi 'e he fale'i 'a e 'Eikí "'e foaki 'e he ngaahi me'á ni kotoa pē 'a e poto kiate koe, pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate koe" (T&F 122:7) ha lotolahi ke u hoko atu.

Na'á ku toe mali kimui mo hiki ki ha uooti fo'ou, 'o ui au ai ko e palesiteni 'o e Fine'ofá. Lolotonga 'eku fakamaau fale 'i ha 'aho 'e taha, kuó u ma'u ha ongo makehe ke u 'a'ahi ki ha fefine māmālohi na'e toki mālōlō ni si'ono husepānití. Na'á ku teke'i e fakakaukau ni, 'o fakakaukau 'oku fie ma'u ke u fai 'e au ha ngaahi me'a kehe 'i he 'aho ko iá. 'Oku ou ongo'i mā ke u pehē na'á ku toe ma'u 'a e ongo tatau pē 'o tu'o ua ki mu'a peá u toki fakahoko.

'I he'eku a'u atu ki he fale 'o e fefiné he efiafi ko iá, na'e fakapo'uli. Na'á ku lomi'i 'a e fafangu he matapaá mou tatali. Na'á ku tukituki le'o lahi mo toe tatali.

'I he taimi na'á ku tafoki ai ke 'alú, kuo ulo mai 'a e maama he fakafaletoló, pea ava māmālie mai 'a e matapaá. Na'e hū māmālie mai 'a e 'ulu 'o e si'i fefiné ni he matapaá. He 'ikai toe ngalo 'iate au 'a e me'a na'á ne 'eke maí: "Na'á ke 'ilo fēfē ke ke ha'ú?" Na'á ne talamai ko e 'aho kaka'eni 'ene tangi mo ongo'i he 'ikai toe lava ia 'o hoko atu he mole hono husepānití.

Na'á ma talanoa he pō ko iá 'i ha houa 'e ua. 'Oku 'ikai ke u manatu'i fēfē 'e au 'a e ngaahi me'a 'o 'ema talanoá, ka 'oku ou manatu'i 'eku talaange, "'Oku mahino mo'oni kiate au 'a e me'a 'okú ke fouá." Na'á ku talaange 'i he'eku hoko ko hono

'I he'eku tafoki ke 'alú, kuo ulo mai 'a e maama 'i he fakafaletoló, pea ava māmālie mai 'a e matapaá. Na'e hū mai 'a e 'ulu 'o e fefiné ni 'i he matapaá.

kaungāme'a 'i he taimi ko iá 'e tokanga'i ia 'e he 'Eikí. 'I he'ema pōtalanoá, na'á ku fakatokanga'i kuo liliu si'ono fofonga loto mamahí 'o fetongi 'aki ha fofonga 'oku nonga.

'I he 'osi 'o 'ema pōtalanoá, na'á ku fekita mo ia 'i he 'ofa. Na'á ku ongo'i hounga'ia 'i hono ue'i au ke u 'a'ahi kiaí. Na'á ku 'ilo na'e tuku au he'etau Tamai Hēvani 'ofá ke u tokoni ange kiate Ia 'i hono tokoni'i 'o e fefine lelé ni 'i he taimi 'o si'ene fie ma'ú. ■

Selí H. Sileti, 'Iutá, USA

Fakataha

‘I HA Uouangataha ‘A E TUÍ

‘Oku ‘omai ‘e he ngaahi senitā ma‘á e kakai lalahi kei talavou‘u ha faingamālie ki hono ako e ongoongolelei, ngaahi ‘ekitiviti fakafiefiá, ngāue fakafaipekau, mo e ngaahi ngāue ki hono fakamālohiá.

Fai ‘e Stephanie J. Burns

Ko Papulā Matovu mei ‘Ukanitā. Ko Sami Pasineti mei Neipolo. Pea ko ‘Elisapeti ‘Oloseni mei Noaue. Ko ha kakai kehekehe ‘e toko tolu, mei ha ngaahi fonua kehekehe ‘e tolu. Ka kuo fakataha mai ‘a Papulā, Sami, mo ‘Elisapeti ki ha feitu‘u ‘e taha, ko e senitā ma‘á e kakai lalahi kei talavou ‘i ‘Osilou, ‘i Noaue, ‘i ha mo‘oni ‘e taha: ko e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai ‘o Sīsū Kalaisi.

Na‘e kau mai ‘a e toko tolu ni ki he Siasí ‘i ‘Osilou, ‘o nau ma‘u ai ‘a e ngaahi lēsoni fakafaipekau ‘i he senitā ma‘á e kakai lalahi kei talavou‘u. Ko e ngaahi fale hangē ko ia ‘i ‘Osilou ‘oku tuku taha ia ko ha feitu‘u ke fakafeohi ‘i he ngaahi ‘ekitiviti, ako ‘i he ngaahi kalasi ‘inisititiuti, fiefia ‘i hono faka‘aonga ‘i ‘o e komipiutá mo e ‘Initaneti, ako, pea a‘u pē ki hono teuteu ‘i e me‘atokoni ki he houa ma‘u me‘a tokoni efiāfi.

Na‘e hiki ‘a Papulā mei ‘Ukanitā ki Noaue ‘i he 1998, ‘i he‘ene kei ta‘u hivá. Hili mei ai ha ta‘u ‘e hongofulu, lolotonga ‘ene nofo ‘i ‘Osilou, na‘e fakaafe‘i ia ‘e ha ongo faifekau ke ne ako ‘o fekau‘aki mo e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, ‘o na talaange ‘e lava ke

nau fetaulaki ki he senitā ma‘á e kakai lalahi kei talavou. Na‘e veiveiua lahi ‘a Pāpulā.

Na‘á ne pehe, “Na‘á ku fakakaukau loto pē, ko ha toe senitā to‘u tupu ē ‘e taha. Kuó u ‘osi ‘alu ki ha ngaahi feitu‘u pehē ni kimu‘a, pea ko e mo‘oni na‘e ‘ikai te u ongo ‘i fiamālie ‘i ha taha ‘o kinautolu.

Ka na‘e kehe ‘a e senitā ko ‘eni. ‘Oku manatu ‘a Papulā ‘o pehē, “Na‘á ku ‘ohovale ‘aupito ‘i he‘eku ‘uluaki hū atu ‘i he matapaá. Na‘á ku ki‘i tu‘u taimi si‘i ‘o feinga ke fakapapau ‘i ‘a e ongo ‘oku ou ma‘ú. Na‘á ku ongo ‘i e māfana mo e ‘ofa. Na‘á ku ongo ‘i e fakapapau ‘oku ou ‘i he feitu‘u totonu, mo e kakai totonu, ‘i he ‘uhinga totonu.”

Fakatahataha ki he Ngaahi Senitā ma‘á e Kakai Lalahi kei Talavou

I he 2003 na‘e kamata ai e ngāue ke langa ha ngaahi senitā ma‘á e kakai lalahi kei talavou. ‘Oku fakalahi ‘e he ngaahi senitā ‘a e lava ke a‘u atu ‘a e ‘inisititiuti ‘o ‘ikai ngata ‘i hono ‘oatu ha ngaahi kalasi ako fakalotú; ka ‘oku toe ma‘u foki ‘e he kau taautaha kei talavou‘u ha ngaahi faingamālie ke ngāue ‘i ha fakataha alēlea ‘ekitiviti ‘a e senitā, ngāue fakataha mo e kau faifekau taimi kakató ke tokoni ki hono ako ‘i mo fakamālohia honau ngaahi kaungāme‘á, pea feohi mo ha ongomātu‘a matu‘otu‘a ‘okú na tokanga ‘i ‘a hono fakalele kotoa ‘o e ngāue ni. ‘Oku fokotu‘utu‘u ‘e he kau taki lakanga fakataula‘eiki fakalotofonuá ‘i he malumalu ‘o e fakahinohino ‘a e Fitungofulu Faka‘eliá ‘a hono langa ‘o e ngaahi senitā.

Ko e ‘uluaki senitā ‘e 4 na‘e ‘i Kopeniheikeni, Tenima‘ake, pea ‘i Pealini, Hemipeeki, mo Leipisiki, ‘i Siamane. Kuo tupu ‘a e ‘uluaki

‘Olunga, mei he ‘olungá: Papulā Matovu, Sami Pasineti, ‘Elisapeti ‘Oloseni

‘Oku ‘i ai ha ngaahi faingamālie mā‘ā e kakai lalahi kei talavou ke ngāue ‘i he fakataha alēlea ‘ekitiviti ‘a ha senitā, ‘o ngāue mo e kau faifekau taimi kakatō ‘o tokoni ‘i hono ako ‘i mo fakamālohia ‘a honau to‘u me‘ā, pea kaungā ngāue mo ha ongo me‘a mali matu‘otu‘a.

4 ‘o 141 ‘i he 2011, ‘i ha ngaahi feitu‘u kehekehe hangē ko Suēteni mo Saipalesí. ‘Oku ‘i he ngaahi tu‘unga kehekehe ‘o e fakalalakaká ‘i ha ngaahi feitu‘u kehe ‘i māmani, kau ai ‘a e ‘Iunaiteti Siteiti mo ‘Afilika.

Ne ngāue ‘a Sēleti mo Nanasi Sōleniseni ‘i he senitā mā‘ā e kakai lalahi kei talavou ‘i Toloniheimi, Noaué. ‘Okú na fetaulaki ai mo ha kakai lalahi kei talavou mei ha ngaahi fonua kehekehe ‘o e māmaní, ‘o kau ai ‘a ‘Afikanisitaní, Siaina, Kana, ‘Iulani, ‘Iulaki, Mōsemipiiki, Netaleni, Naisilia, Lūsia, Toake, mo ‘Iukuleini.

Na‘e fakatokanga ‘i e Misa Sōleniseni, “Na‘e lahi e ngaahi puipuitu‘a ‘o e ngaahi lea fakafonua, anga fakafonua, mo e tu‘unga fakaako mo fakalotú, ka ne ‘i ai ha me‘a ne faitatau ai e kakai lalahi kei talavou ni ‘a ia ko ‘enau fie ‘ilo lahi ange ‘o fekau‘aki mo ‘enau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Aló, ‘a Sīsū Kalaisí. ‘I he faka‘au ke mau toe maheni angé pea ‘ilo ‘enau ngaahi faka‘amú mo e ngaahi faingata‘a-‘ia fakatāutahá, ne faingofua ai ke vakai atu ki he taha kotoa ko e fānau ‘a e ‘Otuá. Na‘e mahino ngofua ke vakai atu na‘e tali ‘e he ‘Otuá ‘enau ngaahi lotú pea tatakí ‘enau fonongá, ‘o fakahā ‘a ‘Ene ‘ofa lahi ‘iate kinautolú”

‘Oku pehē ‘e Palesiteni ‘Amani Siohaniseni ‘o e Misiona Noaué ‘Osiloú ‘okú ne ongo‘i ‘oku ‘i ai ha ‘uhinga ‘oku tatakí ai ‘a e kakai lalahi kei talavou ki he senitā, ‘o kau ai hono ako‘i kinautolu ki he ngaahi fatongia ‘i he kaha‘ú. ‘Okú ne pehē “‘E faka‘au ke toe lahi ange ‘a e fai kehekehé ‘i he Siasí ‘i Noaué. ‘Oku tokoni ‘a e ngaahi senitā ke ‘ilo‘i ‘e he kakai lalahi kei talavou ‘a e founga ke nau tali ‘aki iá, ‘ilo‘i hono mahu‘inga ‘o e Siasí ‘i he‘ene hoko ko ha me‘a ‘okú ne ha‘i fakataha ‘a e ‘ulungāanga fakafonua mo e kakai kotoa pē. ‘Oku ou pehē ‘oku hoko e ngaahi senitā ko ha ngaahi me‘a ‘okú ne fakauouongataha‘i, ngaahi feitu‘u ‘e lava ke ke ‘ilo ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi fakangatangata fakasōsiale pe filifilimānakó.

Hoko ‘o Uouongataha ‘ia Kalaisi

‘Oku manatu ‘a Papulā Mātovu ki he fuofua taimi na‘e ‘omai ai ia ‘e he ongo faifekau ki he senitā ki ha ‘ekitiviti ke fe‘iloaki ai mo e kau tāutaha kei talavou. Na‘á ne fakakaukau na‘á ne ‘ilo ‘a e me‘a ‘e hokó.

Na‘e fakamatala ‘a Papulā ‘o pehē “Ne ‘i ai pē ha kulupu né u kau ki ai ‘i he kotoa ‘eku mo‘uí. Pea na‘e ‘i ai ma‘u pē ‘a e me‘a ne ‘iloa ai e kulupu ko iá—pe koe kulupu sipoti pe

ko e kulupu fakavaha'apule'anga pe ko ha toe fa'ahinga kulupu ange. Pea 'i he taimi 'oku kamata ha'u ai 'a e kaka'i ki he senita'a, ne ngali keh'e he na'e 'ikai ha toko taha na'a ne ma'u 'a e fa'ahinga to'onga fakakaukau "Oku ou kau 'i he kulupu manako'a, ko ia ai he 'ikai lava ke u talanoa mo koe".

"Na'a ku fakakaukau 'i he kamata, 'Ko 'enau fakangalingali? Ko ha faiva nai 'eni?' Kae hili ha taimi, na'a ku fakatokanga 'i ta'oku 'ikai mahu'inga pe ko hai kita pe ko 'etau ha'u mei fe pe koe ha ha lea 'oku tau lea 'aki. Ko e 'ofa 'a e Tamai Hevan'i 'oku ma'a e tokotaha kotoa. 'Oku ou angamaheni 'aki e ki'i fuoloa ke fakasio e kulupu ke u kau ki ai, ka na'e 'ikai ke u toe ongo 'i ha fie ma'u ke u kau ki ha kulupu. Ko Papula pe au, pea ko Papula pe au ki he taha kotoa."

'Oku pehe 'e 'Elisapeti 'Oloseni 'oku ne ongo 'i loto fakatokilalo 'i he'ene vakai ki hono tu'unga 'i hono famili fakalang'i. Na'a ne pehe, "I ho'o fetaulaki ko ia mo e kaka'i mei ha ngaahi anga fakafonua pe sosaieti kehekeh'e, 'oku fu'u faingofua ke fakahingoa kinautolu. Ku'o u ako ke u vakai ki he kaka'i 'o hang'e ko e vakai 'a Kalaisi kiate kinautolu. 'I he senita'a 'oku mau ma'u ha ngaahi puipuitu'a 'o ha ngaahi anga fakafonua kehekeh'e, ka 'oku 'i ai ha me'a 'e taha 'oku mau tatau ai: 'oku mau faka'amu ke mau toe nofo mo Sis'u Kalaisi mo e 'Otu'a."

Kuo tupu e 'uluaki senita' e 4 ma'a e kaka'i lalahi kei talavou 'o a'u ki he 141, pea palani mo ha ni'ihiki ha ngaahi feitu'u kehe 'i he mamani.

Hoko 'o Taha kae 'Ikai ke Tatau

'Oku 'i ai e ni'ihiki 'e ki'i hoha'a ko e fakakau ki he uouangataha he 'oku nau

fakakaukau 'e ma'u ia 'i hano totongi 'aki 'enau feilaulau 'i e fakafaituitui. Na'e fakamatala 'a 'Elisapeti 'o pehe, "Oku 'i ai ha kaka'i tokolahi 'oku nau manavasi 'i ki he ngaahi me'a fakalotu he 'oku nau fakakaukau 'oku ne ngaohi kitautolu kotoa ke tau tatau, he 'oku tau mo'ui 'aki 'a e ngaahi fekau tatau. Ka 'oku 'ikai 'aupito ko ia ia. Na'e ngaohi kitautolu 'e he 'Otu'a ko ha fakafaituitui. 'Oku lava pe ke tau ma'u 'a e tui tatau, ka 'oku kehekeh'e pe 'a hotau ngaahi 'ulunga'anga mo e ngaahi me'afokaki, pea ko e me'a ia 'oku ne ngaohi kitautolu ko ha ni'ihiki fakafaituitui. 'Oku finangalo 'a e 'Otu'a ke tau kehekeh'e pe he 'oku kehekeh'e hotau ngaahi misiona."

Na'e fakafiemalie 'i foki 'e Sami Pasineti ha ngaahi me'a ne hoha'a ki ai hono ngaahi kaungame'a 'a ia ne nau tui 'oku fakapopula 'a e ngaahi lao fakalotu. Na'a ne lipooti 'o pehe, "Na'e talamai 'e hoku kaungame'a 'e taha, 'Kapa'u te ke 'alu ki he lotu, kuo pau ke ke muimui ki he ngaahi lao 'a e ni'ihiki keh'e." Ka na'e muimui 'a Sami ki he ngaahi tu'unga mo'ui 'o e Sias'i koe'uhiki he na'a ne fekumi 'i he lotu ke ma'u ha fakaha fakatautaha ke fakapapau 'i 'a 'ene ngaahi ngaue."

Na'e fakamatala 'a Sami 'o pehe hono fakauoungataha 'i e he 'Otu'a 'a 'Ene fana'u 'i He'ene folofola kiate kinautolu. 'Oku ne pehe "Oku folofola 'a e 'Otu'a 'e hu 'a e pule'anga mo e 'elelo kotoa kiate Ia" (vakai Mosaia 27:31). "I he'eku feohi mo e kaka'i kehekeh'e, 'oku ou ako ke fakahounga 'i 'a e ngaahi anga fakafonua kehekeh'e. Ka 'i he'eku a'usia e ngaahi faikehekeh'e pehe'e, 'oku ne toe 'ai au ke u ongo 'i ko e mo'oni 'oku 'i ai ha palani lahi 'a e 'Otu'a ke fakataha 'i kitautolu 'i he melino."

Tu'uta ki he Feitu'u Fakataha'anga Lelei Tahá

Neongo e hounga'ia 'a e kaka'i lalahi kei talavou ko 'eni 'i he malohi 'o e fakatahataha atu ki ha senita ma'a e kaka'i lalahi kei talavou, 'oku mahino ki he kau taki 'o e Sias'i 'i he kaha'u ko e kamata'anga pe 'eni. Hang'e ko ia na'e ako 'i e 'Eletá Tevita A. Petina 'o e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Ma Ua, ko e temipale ko e taha ia 'o e ngaahi feitu'u fakataha'anga mahu'inga.¹

Kuo teuteu atu 'a Sami ke hu ki he fale 'o e 'Eiki 'aki 'ene feohi mo ha ngaahi kaungame'a lelei 'i he senita'a. Na'a ne pehe "I he'eku feohi ko ia mo e kaka'i mei he ngaahi feitu'u kehekeh'e lahi, na'a ne tokoni 'i au ke u ongo 'i

MALOHI HONO 'ILO'I KO E FANAU KOTOA KITAUTOLU 'A E 'OTUA

(vakai ki he item 20983 Liahona Ma'asi 2000) "Ko hotau malohi 'oku toka ia 'i he'etau tau'ataina ke fili. 'Oku 'i ai foki mo ha malohi 'i he me'a 'oku tau faikehekeh'e ai. Ka 'oku 'i ai ha malohi lahi ange 'i he fekau ko ia mei he 'Otu'a kiate kitautolu fakatautaha ke tau ngaue ke langaki hake mo tapuaki 'i hono ngaahi foha mo hono ngaahi 'ofefine kotoa, 'o tatau ai pe pe ko e ha honau matakalí, fonua tupu'anga pe ko honau ngaahi faikehekeh'e."

President Gordon B. Hinckley (1910–2008), *Teachings of Gordon B. Hinckley* (1997), 664.

lelei'ia 'i he mamaní. 'Oku ou fie hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ki hoku ngaahi kaungāme'a, pea kuo ngaohi au 'e he me'á ni ke u ongo'i fe'unga ange ki he 'Otuá pea toe taau ange ke hū ki Hono tempalé."

Hili ha mahina 'e taha mei hono papitaisó, na'e kamata ke fakakaukau 'a Papulā ke 'alu ki he tempalé lolotonga ha lēsoni 'i ha efiafi fakafāмили 'i 'api 'i he senitaá. Hili 'a e lēsoní, na'e kamata ke ne 'eke ha ngaahi fehu'i.

'Oku manatu 'a Papulā 'o pehē "Ne tokoni 'eku ma'u ha ngaahi kaungāme'a 'oku nau ma'u ha mahino ki he tempalé ke mahino 'a e 'uhinga 'o e tempalé kiate aú. 'I he 'enau fakamatala kiate au 'o kau ki he tempalé, na'á ku ongo'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Na'á ku 'ilo'i ko e ngaahi feitu'u kotoa na'á ku fakakaukau ke mali aí—ha falelotu faka'ofa'ofa pe ko ha matātahi—na'e 'ikai lava ke fakatatau ki he tempalé. Talu meí he mōmeniti ko iá mo e 'ikai toe hoko 'a e tempalé ko ha fale pē. Ka ko ha me'a ia ke u nofo hanganaki atu ki ai pea mo ha feitu'u 'e 'i ai ha 'aho te u hū ai mo haku husepāniti 'i he kaha'ú."

Kuo toe fakakau atu foki 'e 'Elisapeti 'a e tempalé ko ha taha ia 'o 'ene ngaahi taumu'a mahu'inga tahá. 'Okú ne pehē "Ko e taimi pē 'oku ou ma'u ai ha faingamālie ke 'alu ki ha tempale, 'oku ou malimali 'o hangē na'á ku toki ma'u ha pa'anga 'e milioná. 'Oku ou 'ilo'i 'oku finangalo e 'Otuá ke 'alu ki ai pea ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kotoa mo e ngaahi me'a'ofa 'okú Ne fakatatali ma'atautolú. Ko e 'alu ko ia ki he tempalé pea hoko 'o tāú ko ha lavame'a mo'oni ia. Te u lava 'o hū ki he tempalé pea hoko 'o ofi ki he 'Otuá—ko e ofi taha ia ki 'apí—te u lava ke fai 'i he māmani ko 'ení."

Ko e mo'oni ko e nāunau fakasilesitialé, 'a e feitu'u fakataha'anga taupotu taha iá, 'a ē 'oku 'ikai fie ma'u 'e Papulā ke ta'e nofo'i ai ha nofo'angá. "Na'e folofola 'a Kalaisi ko ia pē 'a e founga 'e lava ke tau ha'u ai ki he Tamai Hēvaní, ka 'okú ne toe folofola ko e taha 'o e ngaahi me'a lahi taha te tau lava 'o fai 'i he mo'uí ko e fetokoni'aki [vakai Sione 21:15–17]. Pea ko e fetokoni'akí ko hono tokoni'i ia ha taha ke foki hake ki he Tamai Hēvaní koe'uhí he 'ikai te ke fie 'alu toko taha pē." ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, David A. Bednar, "Ma'u ha Hingoa mo ha Ongoongo 'Oku Lelei," *Liahona*, Mē 2009, 97.

FAKATAHATAHA'I MAI 'I HE FUNGA MĀMANÍ

Ko e ngaahi senitā ko ia ma'á e kakai lalahi kei talavou 'o Siasí 'oku fokotu'utu'u ia 'i he malumalu 'o e fakahinohino 'a e kau ma'u mafai 'i he lakanga fakataula'eikí, 'oku fa'a hoko 'eni 'i he tu'unga 'o e Fitungofulu Faka'ēliá. 'I he ta'u 2011, ne fokotu'u ha ngaahi senitā 'i he ngaahi feitu'u 'e 3 'i 'Afilika, ngaahi fonua 'e 28 'i 'lulope, pea siteiti 'e 7 'i he 'lunaiteti Siteití, pea mo e Lepupelika Tominikení. Ki ha toe fakamatala lahi ange, vakai ki ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló.

'Afilika

Lepupelika Faka-temokalati 'o Kongokou
Saute 'Afilika
Simipāpuē

Finilani

Hungali
'Ingilani
'Itali
Kalisi

Keipi Veeti

Sikotilani

Sipeini
Solovenia
Suēteni
Suisalani
Tenima'ake
Uēlesi

'Amelika Lotoloto

Lepupelika 'o Tominikení

Lepupelika 'o Sekí
Lumēnia
Molotova
Netaleni

'lunaiteti Siteiti

'Alesona
'Initiana
Kalefōnia
Lūisiana
Niu Mekisikou
Siōsiā
Uisikoniseni

'lulope

'Aileni
'Aisileni
'Alapāniá
'Aosituliá
Falanisē

Noaue
Pelisiume
Pōlani
Potukali
Saipalesi
Siamane

“Oku ou ongo'i lōmekina 'i he taimi 'e ni'ihī 'i he'eku fakakaukau atu ki he ngaahi me'a kotoa 'oku fie ma'u ke u fai ke mo'ui 'aki e ongoongolelei. Te u kamata na'i 'i fē?”

Elava ke lōmekina 'a e mo'ui 'i he'ete feinga ke fai ha ngaahi me'a lahi 'i he taimi pē 'e tahā. Hangē ko 'enī, kapau te ke feinga ke 'alu ki he semineli, akō, ngāuē, tempalé, mo e Mutualé kotoa 'i he 'aho pē 'e taha, te ke ongo'i lōmekina. Ka 'o kapau te ke fakahoko-hoko 'a e ngaahi 'ekitiviti 'o e ongoongolelei mo palani ha taimi kiate kinautolu, te ke lava 'o fakalalakaka. Ko e ngaahi 'ekitiviti hangē ko e semineli, lotú, mo e Fatongia ki he 'Otuá pe Fakalalakaka Fakatāu-tahā ko ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a mahu'inga te ke lava ke fai 'i ho'o 'i he to'u tupú. Ko e mo'oni, te nau fie ma'u ha taimi lahi, ka 'e faitā-puekina koe 'i he feilaulau taki taha 'okú ke fakahoko ke talangofuá.

Ke ako ki he founga ke tuku taimi ki he ngaahi 'ekitiviti ni, fekumi ki ha ue'i fakalaumālie 'i he lotu pea 'i ho'o fakaukau 'i 'a e anga hono faka'aonga 'i ho taimi. Ko e 'aho Sāpaté ko ha 'aho lelei ia ke palani ai 'a e ngaahi 'ekitiviti 'i he ongoongolelei kae pehē foki ki he ngaahi 'ekitiviti mahu'inga ki he uiké. 'E ala tokoni foki kapau te ke alea 'i 'a e fehu'i ni mo ho'o mātu'á mo e kau taki 'o e Siasí.

'I ho'o fakakaukau atu ki he ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke ke faí, manatu 'i ko e ngaahi kalasi 'i he Siasí, ngaahi polokalamá, mo e ngaahi 'ekitiviti 'oku ue'i fakalaumālie—te nau faitokonia koe ke fakamālohia ho'o fakamo'oni, tauhi e ngaahi fekaú, pea teuteu atu ke ngāue fakafaifekau pea mali 'i he tempalé.

'I ho'o feinga ke faivelenga 'i he ongoongolelei, 'e hanga 'e he 'Eiki 'o "teuteu ha hala" (1 Nifai 3:7) ke tokoni 'i koe 'i hono tauhi 'Ene ngaahi fekaú, 'o tatau ai pē pe 'oku ke ongo'i lōmekina. 'E hanga 'e hono tauhi ko ia 'o e ngaahi fekaú 'o fakaafe 'i mai 'a e Laumālie ki ho'o mo'ui. Pea 'i he ongo'i ko ia 'a e Laumālie te ke 'ilo 'i ai 'oku ke fononga 'i ha hala fakalaumālie 'oku totonú.

Fai 'a e Ngaahi me'a liki mo Faingofuá

'Oku 'ikai fie ma'u 'e he 'Eiki ia ke tau haohaoa 'i he ngaahi me'a kotoa pē, ka 'okú Ne fie ma'u ke tau fai 'a e lahi taha 'o e me'a 'oku tau malava ke faí. Kapau 'oku 'uhingá ke tau kamata mei he ngaahi tefito 'i me'a ikí hangē ko e ako faka'aho 'o e folofolá mo e lotú, te Ne hōifua mai ki he'etau feingá. 'I he'etau lotu fiamālie ke mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei mo fai 'a e ngaahi me'a iiki mo fai-ngofua 'oku fie ma'u meiate kitautolú, 'a e fanga ki 'i me'a hā ngali

lōmekina 'okú Ne kole mai ke tau faí, he 'ikai pe toe fu'u ngali lōmekina ia.

Hanitā D., ta'u 17, Tenesī, USA

Mo'ui 'aki mo Ho Familí 'a e Ongoongolelei

'Oku mātu'aki mahu'inga ke tau mo'ui 'aki e ongoongolelei fakataha mo hotau fāmilí. 'E lava ke tau kamata mo'ui 'aki ia 'o fakafou 'i he lotu fakafāmilí, ako fakafāmilí 'o e folofolá, efiāfi fakafāmilí 'i 'apí pea mo hono fakahoko 'o e hisitōlia fakafāmilí. 'Oku tokoni lahi e ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'enī ke toe fakamahino lahi ange 'a e me'a 'e lava ke fai 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi 'i he'etau mo'ui.

Seli O., ta'u 19, Tavao, Filipaini

Fekumi ki he Tokoni 'a e 'Eiki

Lau 'a e folofolá mo lotu faka'aho. Fekumi ma'u pē ke ma'u e takaua 'o e Laumālie Mā-'oni'oni. 'E tokoni atu 'a e Tamai Hēvaní ke ke mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei. Fekumi ma'u pē ki He'ene tokoni. Kolea 'a 'Ene fakahinohinó kae lava ke ke fai 'a ia 'okú Ne finangalo ke ke faí. Te ke ongo'i 'a e takaua 'o e Laumālie 'i he fili totonu kotoa pē 'okú ke faí. 'E hoko ia ke ke ma'u ai ha lotu holi ke lahi e ngaahi fili totonu 'okú ke faí.

Tesi S., ta'u 15, Lio Kālani to Sula, Palāsila

Fai Ho Lelei Tahá

Kuó u ako 'o 'ilo ko e taimi 'okú te feinga ai ke fai 'a e me'a kotoa peé, 'e lava ke ke ongo'i mafasia. Kapau te ke feinga ke fai pē ho lelei tahá 'i he 'aho takitaha, te ke sai pē koe.

Kapau te ke fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni'oni pea nofo 'o ofi ki he 'Eikí 'o fakafou 'i he lotú mo hono ako 'o e folofolá, 'e lelei e me'a kotoa pea vave ho'o a'usia e tokotaha 'oku finangalo e 'Eikí ke ke a'usiá. Na'á ku feinga ke u meimei haohaoa peá u hoha'a pe 'oku ou lelei fe'unga nai, ka 'oku 'ikai ko e me'a ia 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí. 'Oku 'ikai mei he 'Eikí 'a e ongo'i ta'e fe'ungá mo tukuhifo pē kitá. Ko ia ai, foaki ki he 'Eikí ho lelei tahá pea te ke ma'u ha nonga mo e fiefia 'i ho'o mo'uí.

Seniñ C., ta'u 16, Uaiōmingi, USA

Falala ki he 'Eikí

'Oku 'i heni e ongoongoleleí ke tokoni'i kitautolu, kae 'ikai ke fakatupu hoha'a kiate kitautolu. Kapau te tau falala ki he 'Eikí, 'e lava

ke tau falala ki He'ene ongoongoleleí. 'I he taimi 'okú ke ma'u ai 'a e falala ko iá, he 'ikai lava ke taulōfu'u ho'o mo'uí 'i hono mo'uí 'aki 'o e ongoongoleleí koe'uhí he kuo mahino 'a e 'uhinga 'okú ke mo'uí 'aki ai iá.

Sālote R., ta'u 14, 'Iutā, USA

Tokanga Taha ki he Ngāue ke Fai he Taimi ní

'Oua na'á ke fakakaukau ki he ngaahi me'a kotoa 'oku fie ma'u ke fakahoko 'i ho'o kei mo'uí; fakakaukau pē ki he me'a 'oku fie ma'u ke fai 'i he taimi ní. Fai ho lelei tahá, pea 'e faitokonia koe 'e he Tamai Hēvaní ke fakahoko ia. Hangē ko 'ení, lolotonga 'eku teuteu ke ako'i ha lēsoni semineli fekau'aki mo Tōmasi S. Monisoni, na'á ku fifili pe te u lava fēfē ke 'ai ha fānau 'e toko fitu (ne nau lalahi kotoa 'iate

au) ke nau fanongo, ako, pea tokanga. Na'á ku pehē ke u feinga ke fakakau kinautolu 'i he lahi taha 'e ala lavá. Na'e ola lelei! Ko ia, fai ho lelei tahá 'i he ngāue 'oku 'i mu'a tonu 'iate koé.

Petanie F., ta'u 15, Kenitaki, USA

Fakalalakaka Māmālie

Kuo folofola 'a e 'Eikí te Ne foaki mai ha tokāteline 'i he "otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki, ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena" (2 Nīfai 28:30). He 'ikai lava ke tau 'amanaki atu ke ma'u ha mahino faka'angataha ki he ongoongoleleí, ka 'i he'etau kamata mei he ngaahi tefito'i me'a ikí—'a e 'ofa faka-Kalaisi, tuí mo e 'amanaki leleí—pea 'i he'etau ako 'a e folofolá, faka'aonga'i faka'aho ia, mo lotu ma'u ai peé, te tau fakalalakaka māmālie pea tau 'unu atu 'o toe ofi ange kia Kalaisi.

Leli C., ta'u 16, 'Iutā, USA

KAMATA 'I HE NGAAHI TEFITO'I ME'A MAHU'INGÁ

"Oku fakamoleki 'e he kau tā tongitongi mo tā valivali 'iloá ha taimi lahi

ke toe fakalele'i ai honau ngaahi talēnití. 'Oku 'ikai ke nau to'o hake pē 'a e tutu'ú pe polosí mo e papa tā valivalí pea 'amanaki atu ki he lelei tahá. 'Oku mahino kiate kinautolu te nau fai ha ngaahi fehālaaki lahi lolotonga 'enu akó, ka 'oku nau kamata he fanga ki'i me'a faingofuá 'a ia ko e fanga ki'i me'a mahu'inga tahá.

"Oku pehē pē mo kitautolu.

'Oku tau pule'i 'etau mo'uí 'i he meimei founda tatau—'i he'etau tokanga ki he ngaahi me'a 'oku totonu ke fakamu'omu'á. 'Oku tau 'ilo'i kotoa pē 'a e ngaahi fili mahu'inga 'oku fie ma'u ke tau fai—'a e ngaahi fili te ne ngaohi ke toe lelei ange 'etau mo'uí pea 'omai kiate kitautolu 'a e fiefia mo e nonga 'oku mahulu angé. Ko e feitu'u ia 'oku totonu ke tau kamata aí. Ko e me'a ia 'oku totonu ke tau tokanga taha ki aí."

'Eletā Joseph B. Wirthlin (1917–2008) 'o e Kōlomu 'o e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ngaahi Fili 'e Tolú," *Liahona*, Nōv. 2003, 80.

FEHU'I HOKÓ

"Oku 'i ai e palopalema hoku tokouá fekau'aki mo e ponokālafí. 'Okú ne ngāue ki ai mo 'emau pīsopé, ko ia 'oku ou fie poupou kiate ia ka 'okú ne uesia 'eku falala kiate iá. 'E founda fēfē ha'aku tali e me'á ni?"

'Omai ho'o talí kimu'a 'i he 'aho 15 'o Siulai 2012, ki he liahona.lds.org, 'i he 'ī-meilí ki he liahona@ldschurch.org, pe meili mai ki he:

Liahona, Questions & Answers 7/12
50 E. North Temple St., Rm. 2420
Salt Lake City, UT 84150-0024, USA

'E lava ke 'ētita'í 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Kuo pau ke fakakau mai 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fā'ele'í, (3) uōtí pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e tohi fakangofua 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'ī-meilí) ke paaki ho'o talí mo e taá.

Fai 'e 'Eletā
Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e
Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku Fe'unga Pē Ho'o 'Iló

*'Oku hoko fakakongokonga hotau fakauluí, mei he sitepu
ki he sitepu pea 'i he 'otu lea ki he 'otu lea. 'Oku tau 'uluaki
fakatoka ha fakava'e 'o e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.*

Na'á ku ongo 'i ta'efe'unga mo ta'emateu-
teu 'i he'eku fakakaukau ke u 'alu 'o
ngāue fakafaifekau he meimei ta'u 'e
40 kuo hilí. 'Oku ou manatu ki he'eku lotu
'o pehē, "E Tamai Hēvani, 'e lava fēfē ke u
ngāue fakafaifekau lolotonga iá 'oku si'i 'eku
'iló?" Na'á ku tui ki he Siasí, ka na'á ku ongo 'i
'a e fu'u si'isi'i 'eku 'ilo fakalaumālié. Na'á ku
ma'u e ongo ko 'ení he'eku lotú: "'Oku 'ikai te
ke 'ilo'i e me'a kotoa pē, ka 'oku fe'unga pē
ho'o 'iló!" Na'e fakalotolahi'i au ai ke u hoko
atu ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekau.

'Oku fai 'etau fononga fakalaumālié 'i he
kotoa 'o 'etau mo'uí. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i
e me'a kotoa pē 'i he kamata'angá pe 'i he
lolotonga 'etau fonongá. 'Oku hoko faka-
kongokonga mai hotau fakauluí 'i he sitepu
ki he sitepu pea 'i he 'otu lea ki he 'otu lea.
'Oku tau 'uluaki langa ha fakava'e 'o e tui
ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. 'Oku tau maka
koloa'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mo e
ngaahi ouau 'o e fakatomalá, papitaisó pea
mo e ma'u 'o e me'afokai 'o e Laumālie Mā-
'oni'oní. 'Oku tau fakakau atu ai ha tukupā
ke fa'a lotu, ha holi ke talangofua pea hoko-
hoko ma'u mo ha fakamo'oni ki he Tohi 'a
Molomoná.

Pea te tau tu'uma'u mo fa'a kātaki 'i he'e-
tau fakalalakaka 'i he mo'ui fakamatelié. 'I
he taimi 'e ni'ihí 'e peheni e tali 'a e 'Eikí,
"'Oku 'ikai te ke 'ilo'i e me'a kotoa pē, ka 'oku
fe'unga pē ho'o 'iló"—fe'unga ke ke tauhi e
ngaahi fekaú pea fai 'a ia 'oku totonú. Mana-
tu'i e ngaahi lea 'a Nifai: "'Oku ou 'ilo 'okú ne

'ofa ki he'ene fānaú; ka neongo iá, 'oku 'ikai
te u 'ilo'i hono 'uhinga 'o e me'a kotoa pē"
(1 Nifai 11:17).

'Oku tau takitaha ma'u ha mōmeniti 'o e
mālohi fakalaumālié, 'a e mōmeniti 'o e ue'i
fakalaumālié mo e fakahaá. Kuo pau ke tau
fakatō loloto ia ki hotau laumālié. 'I he'etau fai
iá, 'oku tau teuteu'i ai 'a 'etau tuku'anga koloa
fakalaumālie 'i 'apí ki ha taimi te tau fainga-
ta'a'ia fakatāutaha ai. Na'e folofola 'a Sīsū 'o
pehē: "Fakapapu'i 'i homou lotó te mou fai
'a e ngaahi me'a te u akonaki 'aki mo fekau
kiate kimoutolú" (Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Luke
14:28 [i he Luke 14:27, futinouti b]).

'I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí ne mālōlō ai
e ki'i 'ofefine 'o haku kaungāme'a 'i ha faka-
tu'utāmaki fakamamahi. Ne siva 'a e 'amanaki
mo e ngaahi faka'anauá. Ne loto-mamahi
lahi 'aupito hoku kaungāme'á. Na'e kamata
ke ne fehu'ia 'a e ngaahi me'a ne ako'i ia ki
aí pea mo e ngaahi me'a na'á ne ako'i ko e
faifekau. Ne tohi mai e fa'ē 'o hoku kaungā-
me'á 'o kole ke u foaki ange hano tāpuaki. 'I
he'eku hilifaki hoku ongo nimá 'i hono 'ulú,
ko e ongo 'eni na'á ku ma'ú: 'Oku 'ikai ko
ha ongo pē 'a e tuí; ka ko ha fili ke fai. 'E fie
ma'u ke ne fili ke tui.

Na'e 'ikai ke 'ilo'i 'e hoku kaungāme'á 'a e
me'a kotoa pē, ka na'e fe'unga pē 'a 'ene 'iló.
Na'á ne fili 'a e hala 'o e tuí mo e talangofuá.
Na'á ne tū'ulutui 'o lotu. Na'e foki mai 'ene
mahino fakalaumālié.

Hili 'a e ngaahi ta'u si'i mei hono tāpuaki'i
hoku kaungāme'á, na'á ku ma'u ha tohi mei

TĀ FAKATĀTA'I 'E ANNIE HENRIE

hono foha ne lolotonga ngāue fakafaifekau. Na'e fonu 'ene fakamatalá 'i he'ene loto fakapapaú mo e fakamo'oní. 'I he'eku lau 'ene tohi faka'ofó'ofá na'á ku vakai ai ki he hanga 'e ha fili 'a ha tamai ke tui 'i ha taimi mātu'aki faingata'a, 'o faitāpuekina e to'u tangata hono hokó.

Ko e kongā pē 'eni 'o 'etau mo'ui fakamatelié—'a e ngaahi tukupaá, faingata'á, ngaahi fehu'í, mo e lotoveiveiuá. Ka 'oku 'ikai ke tau tuēnoa. 'I he'etau hoko ko e kau ākongā 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'oku tau ma'u ai ha tuku'anga koloa fakalaumālie kāfakafa 'o e māmá mo e mo'oní 'oku faka'atā mai kiate kitautolu. He 'ikai lava ke ō fakataha 'a e manavaheé mo e tuí 'i hotau lotó. 'Oku tau fili e hala 'o e tuí 'i hotau ngaahi 'aho 'o e faingata'á. Na'e pehē 'e Sisū, "Oua te ke manavahē, ka ke tui pē" (Ma'ake 5:36).

'Oku tau toutou laka atu he ngaahi ta'ú 'i he ngaahi sitepu fakalaumālie mahu'ingá ni. 'Oku kamata ke tau vakai "ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e māmá pea fai atu ai pē 'i he 'Otuá, te ne ma'u 'a e maama lahi ange; pea 'e tupulaki 'a e maama ko iá 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho hao-haoá. (T&F 50:24). 'Oku fakalelei'i ai 'etau tālafilí mo e veiveiuá pe si'i ange 'etau hoha'a ki aí. 'Oku hoko 'o faingofua mo haohaoa 'etau tuí. 'Oku tau 'ilo 'a e me'a kuo tau 'osi 'iló. ■

To'o mei ha lea na'e fakahoko 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2008.

*Te ke hanga nai 'o tukuange
ha faingamālie ke tulifua
ha taumu'a kuó ke faka'ā-
naua ki ai 'i he kotoa ho'ó
mō'uí ka ke 'alu 'o ngāue
fakafaipekau?*

Fai 'e Elyse Alexandria Holmes

Mālōlō Fakataimi kae NGĀUE FAKAFAlIFEKAU

Lolotonga e fetafetafei hifo e pupuhá 'i hono matá, na'e sio fakamama'u ki he pulú 'a e tokotaha 'aka-pulu tu'ukimu'a ko ia 'o 'Aositelēlia ko Viliami Hopo-até. 'Oku lolotonga fehanganagai 'a 'ene timi ko e Blues, 'a ia 'okú ne fakafofonga 'i 'a Niu Sauele kotoa, mo honau filí, ko e Maroons mei Kuinisilani, 'i he tau lahi taha 'o e ta'ú. 'I he 'osi e fuofua miniti 'e 20, na'e kei 'i mui pē 'a e kai e timi 'a Vilí pea na'e pau ai ke nau tuli vave hake. Kuo pau ke fai 'e Vili ha me'a ke ne hā ai he ko 'ene fuofua va'inga 'eni mo e timí. Ko ia foki 'a e tokotaha va'inga ta'u si'i taha 'i he'ene timí pea fika ua si'i taha 'i ha timi ke va'inga 'i he fe'auhi 'a e State of Origin.

'Oku siofi 'e Vili hono paasi e pulú ki hono kaungā va'ingá pea ne paasi hangatonu mai ki ai. Na'á ne puna ke hapo ia. Hapo'! Na'á ne lele vave atu mo e fo'i pulú ki he laini tata'ó. Na'á ne lele oma atu he mala'é he na'e 'i hono tafa'akí pe 'a e tautua'á. Toe pe ha ngaahi 'iate si'i. 'I he mei ofiofi atu ki he ngata'anga 'o e mala'é he vaha'a 'o e laine tata'ó mo e laine 'autí, kuo mei 'osi 'eni 'a e taimi 'o Vilí. Na'á ne tuiaki atu ki mu'a, puna lotu tui atu ki he laine tata'ó, 'o ne taa'i e pulú ki he kekekelé. Na'e longo-mate e taha kotoa 'i ha momeniti si'i. Na'á ne tata'o? Taimi si'i kuó ne fanongo ki he tuē 'a e kakai 'i he mala'é.

Tupu Hake 'i he 'Akapulú

'I he kei ta'u 4 'a Vilí, na'e hanga 'e he'ene ongomātu'á 'o lēsisita ia 'i he kalapu 'akapulu fakafeitu'ú. Mahalo 'oku ngali kei si'i ia, ka na'e fu'u sai'ia 'a Vili 'i he "footy" (ko hono ui fakanounou 'o e 'akapulú). 'I he taimi ne ta'u 12 ai 'a Vilí, na'e fu'u fakamātoato 'ene tokanga ki he 'akapulú ko ia na'e fili ia ke va'inga 'i ha timi liiki ma'á e fānaú. 'I hono ta'u 16 na'á ne va'inga ai 'i ha timi liiki fakapalo-fesinale ma'á e fānaú.

'I 'Aositelēlia, ko e taimi 'oku ta'u 20 ai 'a e kau va'ingá, 'oku nau ta'u motu'a fe'unga leva ke va'inga 'i ha ngaahi timi liiki fakapalo-fesinale ma'á e kakai lalahí.

Neongo ne kei ta'u 18 pē 'a Vili, ka na'e lahi e ngaahi faingamālie ne 'omi kiate iá. Na'e fu'u fie ma'ua ia 'e ha ngaahi timi kehekehe. Na'e 'i ai ha timi 'e taha na'e palōmesi ange ha aleapau va'inga fe'unga mo e pa'anga 'Aositelēlia 'e 1.5 miliona—ko ha fu'u pa'anga lahi 'oku 'ikai fa'a 'oange ia ki ha taha ta'u si'i pehē. Ka na'e 'ikai ko ha me'a ia ne hanganaki vave atu ki ai 'a Vili 'i hono kaha'ú. Na'e fakapapau 'i 'e Viliami 'e 'alu ia 'o ngāue fakafafekau.

Fakahoko 'o e Fili ke Ngāue Fakafafekau

'I he hokosia e taimi ke fanongonongo ai 'e Vili pe 'e 'alu 'o ngāue fakafafekau pe tali e aleapau va'inga 'akapulu liiki, na'e faingofua pē kiate ia 'a e fili. Na'á ne pehē: "Na'á ku fokotu'u 'a e ngāue fakafafekau 'i hoku 'atamaí mo hoku lotó 'i he'eku 'i he to'u tupú, pea na'á ku palōmesi kiate au he 'ikai ke u teitei tuku ke hanga 'e he ngaahi holi 'o māmaní 'o ikuna 'i au."

'E lava ke fakafehu'ia 'e māmani, ka 'e fēfē 'a e pa'angá? 'a e aleapau? hoko ko ia 'o va'inga fakapalo-fesinale—'a ia ko 'ene faka'ānaua 'i he kotoa 'o 'ene mo'u? Na'e mei kehe fēfē nai 'ene mo'u' 'o kapau na'á ne tali 'a e aleapau va'inga fakapalo-fesinale? Na'á ne pehē, "Na'e mei tokoni lahi fakapa'anga ia ki hoku fāmilí. Na'á ku mei fakapapau 'i ai 'a hoku kaha'ú ki he ngaahi ta'u ka hokó."

Ko e hā ne 'ikai ke ne tali ai 'a e aleapau? Na'á ne pehē, "Ko e ngāue fakafafekau ko ha me'a ia 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí meiate au, mei he kau talavou tangata 'i he Siasí. Ko ha founga ia ke fakamālō ai ki he 'Eikí koe'uhí ko e ngaahi me'a kuó Ne fai ma'aku 'i he ta'u ko 'eni 'e 19 'o 'eku 'i he māmaní. Pea 'i he faka'osinga 'o e 'ahó, mahalo pē he 'ikai te u fiefia kapau na'á ku nofo. Na'á ku fakahoko e fili ke 'alu 'o ngāue fakafafekau koe'uhí he 'e 'i ai ma'u pē 'a e 'akapulú ia."

Na'e puputu'u pea 'ohovale 'a e tokolahi 'i he fanongonongo ko 'eni 'a Vilí. 'I he'ene lea 'o kau ki hono

kaungāme'a ta'esiasí, na'á ne pehē, "Oku 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e 'uhinga mo'oni 'oku ou 'alu aí; 'oku nau fakakaukau pē kinautolu ki he'eku mavahe mei he va'ingá 'i ha ta'u 'e ua." Na'e talaange 'e Vili kiate kinautolu, "Oku ou ako'i e kakaí 'o kau kia Sisū Kalaisi peá u tokoni ki he ni'ihí kehé. Ko ha me'a ia 'oku ou fie fai." Hili e fanongo hono kaungāme'á ki he fakamatala 'a Vilí, na'a nau pou pou'i ia.

Teuteu ke Ngāué

Na'e fakatokanga'i 'e Vili na'e 'ikai fe'unga pē 'a 'ene fie 'alu ko ia 'o ngāue fakafaifekaú. Na'á ne 'ilo'i 'oku mahu'inga ke ne teuteu. Ko e taha 'o e ngaahi me'a na'á ne faí ko e 'alu ki he ngaahi houa ako'i mo e kau faifekau taimi-kakató. Na'á ne pehe, "I he taimi ne kole mai ai e ongo faifekau ke tali ha ngaahi fehu'í, ne ha'u pē ha ngaahi lea ia ne 'ikai ke u 'ilo 'e tokoni ki he fiefanongó ke ne toe ma'u ha mahino lahi ange. Ko e ni'ihí 'o e kau fiefanongo na'á na ako'í—'a ē na'á ku tokoni ki hono ako'í—ne nau toki papitaiso ki he Siasí. Ko ha tāpuaki ia kiate au ke u sio ki ai."

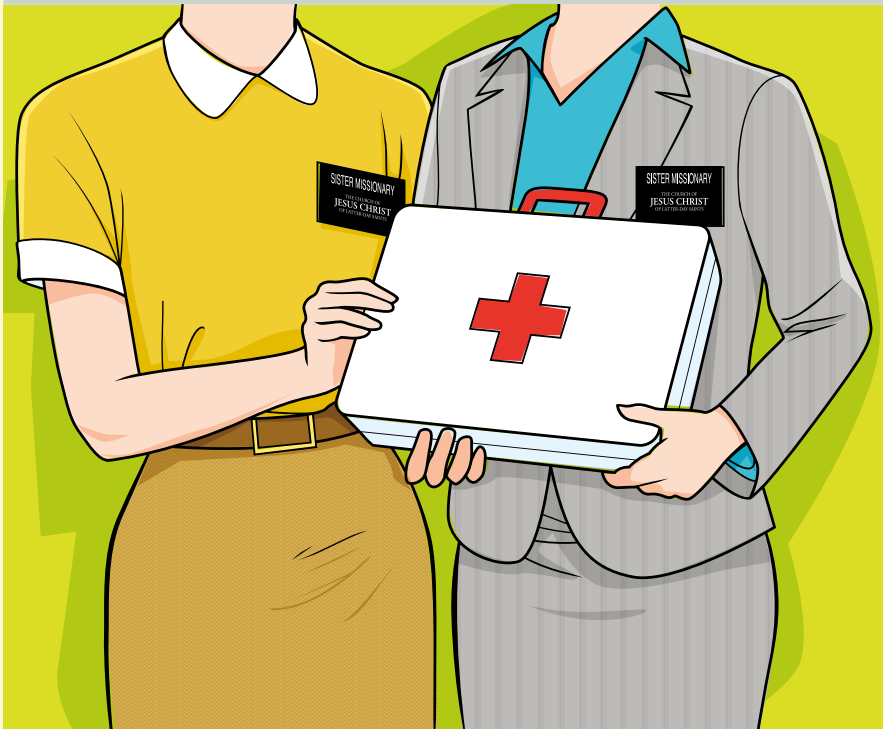
'Oku lolotonga ngāue 'a Vili 'i he Misiona 'Aositelēlia Pilisipeiní, ka na'e 'ikai te ne li'aki faka'aufuli 'a e 'akapulú. Neongo 'oku 'ikai lava ke ne va'inga, ka 'okú ne ngāue faivelenga 'o hangē ko e loto faivelenga na'á ne ma'u ki he 'akapulú. Kimu'a pea 'alu 'o ngāue fakafaifekaú, na'á ne pehē, "Oku 'i ai e loto vilitaki mo e faivelenga tatau 'i he va'inga 'akapulú mo e ngāue ma'á e 'Eikí. Kuo pau ke ke ngāue mālohi 'i he sipotí ke lavame'a. 'E lava pē ke 'omai ia ki he ngāue fakafaifekaú he 'oku ou ngāue mālohi 'o feinga ke ma'u ha kakai 'oku nau fie fanongo ki he ongoongoleléi."

Foki Mai 'i he Langilangi

'I he taimi pē 'oku mavahe atu ai ha taha sipoti tu'u-kimu'a 'i ha vaha'ataimi, kae tautautefito ki ha ta'u 'e ua, 'oku fifili 'a e kakaí, ko e hā 'e hoko 'i he'ene foki mai? 'Oku 'ilo 'e Vili 'i he'ene 'alu 'o ngāue fakafaifekaú, 'e malava pē ke mole ai ha me'a lahi, ka 'okú ne toe 'ilo'i foki 'okú ne feilaulau 'i ia koe'uhí ko ha me'a 'oku toe lelei ange. 'Okú ne pehē, "oku ou fakakaukau ko ha feilaulau lahi, ka ko ha me'a ia 'oku ou loto lelei ke fakahoko. 'E lava ke hoko ha fa'ahinga me'a pē, pea ko e ta'u 'e uá ko ha ki'i malōlō lelei pē ia mei he sipotí. Kiate au fakatāutaha, 'oku ou faka'amu ke u foki mai pē 'o va'inga 'akapulu."

Neongo e hoko 'a e va'inga 'akapulu fakapolofesinalé ko 'ene taumu'a he kotoa 'o 'ene mo'uí, ka 'oku 'ilo'i 'e Vili 'a e ngaahi tāpuaki ta'engata 'oku ma'u mei he ngāue fakafaifekaú. Na'á ne fakamatala 'o pehē, "I he va'inga 'akapulu líkí, 'oku 'i ai ma'u pē 'a e fiefia 'i he mālohí mo e tata'ó, ka ko e fiefia ko iá 'oku ki'i tolonga pē 'i ha ngaahi uike pe ngaahi 'aho. 'Oku taimi nounou pē ho'o fiefia aí. Ka 'e lava 'e ha kau mai hao kaungāme'a pe fiefanongo ki he Siasí peá ke vakai 'e lava 'e he ongoongoleléi 'o faitā-puekina 'enau mo'uí 'o ta'engata, ke ne 'omi kiate koe ha fiefia 'oku ta'engata." ■

KO E MANA 'O E FAKAMO'UI FAKALAUMĀLIÉ

Fai 'e Elizabeth Stitt

Na'á ku 'a'ahi atu mo hoku hoá ki ha tokotaha na'e toki ului mai 'i Kolomipou 'i Palāsila, ka na'e fonu mai 'a e falé 'i he kau mēmipa hono fāmilí. Na'e tokolahi 'aupito, ka na'a nau kei fakaafe 'i kimaua ke ma hū ange 'o vahevahe ha pōpōaki. 'I he 'amanaki ke ma kamata' ne toe hū mai mo e tuonga'ane 'o e tokotaha papi uluí. Na'e 'ikai ko ha mēmipa ia 'o e Siasí pea na'e 'ikai te ne fu'u fiefia 'i he'ema 'a'ahi atú. Na'á ne feinga 'i ha tafa'aki pē ke fakafepaki 'i kimaua.

Na'e 'i ai ha'ane ki'i tohi na'e hiki ai e kau memipa kotoa 'o hono siasí mo e ngaahi mahaki ne nau puke aí. Na'á ne 'eke mai pe 'okú ma tui ki he me'afaoaki ko ia 'o e fai fakamo'uí. Na'á ma tali ange, "Io 'oku ma tui ki ai." Na'á ne hoko atu 'o pehē, "Sai,

kuó u fakamo'ui kotoa 'a e kakai ko 'eni 'i he ki'i tohi ni. Ko e toko fiha 'eni kuó mo fakamo'u?"

Na'á ma feinga ke fakamatala 'i ange 'a e lakanga fakataula'eikí, tuí, pea mo e founga 'oku hoko ai ha me'a 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Otuá, ka na'e hili ha taimi sí'i, na'á ma ongo'i hangē kuo 'ikai ke ma kei lava 'o fai ha talí.

Pea "i he momeniti ko ia" (T&F 100:6) na'á ma fu'u fie ma'u aí, na'e fanafana mai 'e he Laumālié 'a e me'a ke ma lea 'akí. Na'á ku fakamatala 'oku tau tui ki he fai fakamo'uí, ko 'ema ngāue 'i he'ema hoko ko e ongo faifekau 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimuí Ní ko hono 'omi e fakamo'ui fakalaumālié kiate kinautolu 'okú ma ako'í, ko ha fakamo'ui 'oku toki lava

pē ke ma'u 'i hono tali e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi 'i he tui, fakatomala, papitaiso 'i he fakaukú, ma'u 'a e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea kātaki ki he ngata'angá.

Neongo 'ema tui ko ia ki he fakamo'ui fakaesinó, na'á ma fakamatala ange, ka ko e fakamo'ui mahu'inga tahá 'a e fakamo'ui fakalaumālié. Pea ko e fa'ahinga fakamo'ui ia 'okú ma siomata ai 'i he 'aho kotoa pē. 'Oku 'ikai fu'u mahu'inga ia pe 'e fakamo'ui fakaesino 'a e kakaí kapau he 'ikai ke nau fakatomala pea liliu 'enau mo'uí ke muimui 'ia Kalaisi.

'I hono fakahinohino 'i kimaua 'e he Laumālié ke ma tali 'i ha founga fiamālié, na'e mavahe atu 'a e hoha'á mei he lokí, ne tuku leva e feinga fakakikihi 'a e tuonga'ane, pea lava ke ma vahevahe 'ema pōpōakí.

Hili ha ngaahi māhina mei ai 'i he 'osi 'eku ngāue fakafaifekau, na'á ku lau ai 'a e fakamatala ko 'eni 'i he *Liahonā* mei he tohinoa ngāue fakafaifekau 'a Sione Tená: "Ko e uluí 'a e mana ma'ongo'onga tahá. 'Oku toe fakaofa ange ia 'i he fakamo'ui 'o e mahakí pe fokotu'u hake 'o e maté. He ko e tokotaha 'oku fakamo'uí 'e toe puke pē pea iku 'o ne mate, ka 'e tolonga 'a e mana 'o e fakauluí 'o laui kuonga pea 'e a'u ia ki he ta'e-ngatá ma'á e tokotaha uluí pea pehē foki ki hono hakó. 'Oku fakamo'ui mo huhu'i ha ngaahi to'u tangata kakato mei he maté 'i he mana 'o e fakauluí."¹

'Oku ou hounga'ia 'i hono ue'i 'e he Laumālié ha ongo faifekau ne hangē kuó na puputu'ú, ke na manatu'i ko 'etau taumu'á ke fakahaofi 'a e ngaahi laumālié. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. John Tanner, hiki 'i he Susan W. Tanner, "Ko Hono Tokoni'i e Kau Papi Uluí Ke Nau Kei Mālohi Ai Pē," *Liahonā*, Fep. 2009, 21.

TŪ‘ULUTUI ‘I HE LOTO FAKATŌKILALO

“Oku ‘omi ‘e he lotu ‘i he loto fakatōkiraló mo e loto falalá,
ha fakahinohino mo e nonga.”

‘Eletā Richard G. Scott ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá,
“Ko Hono Faka‘aonga‘i e Me‘afoaki Fakalangi ‘o e Lotú,” *Liahona*, Mē 2007, 8.

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 135:3

Kimu'a pea fakapoongi fakamā'ata 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá na'á ne 'omai ha ngaahi me'a lahi ke faitāpuekina ai e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

Ongoongo mo e Hingoa He 'Ikai Lava ke Tāmata'i

“Neongo na'e fakamamahi e ngaahi me'a na'e hoko 'i he 'aho 27 'o Sune 1844 [hono faka-

poongi fakamā'ata 'o Siosefa mo Hailame Sāmitá], ka 'oku tau ma'u ha loto fiemālie 'i he 'etau 'ilo'i na'e 'ikai hoko e Fakapoongi 'o Siosefa Sāmitá ko e faka'osinga ia 'o e tala-noá. Neongo na'e ongo'i 'e he ni'ihi ne nau fakapoongi iá, 'e hōloa e Siasí he'ene pekiá, ka 'oku kei mo'ui 'ene fakamo'oni mālohí, 'a e ngaahi akonaki na'á ne liliú pea mo 'ene talaki e pōpoaki 'a e Fakamo'uí, 'i he loto 'o e kau mēmipa ['o e Siasí] 'i he funga 'o e māmaní, 'a ia 'oku nau talaki ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá.”

Palesiteni Thomas S. Monson, “Palōfita ko Siosefa Sāmitá: Ko ha Faiako 'i he Fa'ifa'itaki'anga,” *Liahona*, Nōvema 2005, 69.

Me'afuaki mo e Mālohi 'o e 'Otuá

Na'e liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molomoná “'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá, 'i he mālohi 'o e 'Otuá” (T&F 1:29) mo e “ngaahi founa na'e teuteu'i” (T&F 20:8), 'o kau ai e 'Ulimí mo e Tumemí.

Fakamatala 'a e 'ētūtā: 'Oku 'ikai fakataumu'a 'a e pēsi ni ke fakamatala 'i faka'āuililiki e potufolofola kuo filí, ka ko ha kamata'anga pē ki ho'o akó.

3 Kuo fai 'e Siosefa Sāmita, ko e “Palōfita mo e ^bTangata Kikite 'a e 'Eikí, ha me'a lahi ange ki hono fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he māmaní, tuku kehe 'a Sisū pē, 'i ha toe tangata 'e toko taha 'a ia na'e mo'ui 'i ai 'i ha kuonga. 'I he vaha'afuonounou 'o e ta'u 'e uofulu, kuó ne 'omai 'a e Tohi 'a Molomoná, 'a ia na'á ne liliu 'i he foaki mo e mālohi 'o e 'Otuá, pea kuo fou'iate ia 'a hono pulusi ia 'i he ongo fu'u fonua lalahi 'e ua; kuó ne 'oatu 'a hono kakato 'o e ongoongo-lelei ta'engatá, 'a ia na'e tu'u 'i ai, ki he ngaahi potu 'e fā 'o e māmaní; kuó ne 'omai 'a e ngaahi fakahā mo e ngaahi fekau 'a ia 'oku kau 'i he tohi ni 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, pea mo ha ngaahi tohi lahi mo e ngaahi akonaki kehe 'oku ngali potó koe'uhí ke 'aonga ki he fānau 'a e tangatá; kuó ne tēnaki 'a e lau afe 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimuí Ni, mo fokotu'u ha fu'u ^dkolo lahi, pea tuku ha ongoongo lelei mo e hingoa 'a ia 'oku 'ikai lava ke tāmata'i. Na'e fisifisimu'a 'a 'ene mo'ui, pea pekia 'oku tu'u-kimu'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá mo hono kakaí; pea hangē ko e tokolahi 'o e kau pani 'a e 'Eikí 'i he ngaahi kuonga 'i mu'á, kuó ne fakama'u hono tufakangá mo 'ene ngaahi ngāué 'aki hono 'toto 'o'oná; pea kuo pehē foki mo hono tokoua ko Hailamé. Na'e 'ikai te na mavahevahe 'i he mo'ui, pea na'e 'ikai fakamāvae 'i a kinaua 'i he maté!

Tangata kikite

Ko ha Tangata kikite

- Kuo fakamafai 'i ke sio 'aki e mata fakalaumālié ki ha “ngaahi me'a na'e 'ikai ke fa'a hā mai ki he mata fakanatulá” (vakai, Mōsese 6:35–38).
- Ko ha tokotaha ma'u fakahā mo ha palōfita (vakai, Mōsaia 8:13–16).
- 'Ilo'i 'a e kuohilí, lolotongá, mo e kaha'ú.

Vakai ki he Guide to the Scriptures, “Seer,” 'i he “Study Helps” at scriptures.lds.org.

Fakahoko ha Me'a Lahi Ange

Ko e ngāue na'e fakakaungātāmaki ai 'a Siosefa Sāmitá na'e 'ikai fakangatangata ia ki he mo'ui ni pē, ka 'oku toe fekau'aki foki ia mo e mo'ui ka hoko maí, pea mo e mo'ui na'e 'i ai. Ko hono fakalea 'e tahá, 'oku fekau'aki ia mo kinautolu kuo nau mo'ui 'i he māmaní, 'a kinautolu 'oku mo'ui pea mo kinautolu 'e muimui mai 'i hotau tu'á. 'Oku fekau'aki . . . ia mo e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá mei 'itāniti ki 'itāniti.”

Palesiteni Siosefa F. Sāmita (1838–1918), *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmita* (1998), 16.

Fakama'u Hono Misioná mo 'Ene Ngaahi Ngāué 'aki Hono Totó

Lau 'a e fakalea ko ia 'o e himi “Oku mau Fakamālō” (*Ngaahi Himí*, fika 16) peá ke hiki 'i ho'o tohinoá 'a ngaahi ongo 'okú ke ma'u fekau'aki mo Palōfita Siosefa Sāmitá.

‘E IKU NAI KI FÈ ‘E KU NGA AHI FILÍ?

Fai ‘e Adam C. Olson

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

*‘E lava nai ‘a Kalina ‘o liliu hono halá
‘aki ha liliu ‘ene ngaahi filí?*

Na’e ‘ikai toe malimali ‘a Kalina. Na’e kamata ke ne tautau’a—‘o ‘ikai koe‘uhí ko e faikehe ange e ‘afu ‘a e ‘eá he uike ko iá. Na’á ne sio takai ki ha tokoni. Ne-ongo e fu‘u tokolahi ‘a e kakai ‘i he ‘oupeni hausí ka na’e hangē ne ‘ikai mei fakatokanga ‘i ‘e ha taha ‘ene tu‘u toko taha mo e faiongoongó mo ‘ene ngaahi fehu‘í.

Na’e fiefia ‘a Kalina ta‘u 17 ke ne ngāue tokoni ‘i he ‘openi hausí ‘o e Temipale Kievi ‘Iukuleiní ‘o a‘u mai ki he momeniti ko iá. Na’e tatali ‘a e faiongoongo nusipepá ki ha taliange ‘ene fehu‘í, ka ne hangē na’e ma‘u hono ‘eleló ‘o‘ona.

Na’e manavasi‘i ‘a Kalina he ‘ikai ke teitei faitokonia ia ‘e he ‘Otuá koe‘uhí ko ha ngaahi fehālaaki he kuohilí ‘okú ne feinga ke ikuna‘i.

Feitu‘u ‘Oku Iku Ki Ai e Muimui ki he Kakai

I he tupu hake ‘a Kalina ‘i he Siasí, na’á ne faka‘amua ke mali ‘i he temipalé. Kae hangē ko e to‘u tupu tokolahi, na’á ne faka‘amu ke tali lelei ia ‘e he kakai.

Na’á ne fie ma‘u ke ne talavou pea manakoa ‘o hangē ko hono ta‘oketé. Na’á ne faka‘amu ke fakatokanga‘i pea toka‘i, ka na’á ne manavasi‘i ke ‘asi pea telia na’a luma‘i ia. Na’e toe hoko foki ‘ene fie molomolo muiva‘e ‘i he‘ene tamaí ki he ako‘anga polisí, ko ha me‘a ke toe fakalahi mai ki he‘ene mafasiá. I he fānau ako ko ia ‘e toko 2,000, ko ha toko 70 pē ai ko ha kakai fefine. Na’á ne fiefia ‘i hono fakatokanga‘i iá peá ne toe manavasi‘i foki ai.

I he‘ene holi ko ia ke tali iá, na’á ne fai ha ngaahi fili ta‘efakapotopoto. Na’á ne pehē, “Na’e fu‘u mālohi e fusi ‘a e māmānī. Na’e ifi mo inu e kakai ne mau feohí. Na’e fai pē ‘enau teké, peá u tukulolo. Na’á ku fiefia ‘i he‘eku kau ‘i ha kulupu na’e ongo‘i tau‘atāina pehē.

Na’á ne ‘ilo‘i na’e hala ‘a e me‘a na’á ne faí, ka na’e ‘ikai ke ne fakakaukau ki he iku‘anga ‘o ‘ene ngaahi filí ‘i he‘ene muimui ko ia ‘i ha kakai ‘o mavahe atu mei he ‘Otuá (vakai, Mātiu 7:13–14).

‘Oku ‘UHINGA ‘a e Fili ke Liliú ke Liliu Ho‘o Ngaahi Fili

I he ‘aho ‘e taha, na’e talaange ‘e ha talavou na’e sai‘ia ai ‘okú ne faka‘apa‘apa‘i ‘a ‘ene ngaahi tui fakalotú.

I he‘ene mā ko ia ‘i he ‘ikai ke ne mo‘ui ‘aki e ngaahi tui ko iá, ne faifai pea tu‘u hifo ‘a Kalina ke fakakaukau ki he hala ‘oku ‘i aí (vakai Hakeai 1:5–7). Na’á ne fakatoka-nga‘i na’e taki ia ‘e he‘ene ngaahi filí ke ne mama‘o meí he ‘Otuá, takaua ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, pea mo ‘ene faka-‘amua ko ia ha fānili ta‘engatá.

Ko e founga pē ‘e liliu ai e hala ‘okú ne fou aí ko hono liliu e ngaahi fili ‘okú ne fai he ‘aho taki taha.¹ Ka na’á ne fakakaukau pe kuo fu‘u mama‘o ‘ene fononga atu he hala ta‘etotonú. Kuo fu‘u tōmui nai ke liliu?

Na’e fakakaukau leva ‘a Kalina ke kamata liliu ‘aki ha‘ane lotu mo lau faka‘aho ‘a e folofolá. Na’á ne kamata hiki ‘ene tohinoá, ‘a ia na’e tokoni ke ne fakatokanga‘i ai e tokoni ‘a e Tamai Hēvaní ‘i he ‘aho kotoa. Na’á

FILI KE FAKATOMALÁ

“Kapau ‘e ma’u pōpula koe ‘e he filí tupu mei ha’o faihala, ‘oku ou fakamanatu atu ‘okú ke ma’u ‘a e kī ke fakaava e matapā ‘o e fale fakapōpulá mei loto. ‘E lava ke fakama’a koe ‘i he feilaulau fakalelei ‘a e Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisí.

“Mahalo ‘e ‘i ai ha taimi te ke fakakaukau ai ‘oku ‘ikai te ke taau ke fakahaofi koe koe’uhí ko ho’o ngaahi fehālákí, pe ‘oku lalahi pe iiki, peá ke fakakaukau kuó ke hē. ‘Oku ‘ikai teitei mo’oni ia! . . . Ko e fakatomalá pē *te ne lava* ke fakanonga ‘a e mamahí, neongo pe ko e hā e mamahi ko iá.

Palesitani Boyd K. Packer, Palesitani ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Fale ‘i ki he To’u Tupú,” *Liahona*, Nov. 2011, 16

ne liliu ‘a e talanoá kapau ko ha talanoa kovi.

Ko ‘ene fili faingata’a tahá ko ha’ane fili ke ‘oua na’a ‘i ai hano kaungāme’a, ‘o laka ange ia ‘i ha’ane fili ha ngaahi kaungāme’a ‘oku nau tākiekina hala. Na’á ne kamata kumi ha ngaahi kaungāme’a ‘oku mā’olunga ange honau tu’unga ‘ulungāngá.

Ko e Mahu’inga ‘o e ‘Amanaki Lelei

‘I he ngaahi mahina ne hokó, na’e hanga ‘e he filí ‘o ngaohi ia ke ne veiveiua mo manavasi’i ‘i he fili kotoa na’á ne faí. Taimi ‘e ni’ihi na’á ne pehē pe ‘oku ‘i ai koā hano ‘aonga ‘o e feinga ko ‘eni ke muimui ‘i he Fakamo’uí. Hangē ne taumama’o ‘ene hoko ko e tokotaha na’á ne faka’amuá.

Ka ‘i he’ene sio ki he anga e mo’ui ‘a ‘ene ongomātu’á mo kinautolu ‘oku mālohi ‘enau fakamo’oní, na’á ne ‘ilo ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ia ‘oku toe mālohi ange ‘i he veiveiua mo e manavasi’i—na’á ne toki ‘ilo hoko mai e ‘amanaki lelei tu’unga ‘i he fakatomalá.

Na’á ne pehē, “Na’á ku vakai ta ‘oku faingofua pē ke u mo’ui ‘i he founga ‘oku totonú. ‘Oku ‘ikai fakamala’ia’i kinautolu ‘e he’etau fehālákí. Kuo tuku mai ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e faingamālie ke fakatomala pea liliu ‘a hotau halá.”

Kuo ako’i ia he’ene tafoki mei he’ene ngaahi fili ki mu’á pea feinga ke muimui ‘i he Fakamo’uí ‘i he ‘aho kotoa pē ‘o ne ‘ilo ‘oku fa’a kātaki ‘a e Tamai Hēvaní. Na’á ne pehē, “Kuó Ne toutou tuku mai ha ngaahi faingamālie ke u liliu ai pea hoko ko ha tokotaha lelei ange. Kuó Ne tokoni’i au ‘i he ngaahi taimi faingata’á.”

‘Oku ‘i ai e Tokoni ‘o Kapau Te Tau Fili ke Muimui

Na’e tu’u hangatonu hake ‘a Kalina peá ne tafoki atu ki he faiongoongó. Na’á ne malimali fiefia. Kuo lahi ha ngaahi me’a kuo fai ‘e he Tamai Hēvaní ma’ana pea na’á ne ‘ilo ‘e tokoni’i ia he taimi ni.

Hili e fakafehu’i ‘a e faiongoongó, na’e malimali ‘a Kalina peá ne ta’ata’alo. Na’e malimali atu ‘a e faiongoongó peá ne mavahe atu. Na’e ‘ikai manatu’i kotoa ‘e Kalina ‘a e me’a na’á ne lea ‘akí, ka te ne manatu’i fuoloa ‘a e ongo na’á ne ma’u ‘i he’ene ‘ilo ‘oku ofi mai ma’u pē ‘a e Tamai Hēvaní kiate kinautolu ‘oku fili ke muimui kiate lā. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai Thomas S. Monson, “Ko e Ngaahi Hala ki he Haohaoá,” *Liahona*, Siulai 2002, 111–14.

Ko ha Sīpinga

LELEI ANGE

Fai 'e Shaneen Cloward

Na'e pehē 'e he'emaui kau taki 'i he Kau Finemuí 'e hoko ha fononga he po'ulí ko hano teuteu'ia 'o kimautilu ki he kemí.

Na'a nau fili 'a e kauvai ko ia 'i he Vaitafe Seni Peteloó 'i he fakatonga 'o 'Alesoná, 'i he USA, ke fokotu'u ki ai 'emaui kemi fakaangaangá.

Hili hono fola e ngaahi

mohe'angá, na'a ku fie 'alu mo ha tamaiki fefine kehe ke vakai'i mo kaukau he ano vai. Na'e fakakaukau 'a e kau taki 'oku totonu ke mau tomu'a talanoa'i e malú mo e 'uluaki tokoní. Ko ia ne mau nofo ai 'i ha ki'i konga malumalu ofi ki he ve'e vaitafé ke fai 'emaui lēsoní.

Na'e 'ikai faingofua ke mau tokanga he na'a mau sio atu ki he ngingila mai 'a e vaitafé 'i he la'aá. Na'e havilivili mai e 'ulu'akaú lolotonga e lea 'a Sisitā Palauní (kuo liliu e ngaahi hingoá). Kuo mau 'osi fanongo kotoa pē 'i he lēsoni ko 'ení kimu'a, pea 'ikai mahino kiate au pe ko e hā 'oku toe fie ma'u ai ke fai 'i he taimi ní. Na'a mau 'ilo kotoa pē 'o kau ki hano

lolomi 'o ha mata'i lavea ke ta'ofi e fānoa 'a e totó, ka ko 'ena 'okú ne toe fai mai pē.

Kimu'a pea tuku 'e he kau taki ke mau 'alú, na'a nau toutou fakamanatu mai ke 'oua na'a mau 'alu ta'esū ki he vaitafé. "Oku 'ikai te ke 'ilo pe ko e hā e me'a aí, pea kuo pau ke ke malu'i ho va'é."

'I he'eku a'u atu ki he ve'e vaitafé, ne 'osi 'i ai ha tamaiki fefine ia ne nau va'inga 'i he loto vai. Kuo lanu melomelo e vai 'i he pelepelá. Na'e si'i hifo 'i he fute 'e tahá 'a hono lolotó takai, pea na'e 'ikai ke u tui 'oku fakatu'utāmaki.

Na'a ku pehē ke vete hoku suú. Ko e sū pē foki 'e taha na'a ku ha'u mo iá, pea na'e 'ikai te u fie ma'u ke viviku mo nga'unga'u ia he toenga e 'ahó. Ne fakamanatu mai 'e hoku

*'Oku ou faka'amu
pehēange mai ne lava
ke mau fakafanongo ki
he ngaahi fakahinohino
'a hotau kau takí, ka na'e
'ikai ke mau fakakaukau ne
'uhinga ia kiate kimautolu.*

lēsoni he miniti 'e 10 kimu'á. Ne hanga 'e he tamaiki fefine na'e tu'u takai 'o siofi e fetoto'i e va'e 'o 'Elisapetí, 'o langolango hono va'é pea lolomi 'a e mata'ilaveá.

Na'e 'ave 'a 'Elisapeti ki falemahaki, pea nau talaange ki ai ne mei tu'u ua mālīe 'a hono va'é. Na'e fie ma'u ai ke fai ha ngaahi tuitui lahi pea 'e fuoloa pea toki sai. Na'á ne faka'aonga'i ha tokotoko 'i he'eku toe fetaulaki hoko mo iá.

Na'e 'ikai ha'aku fakakaukau te u lava ke fakalotoa 'a hoku kaungāme'a mamaé ke ne fai ha me'a 'e mamahi lahi ai. Na'e te'eki ke u fakakaukau ko ha ivi tākiekina kovi au.

'Oku ou feinga 'i he taimí ni ke u hoko ko ha sipinga lelei ange ki hoku ngaahi kaungāme'á, pea 'oku ou loto lelei ange ke fanongo ki hoku kau takí. 'Oku nau 'ilo'i 'enau me'a 'oku nau lea 'akí. ■

FAKAFANONGO

"Kātaki 'oua mu'a na'á ke toe fakapoto'i e angama'á! 'Oua na'á ke ongo'i kuo pau ke ke ako fakatāutaha ki he ngaahi me'a fakamamahi 'i he mo'uí.

"Fakafanongo ki he folofola 'a e 'Eiki. Fakafanongo ki ho kau takí. Fakafanongo ki ho'o mātū'á. Fakafanongo ki he lelei taha 'oku 'iate koé. Kae mahulu haké, fakafanongo ki he fanafana mālīe, vaivai mo 'ikai lava ke faka'ikai'i 'o e Laumālīe 'okú ne ako'i kiate koe e ngaahi me'a kotoa pē."

'Eletá Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "We Want the Best for You," *New Era*, San. 2010, 5.

ongō kaungāme'a mamaé, 'a Ma'ata mo 'Elisapeti, 'a e me'a ne talamai 'e he kau takí. Na'á ku to'o pē 'e au hoku suú mo talaange hono 'uhingá. Na'e to'o 'e Ma'ata mo hono suú. Na'e momou 'a 'Elisapeti. Na'á ku a'a atu 'i he va'i mou ui mai 'i ha le'o manuki 'o pehē, "Tui pē ā kapau ko ho lotó ia."

Na'á ne tangutu hifo, vete hono suú, 'o lele mai ki he loto va'i. Hili ha'ane fo'i manga nai 'e nima nai, na'á ne tu'u, liliu hono fōtunga 'o tea, pea lea loto fīemālīe mai, "Oiaue." 'I he'ene hiki'i hake hono va'é mei he va'i, na'á ku sio atu ki he tafe

'a e totó mei ha mata'ilavea. Na'á ne tu'u 'i ha nge'si hina.

Ne u mo'usioa au he'eku sio ki he totó. Neongo na'á ku toki fanongo ki ha lēsoni fekau'aki mo e 'uluaki tokoní, ka na'e 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā te u fa'i. Na'á ku fakakaukau ke u lele 'o kumi tokoni. Na'e ha'u ha toko ua 'o tokoni ke 'omai ia mei he va'i.

Na'á ku ma'u 'a Sisitā Palauni 'o talaange ki ai e me'a kuo hokó. Na'á ne pehē ko 'eku fakaoli pē. Ka 'i he'ene sio atu kia 'Elisapeti 'oku tangutu mai he ki'i halá mo e fānoa 'a e totó mei hono va'é, na'á ne lele hangatonu atu mo kaila, "Lolomi 'a e mata'ilaveá!"

Ne kamata ke fokifoki mai 'a e

Ko ha Kaungāme'a **MO'ONI**

Fai 'e Sarah Chow

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Oku piki kiate koe 'a ho ngaahi kaume'a” (T&F 121:9).

Na'e hiki 'a e ki'i tohi 'i ha la'i-pepa lanu pulu pea na'e ta ha ngaahi faka'ilonga piko-piko he ngaahi tuliki pea neongo ne 'oange ia 'e Selemaia, ka na'e 'ilo'i 'e Melani ne 'omi e ki'i tohi mea Lesieli. Ne sio takai 'a Melani. Kuo kamata ke fakama'opo'opo 'e he kalasi 'enau 'u tohi, he kuo 'osi e taimi laukonga.

Na'e 'osi 'ilo pē 'e Melani 'a e me'a 'e kamata 'aki 'e he ki'i tohi: “Si'i Kaungāme'a Mamae.” Na'a ne mamali loto pē. Ko e talu 'eni 'ene kaungāme'a mo Lesieli mei he'ena kei kalasi uā. Na'e fakakaukau 'a Melani 'i he'ene folahi hake 'a e tohi

“Okú ta kei kaungāme'a lelei pē, neongo 'okú ta fu'u faikehekehe.”

Si'i Kaungāme'a Mamae, 'Okú ke ifi?

—Lesieli

Na'e 'ohovale 'a Melani. Na'a ne fakakaukau, “Oku ou feohi mo Lesieli 'i he taimi kotoa. Me'a ni 'oku 'ikai te ne 'ilo 'oku 'ikai ke u ifi?”

Na'a ne tohi 'i he tafa'aki ki lalo 'o e la'i pepa.

'Ikai. 'Oku ou palakū'ia ai. Ko e hā 'oku fie ma'u ai ke ke 'iló?

—Melani

Na'e fakafoki atu 'e Melani 'a e ki'i tohi kia Selemi. Taimi si'i kuó ne toe fakafoki mai ia. Na'e lau ia 'e Melani:

Na'a ku fūfuu'i mai ha puha sikaleti mei he 'api hoku mehikitungá. Te ke fie 'ahi'ahi'i ia mo au he tuku 'a e akó?

—Lesieli

Ne sio fakamama'u 'a Melani ki he ki'i tohi. Na'a ne tohi:

Lesieli! Ko e hā 'okú ke fie ifi aí? 'Oku kovi ia kiate koe! 'Oku ou 'ilo'i 'okú ke fie 'ahi'ahi'i ha me'a fo'ou, ka 'oku 'ikai ke u fie sio 'okú ke loto mamahi.

—Melani

Na'e tohi fakafoki mai 'a Lesieli:
**He 'ikai ha me'a 'e hoko kapau
 te u 'ahi'ahi'i ha ngaahi fo'i sika-
 leti. Mahalo he 'ikai te u ifi kotoa
 e puhá.**
 —Lesieli

Na'e ongo'i 'e Melani 'e tangi.
 Na'á ne tohi 'o pehē:
**Ko hoku kaungāme'a koe pea
 'oku ou 'ofa 'iate koe. 'Oua te
 ke ifi.**
 —Melani

Na'e fakasio atu 'a Melani hono
 lau 'e Lesieli e ki'i tohi. Na'e hangē

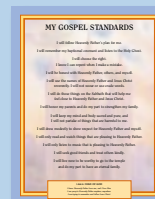
ka tangi 'a Lesieli. Na'á ne puke
 fuoloa 'a e ki'i tohi. Na'á ne toe tohi
 fakafoki mai. 'I he ma'u 'e Melani 'a
 e ki'i tohi, na'á ne lau:

**Mālō. 'Oku ou 'ofa atu foki.
 He 'ikai te u ifi 'a e sikaletí.**

Na'e fakamālō 'a Melani ko 'ene
 fili ko ia ke hoko ko ha fa'ifa'itaki-
 'angá. Na'á ne ongo'i fiamālie 'i
 he'ene 'ilo na'e fai 'e Lesieli 'a e fili
 'oku tonū. ■

I ha 'aho 'e taha, ne u 'i he 'api
 ai haku kaungāme'a pea na'e 'i
 ai ha pia 'i he'enau 'aisi. Na'e inu 'e
 hoku kaungāme'a ha ngaahi fo'i pia
 pea na'á ne foaki mai ha pia kiate
 au. Na'á ku talaange 'oku 'ikai ke u
 inu pia. Na'á ne 'eke mai pe ko e hā
 hono 'uhingá, peá u talaange 'oku
 talamai 'e homau Siasí ke 'oua na'a
 mau inu ia he 'oku kovi ki hotau
 sinó. Na'á ku fiefia 'i he 'ikai ke u inu
 e piá. 'Oku ou toe fiefiá foki ko e 'i ai
 'a e Lea 'o e Potó ke tau mo'ui lelei
 mo malu ai.

Sela C., ta'u 8, Nevata, USA

"He 'ikai te u ma'u
 ha ngaahi me'a 'e
 fakatu'utamaki
 kiate au."

**Ko Hoku Ngaahi
 Tu'unga Mahu'inga
 'i he Ongoongoleli**

Ko 'Etau Pēsi

Nifai H., ta'u 11, Kalefōnia, USA

TE TAU HOKO KO HA FĀMILI TA'ENGATA

Oku ou fakamālō 'i he mā'u 'e he'eku tangata'eikī 'a e lakanga fakataula'eikī, 'o ne papitaiso ai au, pea sila'i kimautolu 'i he tempalé. 'Oku ou fiefia koe'uhī he te mau hoko ko ha familia ta'engata. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a e Tamai Hēvani pea 'oku mo'oni 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitā.

'Aliana C., ta'u 9, Pelū

Taina C., ta'u 12, Palāsila

Vāmani M., ta'u 7, Kemipoutia

'Oku ou Sai'ia he 'Alu ki he Tempalé,
Nētane P., ta'u 7, 'Itali

Palaieni C., ta'u 7, Kositā Lika

KO HA FEITU'U MAKEHE MO'ONI

Ko hoku ta'u hiva 'eni, ko ia 'i he'eku fuofua 'alu ki he tempalé, na'á ku talitali fakataha 'i tu'a mo 'eku tangata'eikī. Na'á ma lue takai 'i he tempalé ke sio 'i he founa hono langá. Na'á ma 'ahia mo e loki talitali 'o fiefia 'i he nonga mo e lōngonoa aí. Na'á ma talanoa fanafana pē 'o fekau'aki mo e mo'ui 'a Sīsū Kalaisi mo 'Ene kau 'Aposetolō 'i he kuonga mu'á mo e lolotongá. 'I he'eku tangutu ko ia mo 'eku tangata'eikī, na'á ku ongo'i ko e tempalé ko ha feitu'u makehe ia.

Lafaale R., ta'u 9, Suisalani

Ko Hoku Fāmili Ta'engatá,
fai 'e Camila T., ta'u 7, Kuatemala

'Esitapani A., ta'u 11, Kolomupia

Lositiki Z., ta'u 4, 'Iukuleini

Fai 'e 'Eletā Per G. Malm
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Ngāue Mālohí

*“Ke tau fai 'i he loto-fiefia 'a e ngaahi me'a kotoa pē
'oku tau ma'u 'a e mālohi ke fai” (T&F 123:17).*

Ihe'eku kei tamasi'i 'i Suēteni, na'e hoko 'eku tangata'eikí ko ha tokoni ki ha kau palesitini misiona. Na'e fie ma'u 'i hono uiui'i ke ne fefolau'aki tu'o lahi 'i ha ngaahi faka'osinga 'o e uiké. Ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ia ki he'emaufānau pea mo au foki 'i he mahu'inga 'o e ngāue ma'á e 'Eikí, neongo kuo pau ke tau fai ha ngaahi feilaulau.

Na'á ku toe ako foki 'i he'eku kei si'i 'a e mahu'inga 'o e ngāué. Lolotonga e ngaahi fa'ahita'u māfaná, na'á ku fa'a heka 'i he'eku pasikalá ki ha faama situloapeli 'a ia ne lau maile hono mama'ó. Na'á ku toli e situloapeli 'i ha ngaahi houa lahi he 'aho takitaha ke ma'u mai ha pa'anga.

Na'e 'i ai ha ki'i fale homau fāmili 'i ha faama ki he fa'ahita'u māfaná. Na'e 'ikai ke 'i ai ha 'uhila pe taki ha vai ki fale. Ko ia ne pau ke mau tā e fefié pea tou mai e va'i mei ha vaikeli. Na'e falala mai 'a e tokotaha fāmá ke u taki 'a e fanga pulú ki he fale taukaú 'i he pongipongi 'e ni'ihi pea toki tukuange mai kinautolu ki tu'a. Na'a mau tā mai 'a e mohukú 'o fetuku mai ia ki he fale tākaki'anga mohukú.

Na'e tokoni 'a 'eku taukei ko ia 'i he ngāue fakatu'asinó pea mo e tā sipinga 'a 'eku tangata'eikí 'i he'ene ngāue māteaki ma'á e 'Eikí ki he'eku fuofua 'alu 'o ngāue fakafifekaú. 'I hoku ta'u 16, na'e ui ai

au ke u hoko ko ha taha tō piliki he ngaahi falelotu 'a e Siasí 'i Suēteni, Finilani Siamane, pea mo Netaleni. Na'á ku ma'u ha ongo fakalaumālie lolotonga 'eku ngāué. Na'á ku ako ko e ngāue fakatu'asinó ko e taha ia 'o e ngaahi founga ki hono fai 'a ia 'oku totonú, pea 'oku tau faaitaha ai mo e 'Otuá.

Ko ha lāngilangi ke ma'u ha uiui'i pea lipooti na'á ke fakahoko ho lelei tahá ke fakakakato ia. 'I he taimi 'oku tau tali ai 'a e ngāué pea faka'aonga'i hotau taimi mo e ngaahi talēnití ki hono langa 'o e pule'anga 'o e 'Eikí, te tau a'usia pea mamata ai ki he ngaahi tāpuaki kuo tokonaki 'e he Tamai Hēvaní ma'atautolú. ■

'E lava ke ke faka'aonga'i e lēsoni mo e 'ekitiviti ko 'eni ke ako lahi ange ki he kaveinga 'a e Palaimelí ki he māhina ní.

'Oku ou Fili ki he Totonú 'i He'eku Mo'ui 'aki 'a e Ngaahi Tefito 'i Mo'oni 'o e Ongoongoolelé

Na'e hanga 'e Leimoni 'o fakangatata 'a e silini maka 'i hono kató na'e ma'u 'i he fakatau e fua'imoa 'i he māketi fakakoló. Na'á ne fakakaukau hake ki he ki'i sioki 'i api 'oku tānaki ai 'ene vahehongofulú. 'I he 'aho Sāpaté te ne 'oange 'a 'ene sēnití ki he pīsopé. Na'e ongo'i fiefia 'a Leimoni. Na'á ne fiefia ke totongi 'ene vahehongofulú.

Na'e fonu 'a e fanga ki'i tēpile faka'ali'ali he maketi he ngaahi me'a ke fakatau atu. Na'e fakatokanga'i atu 'e Leimoni ha sote lanu kehekehe 'oku 'asi ai e faka'ilonga 'o e timi soka 'okú ne sai'ia aí. Na'á ne sio loto atu ki ha'ane tui e soté, lele hifo he mala'e va'ingá, pea tata'o 'o nau mālohi ai. Na'e sio atu 'a Leimoni ki he la'i pepa 'oku tohi ai e mahu'ingá. Te ne lava ke fakatau 'a e soté kapau te ne faka'aonga'i kotoa ki ai e pa'anga na'e ma'u meí he fakatau fua'imoá pea mo e silini vahehongofulú.

Na'e fakatokanga'i hifo 'e Leimoni kuo mole atu e ongo'i māfaná. Na'á ne fu'u fie ma'u e soté, ka na'á ne 'ilo 'oku 'ikai fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní ke ne faka'aonga'i 'ene silini vahehongofulú. Na'e kamata lue leva 'a Lamoni ki 'api. Na'á ne fili ke 'uluaki totongi 'ene vahehongofulú. Te ne toki ngāue'i mo ha silini lahi ange meí he fakatau atu ko ia 'o e fua'imoá kae 'oua kuó ne lava 'o fakatau 'a e soté mo totongi 'ene vahehongofulú 'o hangē ko ia 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí. ■

KO KOE PĒ

Ihe'etau totongi 'etau vahehongofulú, 'oku tau fakafonu ai ha la'ipepa foaki vahehongofulú. 'Oku tau fa'o 'a e pa'angá fakataha mo e la'ipepá 'i ha sila pea 'ave ia ki ha taha 'o e kau pīsopelikí pe kau palesitenisí fakakoló. Te ke lava 'o ako ke ke fakafonu ho'o la'ipepá 'i ho'o sio ki he fakatāta ko 'eni 'i laló.

The diagram shows a form titled 'Vahehongofulú mo e Ngaahi Foaki Kehé' inside a grey envelope. Labels with lines pointing to the form include:

- 'Ahó' pointing to the top left header area.
- Ho hingoa' pointing to the main body of the form.
- Hingoa ho uōtí pe kolo pointing to the top right header area.
- Ko e lahi 'o e vahehongofulu 'oku ke foaki pointing to the bottom section of the form.

The form itself contains the following text:

Vahehongofulú mo e Ngaahi Foaki Kehé	
'Ahó	Uōtí pe Kolo
Hingoa fakalosí (tohi fakamata'itohi). Ngāue'aki e sipela tatau 'i ho'o la'ifoaki kotoa pē.	
Hingoa 'uluaki mo e hingoa lotó	
Fika 'o e taha foakí	
Vahehongofulú	
'Aukai	

Makehe mei he fakahū ko ia ho'o vahehongofulú, ko e hā ha toe me'a te ke toe fie fakahū 'i he la'i foaki vahehongofulú? 'Eke ki ha taha ho'o mātu'á 'o kau ki ha ngaahi founga kehe te ke lava ke foaki ai ki he Siasí.

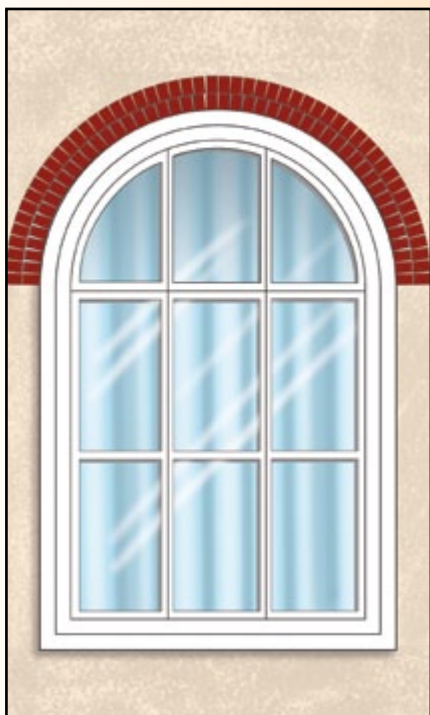
Tui lahi ange

**'EKITIVITĪ MA'Á E
FKT: NGAAHI
TĀPUAKI 'O E
VAHEHONGOFULÚ**

Ko Malakai ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á na'á ne ako'i mai ko e taimi 'oku tau totongi vahehongofulu aí, 'e fakaava 'a e ngaahi matapā 'o e langí pea lilingi hifo 'a e ngaahi tāpuakí kiate kitautolu (vakai Malakai 3:10). Mou alea'i mo ho fāmílí 'a e ngaahi tāpuakí kuó ke ma'u 'i ho'ó muimui ki he fono 'o e vahehongofulú. Tuku ha kí'i fo'i piini, fakama'u pe ko ha kí'i fo'i maka 'i he matapā 'okú ne fakaafonga'i e ngaahi tāpuakí 'okú ke fiefia aí.

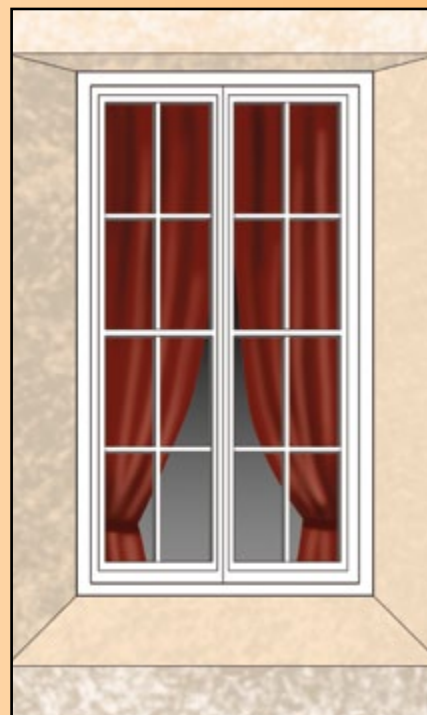
Fakamo'oni 'Oku Mālohi Ange

Falala ki he 'Eikí

Fiefia 'i he ongoongolelé

Me'akai fe'unga

Ko e taha 'o e ngaahi va'inga 'oku sai'ia ai 'a Kalí ko e kumi koloa fufū mo hono ngaahi kaungāme'á.

Ko ha **MALA'E-VA'INGA** mo'o **KALI**

Fai 'e Chad E. Phares
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Oku femo'uekina 'a Kali W. mei Lekisipeeki 'i 'Aitahō, 'i 'Ameliká, 'i hono fai 'o e ngāue tokoní. 'Oku tokoni 'a Kali 'i 'api 'i hono tokanga 'i 'enau fanga pusí, kulií, mo e fanga moa 'a e fāmilí. Koe'uhí 'oku hoko 'a Kali

ko ha tokotaha tu'ukimu'a 'i he'ene kalasí he akó, 'okú ne tokoni ai ki he fanau kehé 'i he fiká mo e laukongá. 'I he Palaimelí, 'oku tokoni 'a e hiva 'a Kalí ke ongo'i 'e he fānaú 'a e Laumālié.

Koe'uhí ko e ngāue lelei ko 'eni 'a Kali 'i hono tokoni 'i 'o e ni'ihí kehé, ne fakakaukau leva hono ngaahi kaungāme'á ke nau tokoni foki ki ai.

Na'e fā'ele'i 'a Kali mo ha foku-utua 'oku ui ko e spina bifida. 'Oku faingata'a ai kia Kali ke ne faka'aonga'i kotoa hono uouá. 'Oku faingata'a ki ai ke lue 'i ha kelekele toka kovi pe kaka 'i ha sitepu. 'I he akó, na'e 'ikai lava 'a Kali 'o va'inga 'i he mala'eva'ingá he na'e faingata'a ke ne ngāue 'aki e ngaahi me'ava'inga aí. Na'e 'i ai pē foki mo ha fānau kehe ne 'ikai ke nau lava 'o va'inga 'aki e me'ava'inga 'i he mala'e va'ingá.

Na'e pehē 'e Kali, "Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku ou ongo'i kovi mo puputu'u 'i he 'ikai ke u lava 'o va'inga 'i he mala'eva'ingá he taimi malōló.

Na'e 'i ai ha kaungāme'a 'o

NGAAHI FAITĀ 'A CHRISTINA SMITH

'Oku sai'ia 'a Kali 'i he mūsiká. 'Okú ne kau ki ha kulupu hiva pea 'okú ne ako ke poto 'i he tā 'o e pianó.

'Oku hoko 'a e faliki ulapa molū ko ia 'o e mala'eva'ingá ko ha me'a ke faingofua kia Kali ke lue ai.

'Oku sai'ia 'a Kali mo Holi Siō (to'omata'ú) ke va'inga mo e tamapuá, luelue 'i tu'a, mo valivali fakatātā fakataha.

Kali ko Holi Siō, pea na'e fakakaukau e fa'ē 'a Holi Sioó ke tānaki ha pa'anga ke langa 'aki ha mala'eva'inga ke lava 'a Kali mo e toenga 'o e fanau akó 'o faka'aonga'i.

Na'e kamata ngāue leva 'a Holi Siō, 'ene fa'eé, fakataha mo ha kakai tokolahi kehe ke ma'u ha pa'anga ki he mala'eva'inga fo'ou. Na'e fai ha ngāue lahi, ka na'a nau lava 'o ma'u ha pa'anga fe'unga ke langa ha mala'e va'inga fo'ou ke lava ai e fānau akó kotoa 'o va'inga.

Na'e pehē 'e Holi Siō, "Ko ha ngāue faingata'a lahi, ka na'e 'ikai te u mamahi 'i hono fai e ngāué— na'e hoko ia ko ha me'a ke u 'ofa lahi ange ai 'ia Kali.

'Oku fiefia 'a Kali 'i he'ene lava 'o va'inga 'i he mala'eva'ingá mo hono ngaahi kaungāme'á. Na'á ne pehē "Oku ou sai'ia 'i he lue he tafungo-fungá mo fakapaheke 'i he silaití. 'Oku ou fiefia fakataha mo hoku ngaahi kaungāme'á. ■

FAKAMATALA LAHI ANGE KIA KALI

Oku sai'ia 'a Kali ke hiva "Loto-to'a 'a Nifaí" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú, 64*).

'Oku sai'ia 'a Kali 'i he kai ha kongā moa kuo hifi maniff mo e sanuisí.

'Oku hiva 'a Kali 'i he feitu'u kotoa 'okú ne 'alu ki aí.

'Oku fakamaheni ngofua 'a Kali.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'oku tokoni kia Kali ke ne tu'u tonú ko 'ene heka ko ia he fanga hoosi.

— Ko e
LESONI
mei he Liiki ma'á e
Fānau Īkí

*Ko e fāmili ke ta'e ngata. 'Oku faka-
'Otua. Pea te mau fakataha mo
kinautolu 'o fiefiá' (Tohi Hiva
'a e Fānau, 98).*

Fai 'e Lindsay Stevens

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Na'e eke ta'efiemālie 'e Linišī, "Ko e hā 'oku fie ma'u ai ke u 'i heni?"

Na'e tali ange 'e he Fine'eikī, "Oku fie ma'u ke ke pou pou ki ho tuonga'ané,"

Na'e pehē ange 'e Linišī, "Ka 'oku fu'u ta'eoli, 'oku lahi ange taimi ia 'oku 'ikai te u sio ai ki ai."

Ko Maikoló, ko e tuonga'ane si'isi'ia 'o Linišī, 'okú ne kau ki he timi peisipolo Liiki ma'á e Fānau Īkī, pea 'ave ma'u pē he'ena fa'éé 'a Linišī ki he ngaahi ako va'inga mo e tau kotoa. Na'e ta'eoli'ia 'a Linišī he taimi kotoa. Lolotonga e fiu feinga 'a Maikolo ke tā 'a e pulú, kuo fanongo hiva, lau tohi, mo tā fakatātā 'a Linišī ia ke 'oange ki hono tehiná.

Na'e māpuhoi pē 'a Linišī mo sio atu ki hono tuonga'ané 'oku tu'u 'i he mala'é mo hono kaungā va'ingá. Na'á ne sio atu ki he'ene lele ke hapo e pulú, hapo toó, peá ne toe li ia ki ha tokotaha hala.

"Mālie Maikolo!" Ko e ui atu ia e Fine'eikī. "Okú ke tōtōatu!"

Na'e pehē atu 'a Linišī, "Ka 'e Fine'eikī, 'oku 'ikai ke sai."

Na'e talaange 'e Mami, "Ko e 'uhinga ia 'okú ta 'i heni ai. Ke pou pou kia Maikolo, tautautefito ki he taimi 'oku fehālaaki ai. Kapau na'e 'ikai ke ta 'i heni pea ongo'i 'e Maikolo 'oku 'ikai ke ne lava 'o fai ha me'a, mahalo 'e tuku 'ene feingá. 'Okú ou fie ma'u ke ne feinga ma'u pē. 'Okú tatau tofu pē mo 'eku fie ma'u koe ke ke feinga 'i ho'o 'ātí."

Na'e talaange 'e Linišī, "Okú 'ikai fakakaekae mai ha taha ia kiate au he kalasi 'ātí. 'ikai foki ha'u 'a Maikolo ia mo au ke kaila "Tōtōatu! 'i he taimi 'oku tonu ai 'eku hu'i e ngaahi lanú."

Na'e pehēange 'a e Fine'eikī, "Ikai, ka 'okú ne fakahikihiki 'i ho'o 'aātí 'i ho'o faka'ali'ali mai ia kiate kimautolú."

Na'e fakakaukau ki ai 'a Linišī. Na'á ne manatu 'i e fa'a faka'uli 'a e Fine'eikī 'o 'ave ia ki he kalasi 'ātí mo e taimi 'e ni'ihī ne pau ke heka ai mo Maikolo 'i he kaá, neongo na'á ne fie va'inga mo hono ngaahi kaungāme'á. Na'á ne siofi leva 'a Maikolo 'i he tapa 'i mala'é. Na'e

taa'i 'e he timi 'e tahá 'a e fo'i pulú. Na'e 'alu hangatonu atu ia ki ai!

Na'e kaila fiefia atu 'a Linišī, "Mālie Maikolo! Hapo'i ia!"

Na'e lele atu 'a Maikolo mo hono kofu nima peisipoló. Na'á ne hapo e pulú!

Na'e tu'u fakataha hake 'a Linišī mo e Fine'eikī 'o kaikaila fiefia. "Mālie Maikolo! Ko hoku tuonga'ane tōtōatu tahá koe!"

Na'e malimali lahi 'aupito 'a Maikolo mo kaila atu "Ko au pē ho tuonga'ane!"

Na'e tangutu hifo 'a Linišī mo malimali katakata fiefia.

Na'e fakakaukau hifo 'a Linišī, "Mahalo 'oku tonu ke u tokanga 'o pou pou 'i 'a Maikolo. Ko e me'a fakafiefia taha kuo hoko 'i he 'aho ní ko 'eku sio ko ia ki he'ene hapo 'o e fo'i pulú. Na'e hangē na'á ne tokanga ki he'eku siofi iá. 'Okú ou laukau 'aki ia."

"Fine'eiki, 'oku ou fakakaukau 'okú ke mo'oni. 'Okú totonu ke ta pou pou 'i 'a Maikolo."

Na'e malimali pē Fine'eikī, "Okú ou fiefia he liliu ho'o fakakaukau."

Na'e talaange 'e Linišī "Ta toe kaikaila ke lahi ange!"

Na'e kaikaila atu 'a Linišī mo e Fine'eikī, "Ko ia Maikolo! 'Ai foki!" ■

Fakamālohia ho vā fetu'utaki mo ho ngaahi tuonga'ané mo e tuofāfiné. 'E lava ke nau hoko ko ho kaungāme'a mamae tahá. Pou pou 'i kinautolu 'i he ngaahi me'a 'oku nau manako ai, pea tokoni kiate kinautolu 'i ha ngaahi faingata'a 'oku nau fehangahangai mo iá."

Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú, (2011), 15.

Tāpuaki 'o Taná

Fai 'e Jane McBride Choate

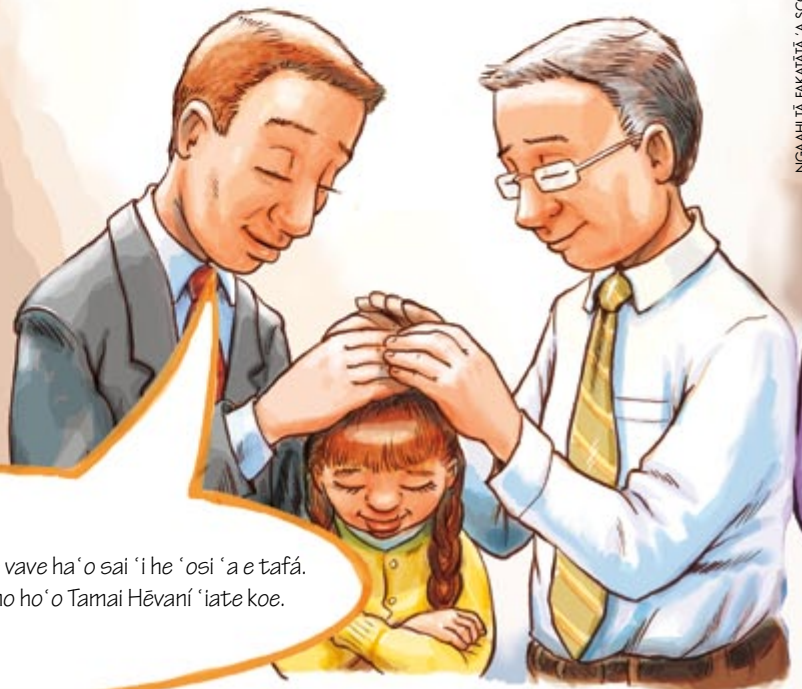
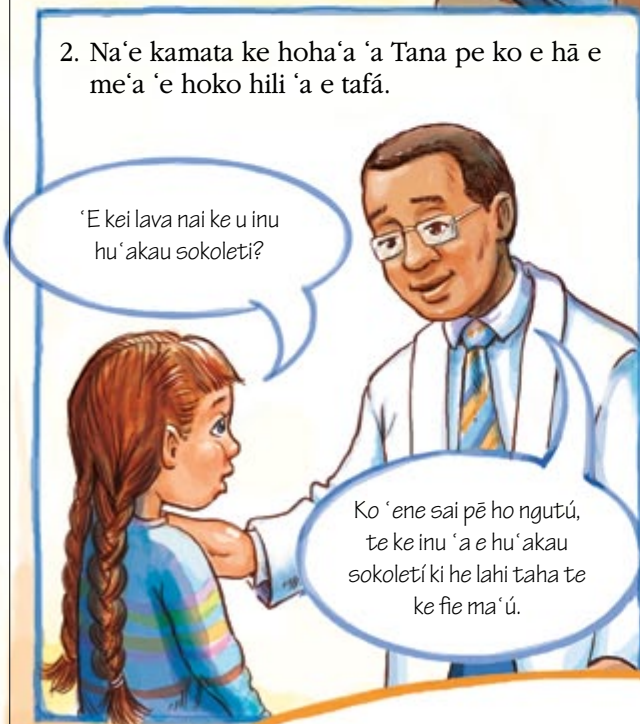
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

1. Na'e fā'ele'i mai 'a Tana 'oku masipi hono ongo la'i ngutú mo hono loto'i ngutú foki. Ko e lava 'eni ha ngaahi tafa 'e fā 'i hono feinga'i ke fakalelei'i. 'I he 'aho ní ne 'i ai ha taimi ke sio ai 'a Tana ki he toke-taá pea mo nau talanoa ki hano toe tafa.

2. Na'e kamata ke hoha'a 'a Tana pe ko e hā e me'a 'e hoko hili 'a e tafá.

3. 'I he pō kimu'a pea fai 'a e tafá, na'e hanga ai 'e he tokoua 'ene tamaí fakataha mo 'ene tangata'eikí 'o foaki ange hano tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki. Na'e tākai 'a Tana 'aki e lolo tapú. Na'e fakama'u leva 'e he Tangata'eikí e tāpuakí.

NGAAHI TĀ FAKATĀTĀ 'A SCOTT PECK

4. 'I he pongipongi hokó na'e 'ave leva 'a Tana 'e he ongomātu'á ki falemahaki.

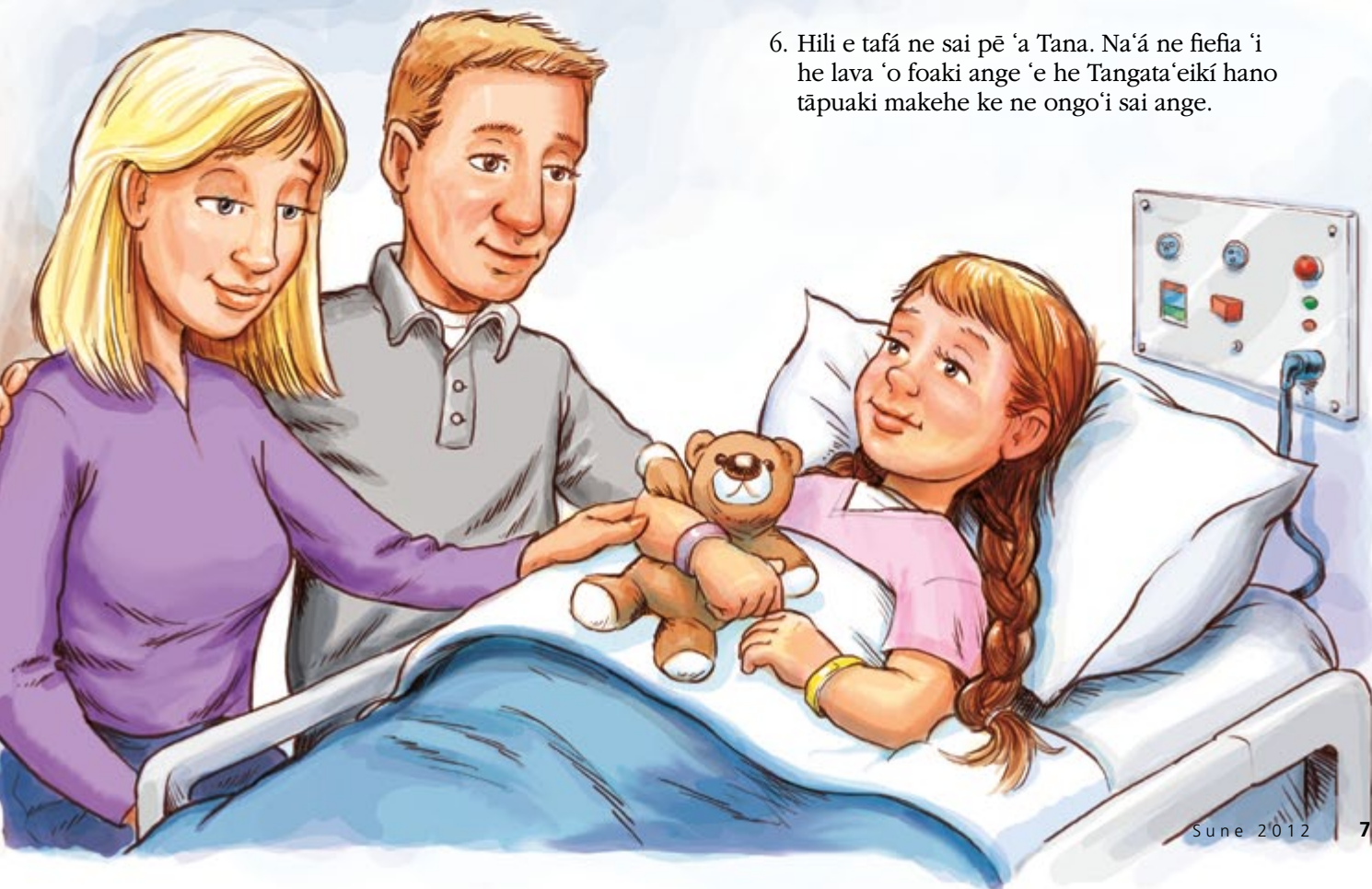
5. Na'e ha'u 'a e nēsí ke 'ave 'a Tana ki he loki tafá. Na'e fā'ofua 'a Tana kia Mami.

Tana, 'oku ou 'ofa 'iate koe.

'Oua te ke hoha' a Fine'eiki. 'Oku 'ikai ke u ilifia. Kuo 'omi 'e Teti haku tāpuaki.

6. Hili e tafá ne sai pē 'a Tana. Na'á ne fiefia 'i he lava 'o foaki ange 'e he Tangata'eikí hano tāpuaki makehe ke ne ongo'i sai ange.

MATEUTEU KI HA NGAAHI TĀPUAKI

Fai 'e Hilary M. Hendricks

‘O ku tau fakahaa'i 'etau tui 'aki 'etau loto 'apasia lolotonga hono fai ha faingāue ki ha taha, 'o hangē ko ia 'oku tau fai 'i ha lotu. Siakale'i 'a e ngaahi me'a 'oku lelei ke fai 'i he taimi 'oku fai ai ha faingāue.

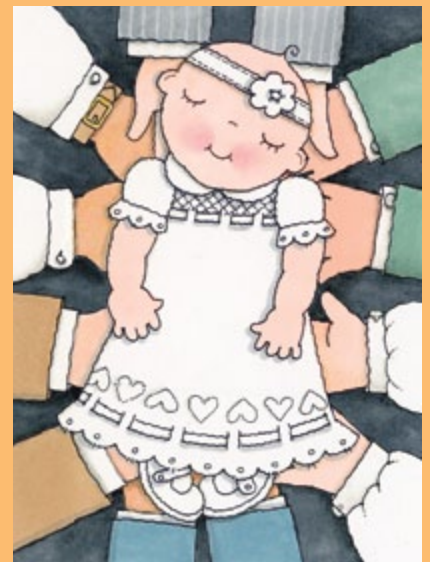

TAIMI KI HA TĀPUAKI

Fai 'e Hilary M. Hendricks

‘O ku lahi 'a e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki. Mahalo na'e foaki atu ha hingoa mo ha tāpuaki 'i he taimi na'á ke kei pēpē a'i. Te ke lava ke kole ha tāpuaki 'i ho'o puké, mamahi'ia, loto mamahi pe ilifiá. 'Oku tokolahi ha fānau 'oku nau ma'u 'a e tāpuaki fakataula'eiki kimu'a he kamata 'a e akó he ta'u kotoa.

Sio ki he ngaahi fakatātā ko 'ení. 'Okú ke pehē ko e hā ne ma'u ai 'e he fānau ni ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki?

'Oku ou fili ki he totonú 'i he'eku mo'ui'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi.
 "Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí, he 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ki he fānau 'a e tangatá kae 'ikai te ne teuteu ha hala ma'anautolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú" (1 Nifai 3:7).

KO HA LE'O 'O E MANA, KO HA LE'O 'O E LŌNGONOA

Fai 'e Kristin Boyce

Na'e faka'āaki au tu'uapō 'i ha 'u'ulu longoa'a hili pē ha ngaahi uike si'i 'eku ngāue fakafaifekau. Na'e kamata mama'o pea faka'au 'o le'olahi ange 'ene fakaofi ma'i. Na'e ngalulu e falé kotoa. Na'e holo vave hifo 'ene ngalulú, pea puli atu mo e 'u'ulú. Me'amalié he na'e 'osi fakatokanga mai hoku hoá ko e me'a angamaheni pē 'a e mofuiké. Na'á ku toe tafoki atu pē 'o mā'umohe he na'e hā ngali sai pē e me'a kotoa.

Hili ha ngaahi uike mei he pō na'á ku 'á tuu'apō a'i, na'á ku fanongo atu ki he tala-noa 'a e kaka'i ta na'e 'i ai mo ha mofuike he hengihengi ko iá. Na'á ku pehē pe ko e hā 'oku nau pehē a'i he na'e 'ikai ke u fanongo 'o ongo'i ha me'a. Ne u puputu'u peá u fehu'i ange pe na'e hoko fakakū 'a e "mofuiké." Mahalo na'á ku lolotonga fakamālohisino pe kaukau he taimi na'a nau talamai na'e hoko a'i. Na'á ku 'ā 'i he 'uluaki mofuiké, ko ia kapau na'e toe 'i ai ha mofuike 'i he lolotonga 'eku 'aá, na'e tonu pē ke u 'ilo'i.

Ka ko e 'uluaki pē 'eni 'o ha ngaahi mofuike pehē. Na'e 'ikai ke u ongo'i kinautolu, ko ia na'á ku pehē 'oku 'ikai 'ilo 'e he kaka'i pe ko e hā 'a e mofuike.

Hili ha mahina 'e valu 'o 'eku fakakaukau ko ha ngaahi mofuike loi eé, na'e ki'i longo 'eku faiako Lautohi Fakašapaté peá ne 'eke mai, "Oku mou ongo'i ha me'a? Ko e mofuike." Na'e kamo e taha kotoa 'o 'io—tukukehe pē au. Na'e 'ikai pē mahino ia kiate au. Na'e 'ikai ha 'u'ulu pe ngalulu. Na'e 'ikai lulu'i hoku

seá. Na'e 'ikai ngatata e holisí. Na'e hoko fēfē e mofuiké?

Na'á ku feinga ke fakamanatu 'a e me'a na'á ku ongo'i he taimi na'e tala ai 'e he faiakó e mofuiké. Ko ha ki'i ninimo si'i—hangē pē ne ki'i vilohi aú. 'E lava ke hoko e ongo ko 'ení 'i ha mofuike?

Na'á ku kamata leva ke tokanga koe'uhí ko 'eku faiakó, ke u fakatokanga 'i mo 'ilo'i ta ko e ngaahi mofuike na'e hokó na'e mo'oni pē ia. 'Oku ou toki fakatokanga 'i hake na'e 'ikai te u ongo'i ia he na'á ku fakamālohisino pe kaukau pe mohe koe'uhí he ko ha ki'i ngaue si'i pē. Ka 'oku māmālie 'eku toki fakatokanga 'i hake ko e ki'i ongo'i ninimó pe ko ha ki'i ngaue si'i, ko e faka'ilonga ia 'o ha mofuike.

'I he konga kimui 'eku ngāue fakafaifekau, na'á ku hoa ai mo ha faifekau fo'ou. Na'e 'i ai ha 'aho 'e taha, lolotonga ha'ama ako'i, na'e pehē hake ha fefine, "Oi, ko e mofuike," na'á ku tui ki ai. Na'e sio

mai hoku hoá 'o hangē 'okú ma valé. Ka na'á ku tuhu atu ki he ki'i ngaue 'a e maama tautau mo fakamahino 'i ki ai 'e ki'i fuoloa atu peá ne toki ongo'i e ki'i ngaue ko ia 'a e kekelelé.

'Oku ou hounga'ia 'i he me'a ne ako'i mai 'e he ngaahi mofuiké 'o kau ki hono 'ilo'i 'o e Laumālié. 'Oku 'i ai e taimi 'oku 'ikai lava ke faka'ikai 'i e Laumālié, he 'okú ne hangē ha le'o 'o ha mana 'okú ne hoka'i hotau laumālié. Ka ko e taimi lahi, 'oku fanafana mai 'a e Laumālié 'i ha fakakaukau fo'ou, ongo, ongo'i ha me'a ke fai pe lea 'aki (vakai Hilamani 5:30). Kapau te tau toki fakatokanga 'i pē 'a hono lulu'i mālohi 'o e laumālié, 'e mole leva ha ngaahi ongo faka'ofa'ofa 'o e Laumālié. Mahalo te tau fa'a fie ma'u he taimi 'e ni'ihiki ke fakamahino 'i mai 'e ha ni'ihiki kehe 'a e ngaahi ongo 'o e Laumālié kae lava ke tau tokanga taha pea fakalelei 'i 'etau ngaahi fakakaukau. 'I he 'etau fai iá, te tau toki 'ilo ai ha māmani fo'ou 'o e 'iló mo e fakaofó. ■

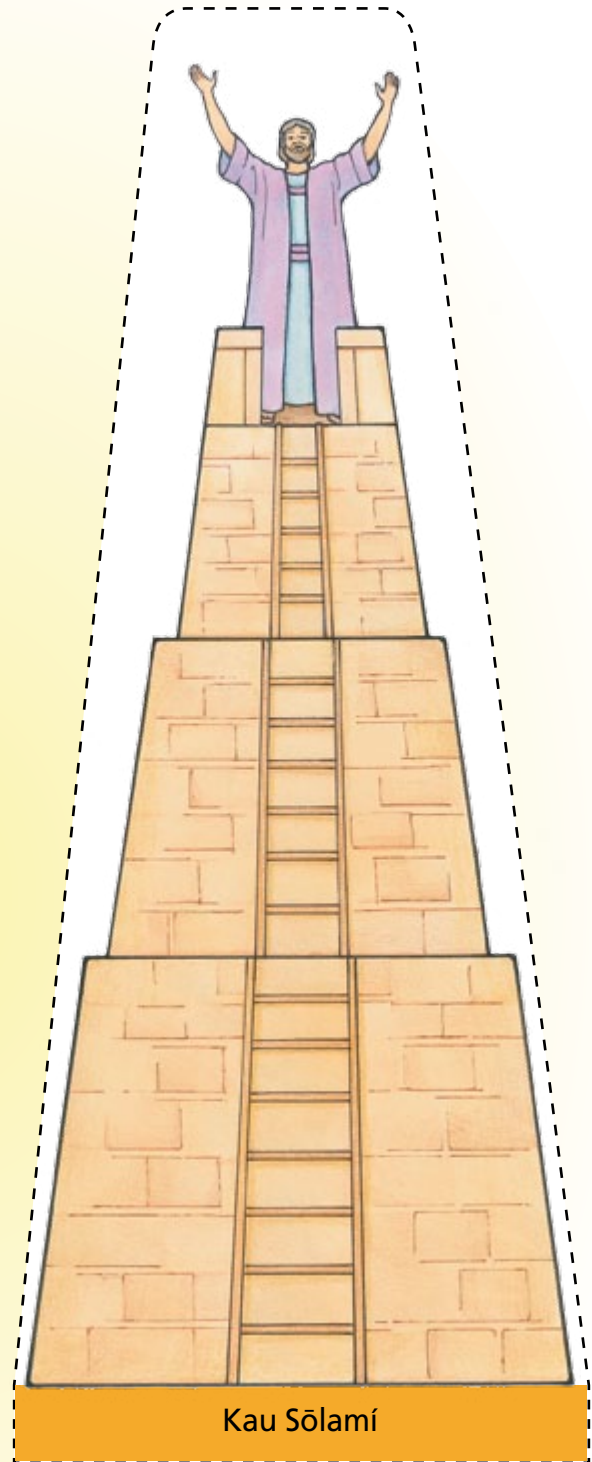
*'Oku ongo 'i fēfē
nai 'e ha ni'ihiki
'a e mofuiké
kae 'ikai ke u
tokanga au ki
ai? Na'e ako'i
au 'e he talí ki
ha me'a 'oku
mahulu ange 'i
he ngaahi 'ilo
ki he tūkunga
'o e māmani
(seismology).*

Kau Sōlami Masivá

'Alamā mo e kau faifekau

Kau Sōlamí

**Kau Sōlamí mo e
kau Lameiumitomí**

'Alamā 31–32; 35

'E 'i he ngaahi *Liahona* lahi 'o e ta'u ní ha seti fakatātā 'o e kakai mei he Tohi 'a Molomonā. Ke 'ai ke nau tu'u ma'u pea faingofua hono faka'aonga'í, kosi kinautolu 'o to'o pea fakapipiki pe tepi'i ki ha pepa fefeka, pepa matolu, fanga ki'i tangai pepa, pe fanga ki'i papa. Tauhi e seti takitaha 'i ha sila pe tangai, fakataha mo e la'i fakamatala 'okú ne tala atu 'a e feitu'u ke kumi ai 'a e talanoa fakafolofola 'oku ō fakataha mo e 'ū fakatātā 'o e kakai.

Na'e tohi 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā 'o pehē, "Oku mā'u 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he fakanofo pea 'oku mā'u 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'o fakafou mai 'i he faivelenga mo e mo'ui talangofua 'i hono tauhi 'o e ngaahi fuakavā. 'Oku tupulaki ia 'i hono ngāue 'aki mo faka'aonga'i 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he angatonú." Vakai, "Ko e Ngeia mo e Fokotu'utu'u 'o e Lakanga Fakataula'eikí," peesi 28.